

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO**

DIPLOMSKO DELO
Parlamentarizem na Kranjskem v
Taaffejevi dobi

Študijski program:
A - ZGODOVINA
B - SOCIOLOGIJA KULTURE

Mentor: red. prof. Avgust Lešnik

LJUBLJANA, 2016

UROŠ ZORENČ

Zahvala

Zahvaljujem se prof. dr. Avgustu Lešniku za mentorstvo in pomoč pri izdelavi diplomske naloge. Zahvaljujem se tudi Jasni Zorenč za tehnično pomoč.

KAZALO VSEBINE

UVOD	4
NEKAJ TEORETIČNIH NASTAVKOV O PARLAMENTARIZMU IN ZAČETKI	
PARLAMENTARIZMA V HABSBURŠKI MONARHIJI.....	6
PRAVILA PARLAMENTARIZMA	11
ZAČETKI KONSTITUCIONALIZMA.....	19
VOLILNA PRAVICA	21
PARLAMENTARIZEM IN SLOVENCİ	24
OBDOBJA PARLAMENTARIZMA V HABSBURŠKI MONARHIJI...26	
PRVO OBDOBJE PARLAMENTARIZMA (KONSTITUCIONALIZMA) DO 1849....	26
DRUGO OBDOBJE PARLAMENTARIZMA (KONSTITUCIONALIZMA) 1860–1867	
.....	33
VOLILNI SISTEM V MONARHIJI.....	36
DUALIZEM IN SPREMEMBA USTAVE	37
POLITIČNE RAZMERE V ČASU TAAFFEJEVE VLADE 1879–189340	
DEŽELNI ZBOR KRAJSKE.....43	
SESTAVA DEŽELNEGA ZBORA	43
VOLILNI OKRAJI	44
KMEČKA KURIJA.....	45
MESTNA KURIJA.....	45
VELEPOSESTNIŠKA KURIJA.....	46
TRGOVSKO-OBRTNA ZBORNICA.....	47
VOLILNA PRAVICA	48
VOLILNI BOJ.....50	
PREDVOLILNI SHODI	51
POTEK VOLITEV	54
RAZDOR V NARODNI STRANKI	62
SESTAV DEŽELENGA ZBORA KRAJSKE 1883–1889.....63	
KMEČKE OBČINE (16)	64
MESTA IN TRGI (8).....	64
TRGOVSKA IN OBRTNIJSKA ZBORNICA (2)	65
VELIKO POSESTVO (10).....	65
SLOVENSKA VLADNA STRANKA IN VIŠEK SPORA.....74	
POMIRITEV MED “ELASTIKI” IN “RADIKALCI”	82
SKLEP.....84	
BIBLIOGRAFIJA.....89	
POVZETEK.....91	
ABSTRACT	91

UVOD

V diplomski nalogi bom predstavil politične razmere v Habsburški monarhiji oz. Cislahtaniji¹ v času Taaffejeve vlade² s poudarkom na političnih razmerah na Kranjskem. Predstavil bom predvsem razvoj parlamentarizma in njegov vpliv na življenje Slovencev na Kranjskem. Kot študijo tedanjih volitev bom predstavil volitve v deželni zbor Kranjske 1883, ko so Slovenci po dolgem času imeli nekaj upanja, da iz sence opozicije stopijo na plano kot močna pozicija. Ob tem bom osvetlil politično in tudi družbeno dogajanje na Kranjskem. S pomočjo sodobnih virov in novejša literature bom predstavil dogajanja na politični sceni tedanjega časa. Opredelil bom procese in značilnosti dogajanja. Če se včasih zdi, da se s pojmi, kot so volilna kampanija, predvolilni shod, politični boj, parlamentarizem, politični razdor, politično kalkuliranje in podobno, srečujemo v moderni dobi, pa se izkaže, da se s tem lahko srečamo že veliko prej, saj so tovrstna dogajanja sestavni del procesa, ki ga lahko imenujemo parlamentarizem in katerega del smo bili Slovenci vse od začetka nastajanja le-tega v času Habsburške monarhije. V študiji primera sklica deželnega zbora za Kranjsko v sklicu od 1883 in 1889 bomo lahko videli, da so politične igre in politično preigravanje stare prav toliko kot politika sama. Na primeru političnega razkola v narodni stranki Slovencev se razgalijo tiste politične in tudi osebne

¹ Med Katzelsdorfom in Leithaprodersdorfom je meja med Avstrijo in Ogrsko potekala po rečici Leithi (izgovor Lajta). Zato so sodobniki po uvedbi dualizma leta 1867 za avstrijsko polovico Avstro-Ogrske, ki se je sicer uradno imenovala Kraljestva in dežele, zastopane v državnem zboru, uporabljali izraz Cislahtanija. V slovenščini poznamo tudi arhaično obliko Cislitvanija, ki izvira iz slovenjenja imena reke Leithe v Litva. Sodobniki so v pogovoru uporabljali tudi izraz Cisl. Leta 1915 je bilo za Cislahtanijo uradno uvedeno poimenovanje Avstrija. Cislahtanijo so sestavljale naslednje dežele: Češka, Bukovina, Koroška, Kranjska, Dalmacija, Galicija, Primorje (sestavljeno iz Goriške, Trsta in Istre), Spodnja Avstrija, Moravska, Salzburška, Šlezija, Štajerska, Tirolska, Gornja Avstrija in Vorarlberg (op.avt.).

² Grof Edvard Taaffe (1833–1895) je bil avstro-ogrski oziroma cislahtanjski državnik, konzervativni socialni reformator in pokrajinski predsednik v Salzburški deželi, Zgornji Avstriji in na Tirolskem. Njegova družina je prišla z Irske. V letih 1868–1870 in 1879–1893 je bil Taaffe predsednik cislahtanske vlade, druga vlada Edvarda Taaffeja je bil najdlje delujočih kabinet v zgodovini Cislahtanije in je združil konzervativce, Čeha in Poljake v stabilno koalicijsko vlado t. i. »železni obroč«. Del te koalicije so bili tudi Slovenci (op.avt.).

značilnosti, ki jih danes smatramo za običajen repertoar političnega teatra. S pomočjo zgodovinsko-historične metode bom predstavil obdobje, ki ga predstavlja Taaffejeva vlada.

NEKAJ TEORETIČNIH NASTAVKOV O PARLAMENTARIZMU IN ZAČETKI PARLAMENTARIZMA V HABSBURŠKI MONARHIJI

Preden bom na študiji primera opisal parlamentarno dogajanje v Taaffejevi dobi na Kranjskem, se bom na kratko posvetil dvema temama. Prva tema bo predstavitev parlamentarizma in njegovih značilnosti, druga pa bo kratek pregled razvoja parlamentarizma v Habsburški monarhiji.

V literaturi je parlamentarizem skupno ime za različne oblike moderne demokratične vladavine, v katerih ima parlament osrednjo vlogo. V njem pridejo do izraza vse pomembne skupne zadeve, ki se dotikajo posameznika ali skupine v določeni družbi oz. državi. Tako se pred očmi javnosti odpira razprava o najpomembnejših družbenih vprašanjih. Poleg mesta soočanja različnih mnenj ima parlament tudi poudarjeno odločevalsko vlogo, saj je telo, ki na podlagi splošnega konseza sprejema za vse državljane obvezujoče odločitve.

Najširša definicija parlamentarizma izhaja iz predpostavke prenosa interesov iz civilne družbe v sfero države in je v literaturi dobro obdelana, a dobiva vedno nova dela, saj je parlamentarizem še kako živa materija. Parlamentarizem je torej sistem interesnega posredovanja, ki omogoča, da se vsi, tudi nasprotujoči si interesi, pojavijo v urejenem in preglednem »parlamentarnem okolju«, v katerem so razmerja moči jasno določena in je delovanje akterjev formativno jasno opredeljeno. S tem se nenadzorovan boj nosilcev interesov spremeni v pregledno merjenje politične moči in privede do rezultata, ki sicer sploh ne bi bil mogoč ali pa bi se dosegel s precej več truda (Zajc, 2004: 15). Parlamentarizem naj bi bil sistem predstavniške vladavine, v katerem se suverenost prenaša na parlament z volitvami na podlagi splošne, enake, neposredne in svobodne volilne pravice državljanov (Grad et al., 1996: 28 v Zajc, 2004: 15). Hkrati je tudi oblika državne

organizacije, v kateri je parlament od drugih državnih organov neodvisno telo. Kot nosilec zakonodajne oblasti je v posebnem razmerju do izvršne oblasti. Vlada je odvisna od zaupanja parlamenta in se mora opirati na večino njegovih članov (Grad, 2000: 76 v Zajc, 2004: 15).

V ožjem smislu je parlamentarizem mogoče pojmovati tudi kot način oz. postopek sprejemanja obvezujočih pravil, to je zakonov in drugih aktov. Pomembne značilnosti parlamentarizma so tudi svobodno razpravljanje in varstvo poslancev pri opravljanju njihovega dela (imuniteta), pravica, da se združujejo v poslanske skupine in sodelujejo pri oblikovanju vlade, spoštovanje drugačnih mnenj in sposobnost oblikovanja kompromisov, pa tudi spoštovanje formalnih pravil ter postopkov odločanja, skupaj z demokratično (večinsko) sprejetimi odločitvami, četudi se posamezniki (poslanci in državljani) ne strinjajo z njimi (prav tam). Parlament deluje kot predstavniško telo v okviru ustavno določenih pristojnosti, od katerih je odvisna stopnja avtonomije parlamenta. Parlament si praviloma samostojno in avtonomno določa notranjo strukturo (oblikuje delovna telesa), organiziranost in način delovanja ter odločanja (opredeli zakonodajni postopek, postopke volitev itd.), odloča pa tudi o sredstvih za svoje delovanje.

Pristojnosti pa se v razmerju do državljanov in drugih državnih organov kažejo kot posebne funkcije. Te pristojnosti so v temeljih določene že v ustavi in poslovniku parlamenta, a številne niso formalizirane v pravila. Ne glede na to imajo lahko pomembne posledice za ves politični sistem.

Teorija sodobnega parlamentarizma je zgrajena tudi na predpostavkah sekularne države in načelih predstavništva, enakosti in svobode državljanov, javne razprave in omejene oz. deljene oblasti. Sekularizem je osnovna predpostavka moderne države, katere smisel je preprečevanje naravnega stanja oz. državljanskih spopadov, kar se je v Evropi uresničilo šele s koncem verskih vojn, to je z avtonomijo države nasproti religiji oz. cerkvi (Zajc, 2004: 16). Državna oblast je bila razrešena verskih ozirov in zapovedi, ljudje pa so lahko

postali enakopravni državljani ne glede na svoja verska prepričanja, prosto so oblikovali in izražali svoje interese ter se udeleževali političnega življenja.

V sodobnih državah, kjer vera še vedno predstavlja poseben sistem vrednot, ki naj bi veljale v javnem življenju, je vpliv tradicionalnih verskih avtoritet v vprašanih družbenega razvoja odločilen, udeležba velikih skupin ljudi pri odločanju o skupnih zadevah (žensk, pripadnikov drugih ver ali narodnih manjšin itd.) je omejena ali povsem nemogoča, predstavniška telesa pa slabo oblikovana in neavtonomna.

Ideja predstavništva pomeni v najširšem smislu upoštevanje interesov tistih, ki pri odločanju niso neposredno udeleženi (Pitamic, 1997: 96). Čeprav so prve oblike predstavništva nastale že v starem veku (atenski svet in rimski senat), se je pojem predstavništva uveljavil šele v srednjem veku, v zvezi s stanovskimi skupščinami, ki jih imamo lahko za predhodnike sodobnih parlamentov (Lešnik, 2000: 35). Ideja o sodobnem političnem predstavništvu pa izhaja iz zamisli o suverenosti ljudstva, po kateri pripada ljudstvu celotna oblast (Pitamic, 1997: 96). Predstavniško telo oz. parlament se šteje za izraz suverenosti ljudstva, volivci nanj z volitvami prenesejo izvajanje suverene oblasti. V ustavnopravni teoriji sta se razvila dva temeljna načina izvajanja suverenosti. Po prvem se oblast lahko uresničuje neposredno, po drugem pa ljudstvo voli predstavnike, preko katerih bo izvajalo oblast posredno. Politično predstavništvo je daleč najbolj prevladujoč način praktičnega uresničevanja ljudske suverenosti v vseh sodobnih državah, ki so visoko strukturirane in kompleksne, hkrati pa tudi zelo dinamične, v katerih je treba sprejemati veliko število odločitev. Z vidika uresničevanja ljudske suverenosti pa lahko sodobne države označimo za sisteme, ki združujejo tako posredno kot neposredno demokracijo (Grad et al., 1996: 24, v Zajc, 2004: 17).

Načelo predstavništva je povezano z načelom soglasja oz. privolitve in predpostavlja, da je politična oblast v svojem ravnanju odvisna od pristanka državljanov. To pomeni, da se državljani lahko upravičeno uprejo vsaki arbitrarni oz. krivični oblasti. Do uporov ali državljanske neposlušnosti prihaja le še izjemoma v nedemokratskih sistemih, sicer pa imajo državljani na razpolago redne in predčasne volitve kot legitimen način zamenjave

oblasti, s katero niso zadovoljni. Volitve omogočajo državljanom neposreden vpliv na sestavo parlamenta, s tem pa tudi posreden vpliv na odločitve, ki jih ta sprejema (Duverger, 1950: 12; Grad, 1996: 16, v Zajc, 2004: 17). Državljeni izbirajo svoje predstavnike na podlagi politične enakosti, ki je ena izmed temeljnih človekovih in državljanskih pravic. Zamisel o politični enakosti pa pomeni, da lahko vsi državljani, ne glede na katerekoli svoje lastnosti, kot so družbeni položaj, gmotni položaj ali spol, izražajo svoje želje ali zahteve in sodelujejo v političnem življenju. Načelo javne razprave je posebej značilno za parlamentarizem, saj omogoča prevlado prava nad nasiljem avtoritarne oblasti. Zaprtost pred javnostjo omogoča voluntarizem in uveljavljanje tajne politike, medtem ko javnost razprav povečuje nadzor in preprečuje zlorabe (Schmitt, 1994:35, v Zajc, 2004:17).

Demokracičnost in racionalnost parlamenta se prav gotovo kaže v javni razpravi o vseh vprašanjih na podlagi argumentov in protiargumentov. V parlamentu naj bi potekalo tekmovanje mnenj, ki omogoča približevanje resnici ali vsaj rešitvam, ki naj bi zadovoljile največ ljudi (konsenz). Nasprotna mnenja so potrebna tudi zato, ker omejujejo pretirane želje večine. Z javno parlamentarno razpravo državljani dobivajo predstavo o tem, katere so najpomembnejše zadeve in spoznajo, kako se oblikuje skupni interes. Šele na tej osnovi se lahko oblikuje javno mnenje in razvije širša družbena razprava. Načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno pa je odsev prepričanja, da lahko celotna oblast, združena v enem organu, vodi do nedemokracičnih odločitev. Združitev zakonodajne, izvršne in sodne oblasti je nevarna za svobodo državljanov, kar potrjujejo številne izkušnje. V skladu z načelom delitve oblasti pripada parlamentu najpomembnejša, to je zakonodajna oblast (Pitamic, 1997: 104). Čeprav je v parlamentarnih sistemih parlament tisti, ki postavlja izvršilno oblast (vlado dejansko postavlja parlamentarna večina), je ta v okviru svojih pristojnosti samostojna. Izvršna oblast (vlada) je parlamentu odgovorna in lahko deluje, dokler uživa njegovo (praviloma) večinsko podporo. Delujoč parlamentarizem predpostavlja tudi samostojnost sodne oblasti, čeprav je del sodnikov lahko voljen v parlamentu. Delitev oblasti na zakonodajno in izvršno oblast je najbolj dosledno uresničena v predsedniškem sistemu, v katerem je predsednik države neposredno voljen in

od parlamenta veliko bolj neodvisen, kakor v parlamentarnem sistemu. Od parlamentarnega modela se najbolj razlikuje sicer redko uveljavljen skupščinski model, ki temelji na načelu enotnosti oblasti in predpostavlja večjo vlogo skupščine v primerjavi z vlado (Pitamic, 1996: 121).

Teorija in praksa parlamentarizma kažeta, da je parlamentarizem tesno povezan z demokracijo in demokratičnimi ideali. Demokracija je moralni in politični koncept, ki ga je sicer težko opredeliti v nekaj stavkih. Definicije, ki izhajajo iz realnega stanja, pa predpostavljajo določene minimalne in maksimalne pogoje za to. »Minimalistična« definicija Josepha Schumpetra, znana tudi kot »formalna« ali »elektoralna«, predpostavlja demokracijo enostavno kot »sistem, ki omogoča sprejemanje političnih odločitev, v katerem posamezniki pridobivajo moč odločanja na podlagi tekmovanja za glasove« (Schumpeter, 1962: 27, v Zajc, 2004: 18). Robert Dahl je v svojem delu *A Preface to Democratic Theory* (1956) opredelil poliarhično demokracijo kot funkcijo konsenza o skupnih pogojih (pravilih), med katere sodijo enake informacije o vseh alternativah in enake možnosti izražanja preferenc, enaka vrednost vsakega glasu in izbor alternative, ki dobi največji delež glasov. Ti pogoji naj bi bili tudi v demokratično urejenih državah različno izpolnjeni, saj naj bi njihovo uveljavitev preprečevala korupcija (Dahl, 1956: 71, v Zajc, 2004: 18). Njegovih osem institucionalnih zagotovil sestavlja lestvico, po kateri lahko razvrstimo sodobne politične sisteme (Dahl, 1971: 3, v prav tam). Ta zagotovila so: pravica svobodnega izražanja, pravica do ustanavljanja in pridruževanja organizacijam s političnimi cilji, pravica voliti, pravica do postavljanja kandidatov na volitvah za mesta v predstavniškem telesu, pravica kandidatov tekmovati za podporo volivcev in biti voljen, pravica do svobodnega oblikovanja mnenj in alternativnih virov informacij, pravica do svobodnih, občasnih in poštenih volitev ter obstoj institucij, ki zagotavljajo odvisnost vladnih politik od glasov in drugih preferenc volivcev. Demokracijo sestavlja sistem pravil, ki omogočajo najširše sodelovanje državljanov pri sprejemanju odločitev, ki zadevajo celotno družbo. Med pravili našteva klasične politične pravice, možnost svobodnih volitev ob svobodnem tekmovanju političnih strank, enakost glasov, jasnost alternativ in uporabo

numerične večine v vseh primerih, ko gre za volitve ali sprejemanje odločitev, čeprav se v posameznih primerih uporabljajo posebne večine (absolutna, kvalificirana). Treba je opozoriti, da nobena večina ne sme omejiti pravic manjšin. Opisani demokratični predpogoji, ustavna zagotovila o varstvu pravic in druga pravila, ki jih najdemo bolj ali manj opredeljena v ustavah, zakonih in drugih aktih ter dokumentih (volilna pravila, pravila o financiranju strank, poslovniki parlamentov, programi in statuti strank itd.), pomembno pogojujejo kakovost demokracije in s tem tudi resnično vrednost parlamentarizma (Zajc, 2004: 20). Sodobno parlamentarno demokracijo lahko pojmujeemo kot dinamičen proces, govorimo tudi o »demokratskem razvoju«. V tem procesu se širijo pravice in svoboščine človeka kot posameznika in kot člana določene družbene skupnosti, ureja se varovanje njegovega položaja v razmerju do drugih ljudi in do države, povečujejo se možnosti njegovega sodelovanja v javnem življenju, hkrati pa se opredeljujejo pristojnosti države in postavljajo določene omejitve njeni oblasti. Ta proces lahko poteka z manjšimi postopnimi premiki ali pa z občasnimi večjimi preskoki (Zajc, 2004: 20).

PRAVILA PARLAMENTARIZMA

Na drugi strani pa opredeljujemo parlamentarizem tudi kot institucionaliziran sistem pravil in odgovornosti, ki določa:

- a) načine vključevanja ljudi v procese odločanja,
- b) načine oblikovanja institucij,
- c) posebne postopke za razreševanje družbenih nasprotij oz. sprejemanje zavezujočih odločitev,
- d) posebna pravila nadzora institucij in
- e) posebna pravila odločanja (večinsko načelo).

a) Med načini in oblikami vključevanja ljudi v procese odločanja najdemo tako formalne kot neformalne. Med formalne prištevamo zlasti pravila, ki določajo razmerje pravic in odgovornosti med posameznikom in skupnostjo (državo) ter posameznikom oz. posameznim skupinam omogočajo ali ovirajo vstop v javno življenje (državljeni, priseljenci, tujci, nacionalne in druge manjšine). Sem sodijo tudi pravila političnega združevanja in ustanavljanja političnih strank, oblikovanja političnih programov in političnega tekmovanja. Zelo pomembna so volilna pravila, ki določajo način postavljanja kandidatov na volitvah in kandidiranja (skupaj z načinom financiranja volilne kampanje), posebej pa tudi način razdelitve državnega ozemlja na volilne enote, izvedbo volitev na celotnem ozemlju, volilni prag ter način delitve mandatov (delitev na prvi in drugi ravni itd.).

Medtem ko so prvi natančno določeni in formalizirani, so drugi bolj ali manj spontani in le občasni (javna zbiranja v znamenje protesta ali odobravanja, demonstracije, podpisovanje peticij, oblike državljanske nepokorščine itd.). Kljub svoji neformalni naravi pomenijo take akcije precejšen pritisk na oblikovalce predlogov in rešitev znotraj politične in birokratske elite, ki se lahko stopnjuje do zahtev po njihovem odstopu. Podoben učinek imajo tudi referendumski in državljanski pobude.

b) Oblikovanost predstavniških organov in njihovo razmerje do drugi institucij (vej oblasti) sta odvisna od pojmovanja predstavništva, družbenih vrednot in tradicij. V nekaterih državah je vloga parlamenta v razmerju do izvršne oblasti bolj poudarjena kakor v drugih (prevladujoča vloga parlamenta je sicer značilna za skupščinske sisteme, ki se v zgodovinskem razvoju niso uveljavili). Pri oblikovanju predstavniških teles je pomembna velikost oz. »sestavljenost« države ali posebne tradicije. Dvodomnost je pogosto izraz posebnega zgodovinskega razvoja demokracije. V Angliji so se osebno vabljeni plemiči sestajali v zgornjem domu (House of Lords), medtem ko so voljeni predstavniki grofij in mest od 14. stoletja naprej zborovali v spodnjem domu (House of Commons). Člani tega doma niso bili »tretji stan«, temveč so zastopali tako podeželje kot mesta in trge. Tako se je

sestava angleškega parlamenta že zgodaj razlikovala od stanovskih skupščin na evropski celini (Pitamic, 1996: 294). Po propadu stanovske ureditve so v državah celinske Evrope v 19. stoletju uvajali dvodomni sistem, v katerem je bilo plemstvo zastopano v posebnem »gosposkem« domu, meščanstvo z drugimi sloji pa je volilo predstavnike v poslansko zbornico. Večina sodobnih nacionalno enotnih držav ima enodomni parlament, medtem ko imajo sestavljene (federativne) države dvodomne parlamente, zato jih pogosto najdemo v večnacionalnih državah. Hkrati je to posledica težnje, da bi t. i. »drugi dom« opravljal določen nadzor nad delovanjem prvega. Drugi dom, ki naj bi zadrževal »demokratsko agresivnost« prvega, naj bi imel tudi konservativnejši značaj.

c) Med institucionalizirana pravila prištevamo v širšem smislu posebne postopke sprejemanja zavezujočih odločitev in načine obnašanja ter ravnanja udeležencev, ki zagotavljajo potrebno integracijo političnih sistemov ter s tem predvidljivost in stabilnost njihovega delovanja. Institucionalizirana pravila določajo postopke odločanja, v katerih se odpravljajo ali uravnavajo družbeni konflikti, ki bi sicer lahko ogrozili politični sistem (Barber, 1984: 121, Sturgis, 1993: 7, v Zajc, 2004: 23). Med temi postopki in pravili so posebnega pomena pravila zakonodajnega postopka, ki določajo potek razpravljanja tako o splošnih vprašanjih kot o konkretnih zakonodajnih predlogih in pobudah. Ta pravila zagotavljajo tako spoštovanje demokratičnosti kot potrebno racionalnost in ekonomičnost odločanja, ki naj zagotovi potrebno legitimnost odločitev.

d) Temeljni nadzor nad predstavniškim telesom in tudi nad vlado, ki se v njem oblikuje, zagotavljajo volitve, ki so redne ali izredne. Državljeni imajo na volitvah, ki so praviloma vsaka štiri leta, možnost, da zamenjajo predstavnike, izvoljene na listah strank, ali samostojne poslance, ki so svojo vlogo slabo opravljali, in izvolijo na njihovo mesto kandidate strank, ki imajo boljše zamisli in programe. Glede na to, da odpoklic poslanca zaradi uveljavljenosti splošnega mandata praviloma skoraj ni mogoč, je torej neizvolitev edina prava sankcija. Državljeni lahko nekoliko nadzirajo delo svojih predstavnikov tako,

da jim sporočajo svoja stališča ali želje, postavljajo vprašanja, ko prihajajo v svoje volilne enote, jih pozivajo na izpolnitev predvolilnih obljub (Norton, 1993: 147, v Zajc, 2004: 23). Nadzor nad vlado pa opravlja parlament sam z uporabo različnih, posebej določenih, instrumentov. Ti instrumenti so določeni že v ustavah, posebej izdelani pa so v poslovnikih parlamentov (interpelacija, odpoklic in podobno).

Nadzor nad predstavniškimi telesi in vlado je seveda mogoč, če je njihovo delovanje javno, oz. če je proces odločanja razviden (transparenten). Sodobni parlamenti so praviloma institucije, ki so odprte javnosti in množičnim sredstvom obveščanja, pogosto pa tudi same skrbijo za obveščanje javnosti. Delovanje vlade pa je navadno zaprto, vendar imajo vlade posebne načine in sredstva za obveščanje javnosti.

e) Večinsko načelo odločanja si zasluži posebno pozornost, ker ima pomembne implikacije za vse oblike političnega življenja in obnašanja. V teoretičnem smislu je večinsko načelo odločanja podlaga konstituiranja družb. Tako Hobbes kot Locke sodita, da so ljudje ob svojem vstopu v skupnost izročili vso svojo oblast večini in odločitev večine zavezuje celotno skupnost (Locke, 1993: 163, v Zajc, 2004: 23). Odločitev večine torej velja za odločitev vseh. Locke hkrati sodi, da se državljani pokoravajo volji večine zaradi določenih vrednot, povezanih s kolektivno identiteto.

Med manjšino mora vladati zaupanje, da večina ne bo podrla temeljev skupnosti, zato je treba večinsko načelo razumeti kot omejeno. V svojem doslednem pomenu bi namreč omogočalo omejevanje nasprotnih mnenj, lahko pa tudi odpravljanje političnih, etničnih, jezikovnih, kulturnih in drugih manjšin. V totalitarnih državah je pojmovanje večinskega načela kot neomejenega vodilo do zavračanja vsake opozicije in celo do preganjanja vseh drugače mislečih. V sodobnih parlamentarnih demokracijah je uporaba večinskega načela povezana s potrebo po racionalizaciji političnega in gospodarskega sistema in zanesljivosti pravnega reda. Izhaja tudi iz teženj po predvidljivosti rezultatov procesov odločanja. Tako

na ravni volilne izbire kot parlamentarnega glasovanja je načelo večine temeljno pravilo odločanja in temelj demokratične legitimnosti odločitev. Vsi udeleženci v procesu odločanja sprejmejo to »predodločitev« o načinu sprejemanja odločitev, čeprav so načeloma vedno tudi možnosti za spreminjanje odločitve o samem postopku (Offe, 1985: 182, v Zajc 2004: 24). Demokratičnega parlamentarizma pa vendarle ne smemo zožiti na skupek splošnih načel, institucionalnih zagotovil in institucionaliziranih pravil in postopkov. Demokratični parlamentarizem zahteva tudi ustrezno politično miselnost, sicer lahko ostanemo na ravni deklarativnosti in formalno demokratične ureditve. Demokratična politična miselnost je povezana z razvito demokratično kulturo, državljansko samozavestjo, pripravljenostjo upoštevati različne, tudi nasprotno interese, živahno komunikacijo med različnimi socialnimi skupinami, pripravljenostjo podrežati se demokratični večini in priznavati pravice manjšinam. Šele takrat, ko ljudje in njihovi politični voditelji opustijo maksimalistične zahteve, lahko govorimo o demokratični zrelosti družbe (Rizman, 1997: 107).

Začetki parlamentarizma so povezani z nastankom meščanstva in njegovimi zahtevami po enakosti in drugih pravicah, kot so pravica do svobode in lastnine ter odpravi vseh privilegijev, tudi stanovskega predstavništva. Te zahteve se niso mogle uresničiti brez sodobnega predstavništva, ki predpostavlja popolno enakost državljanov, to je brez oblikovanja predstavniškega telesa, ki je nosilec najpomembnejše, zakonodajne oblasti. Uveljavljanje teh zamisli ni bilo enostavno in je potekalo ob pomoči sodobnih idej o izvoru suverenosti, ki so se razvijale znotraj šole naravnega prava, katere najpomembnejši predstavniki so bili Jean Bodin, Thomas Hobbes in John Locke. Pomemben prispevek k temu razvoju so dale tudi zamisli o odgovorni in deljeni oblasti. Uresničenje teh zamisli je potekalo tako z radikalnimi revolucionarnimi dejanji kot postopnimi spremembami na podlagi sporazumov med vladarji in novimi družbenimi silami ter volilnimi reformami. V tem procesu je prihajalo tudi do vrste drugih sprememb, ki so spreminjale naravo razmerja med izvoljenimi in volivci in vplivale na način delovanja parlamentov, spodbujale

strankarsko tekmovanje in delitev parlamenta na večino in opozicijo. Ta razvoj ni bil vedno premočrten in je tudi od parlamentov zahteval, da se na različne načine prilagajajo hitrim družbenim spremembam in zahtevam po hitrem sprejemanju odločitev. Nove zamisli o predstavnstvu in tudi o vlogi parlamenta ter njegovem razmerju do izvršilne oblasti so se najprej izoblikovale v Angliji, v obdobju t. i. »slavne revolucije« (1688–1689). Povod zanjo je bilo kršenje že uveljavljenih pravic angleškega parlamenta, zlasti pravice do zakonodajnih predlogov, s strani angleških kraljev. Ti so kršili in odpravljali že sprejete zakone (kralj Jakob II. je razveljavil kazenske zakone proti katolikom in protestantskim ločinam, to pa je povzročilo nove napetosti in spore) in preganjali posamezne poslance. Potem ko so voditelji strank whigov in torijevcev l. 1688 na prestol povabili novo dinastijo, so obnovo neomejene oblasti preprečili l. 1689 s sprejetjem *Listine pravic (Bill of Rights)* (Lešnik, 2000:52-54). Deklaracija je kralju onemogočila, da bi sprejete zakone odpravljali ali razveljavljali, hkrati pa je določila, da se mora parlament pogosto sestajati. Volitve predstavnikov morajo biti svobodne, za svoje besede, izrečene v parlamentu, pa niso odgovorni pred sodiščem. S sprejemom te deklaracije, ki je utrdila vlogo parlamenta nasproti izvršni oblasti (monarhu), se je razvoj angleškega parlamentarizem začel pomembno razlikovati od razvoja v državah na evropski celini.

Pomemben zagon temu razvoju so dale zamisli Johna Locka (Lešnik, 2000: 74–75), ki ga upravičeno postavljajo na začetek liberalne demokratične tradicije. V delu *Dve razpravi o vladi (Two Treatises on Government, 1690)*, ki sicer pomeni teoretično opravičilo angleške revolucije, se je zavzel za naravne in neodtujljive pravice ljudi, med katerimi so pravica do svobode, enakosti in lastnine. Izhajajoč iz teorije o družbeni pogodbi, je, povsem drugače kakor njegova predhodnika, Bodin in Hobbes, razvil zamisel o legitimni oblasti, katere smisel je varovanje pravic državljanov³. Na predpostavki, da se oblast vzpostavlja na

³ »Medtem ko je Jean Bodin v svojem delu *Six Livres de la Republique (1576)* zagovarjal kraljevo suverenost, saj naj bi imel kralj oblast neposredno od boga, je Thomas Hobbes v delu *Leviathan (1651)* zagovarjal idejo, da je bog sicer prvotni vir oblasti, vendar je neposredni vir ljudstvo. Potem ko ljudje svojo suverenost prenesejo na vladarja, te ne morejo dobiti nazaj (razen če se s tem strinja tudi vladar). Locke si je delitev oblasti predstavljal v smislu delitve državnih funkcij. Izvršilna oblast (kralj) ne more sprejemati zakonov, zakonodajni organ pa ne more samo uresničevati zakonov, temveč lahko njihovo

soglasju državljanov, je Locke zagovarjal upravičenost do upora proti samovoljni in krivični oblasti. Locke namreč pravi, da oblast, ki dolgotrajno krši pravice državljanov, sama izstopi iz pogodbe, zato imajo državljani pravico in dolžnost, da jo odpravijo in vzpostavijo novo. Svoje soglasje lahko ljudje izražajo po svojih predstavnikih. Glede na to, da je predstavniško telo sestavljeno iz predstavnikov, pa naj bi ljudje imeli moč, da si jih sami izberejo. Izbrali naj bi jih na podlagi pravičnih in nesporno enakih meril (Locke, 1960: 420, v Zajc, 2004: 27). Državna ureditev, ki naj bi zagotavljala, da bodo ljudje ohranili svoje pravice, naj bi po Locku temeljila na načelu delitve oblasti, saj je skušnjava zlorabe oblasti prevelika, če imajo isti ljudje, ki delajo zakone, tudi pravico, da jih izvajajo. V tem primeru lahko zakone prilagajajo lastnim koristim, prav tako pa lahko sebe odvežejo pokorščine zakonom. Locke si je delitev oblasti predstavljal v smislu delitve državnih funkcij. Izvršilna oblast (kralj) ne more sprejemati zakonov, zakonodajni organ pa ne more samo uresničevati zakonov, temveč lahko njihovo uresničevanje le nadzira (Locke, 1993: 189, v Zajc, 2004:27).

Zamisli o demokratičnem predstavnistvu in delitvi oblasti je nekoliko pozneje dopolnil Montesquieu v delu O duhu zakonov (*De l'Esprit des Lois*, 1748). Strinjal se je sicer s pojmovanjem, da bi si v svobodni državi moral vsakdo vladati sam, to pa bi terjalo, da ima ljudstvo kot celota zakonodajno oblast. Vendar tega v velikih državah ni mogoče uresničiti, pa tudi v majhnih je težko dosegljivo. Montesquieu je videl eno od hudih zadreg demokracije v tem, da ljudstvo ni sposobno razpravljati o javnih zadevah. Ljudje kot posamezniki sicer lahko izbirajo predstavnike, a vsi niso sposobni soodločati (Montesquieu, 1900: 173, v Zajc, 2004:27). To sicer racionalno utemeljeno spoznanje je samo po sebi vodilo v izbor najsposobnejših, s tem pa je sodobna demokracija hkrati dobila značilnosti

uresničevanje le nadzira. Zamisli o demokratičnem predstavnistvu in delitvi oblasti je nekoliko pozneje dopolnil Montesquieu v delu O duhu zakonov (*De l'Esprit des Lois*, 1748). Strinjal se je sicer s pojmovanjem, da bi si v svobodni državi moral vsakdo vladati sam, to pa bi terjalo, da ima ljudstvo kot celota zakonodajno oblast. Vendar tega v velikih državah ni mogoče uresničiti, pa tudi v majhnih je težko dosegljivo. Montesquieu je videl eno od hudih zadreg demokracije v tem, da ljudstvo ni sposobno razpravljati o javnih zadevah. Ljudje kot posamezniki sicer lahko izbirajo predstavnike, a vsi niso sposobni soodločati. To sicer racionalno utemeljeno spoznanje je samo po sebi vodilo v izbor najsposobnejših, s tem pa je sodobna demokracija hkrati dobila značilnosti elitne demokracije.« (Zajc, 2004: 26)

elitne demokracije⁴. Tudi Montesquieu (Lešnik, 2000:75) vidi, še posebej ob izkušnjah s kraljevim absolutizmom v Franciji, veliko nevarnost v oblasti, ki je združena v eni osebi ali telesu. V takem primeru prihaja do zlorabe oblasti, ko oblast neha biti čuvaj svobode posameznikov. Zato predlaga, naj se oblast razdeli med zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Med njimi naj bi bilo ravnotežje, posamezna oblast naj bi ovirala ali zaustavljala drugo. Nevarnost, ki jo vidi Montesquieu, torej ni v tem, da bi se interesi članov družbe med seboj preveč razlikovali in da je slab vladar boljši kakor naravno stanje brez oblasti, v katerem divja vojna vseh proti vsem.

Radikalno-demokratsko pojmovanje demokratičnega predstavništva, ki temelji na predpostavki o možnosti neposredne udeležbe državljanov pri odločanju o vseh družbenih zadevah, je podal Jean Jacques Rousseau v delu Družbena pogodba (*Du Contract Social*, 1762). Prepričan je bil, da volja kot prvina človekovega hotenja sploh ni predstavljiva. Človek naj bi sicer lahko sprejel neko odločitev tuje volje, ne more pa vnaprej izjaviti, da jo sprejema za svojo. Iz istega razloga naj ne bi bilo mogoče prenašati in zastopati suverenosti. To Rousseaujevo pojmovanje, ki temelji na pojmovanju enotnosti oblasti, pomeni, da voljeni poslanci ne morejo biti zastopniki ljudstva in ne morejo ničesar dokončno skleniti. Zato noben zakon, ki ga ljudstvo ne bi naknadno potrdilo, ne more biti veljaven (Rousseau, 1960: 176, v Zajc, 2004: 28). Rousseau je sodil, da se Angleži motijo o svoji svobodi, saj naj bi bili svobodni le ob volitvah članov spodnjega doma angleškega parlamenta, brž ko jih izvolijo, pa naj bi bili spet sužnji. To razmišljanje in zavzemanje za neposredno demokracijo brez posebej pooblaščenih predstavnikov je v nadaljnjem razvoju parlamentarizma ostalo osamljeno; po francoski revoluciji l. 1789 (Lešnik, 2000: 80–81) so ga skušali uresničiti jakobinci, pozneje pa so se nanj sklicevali teoretiki v državah realnega socializma. Tudi Rousseau sam je pozneje odstopil od svojih zamisli in v spisu

⁴ »Moderna demokracija precej odstopa od klasičnega ideala, ki je bil uresničen v starih Atenah, kjer so državljani sicer lahko neposredno sodelovali pri sprejemanju odločitev. Člane sveta, ki je imel 500 članov, pa so volili iz svojih vrst z žrebom, ki je bil po pojmovanju Atencev bolj demokratičen kakor volitve, ki so

Razmišljanja o poljski vladi priznal, da neposredna demokracija v velikih državah ni mogoča in da mora zakone sprejemati predstavniško telo, a je postavil nekaj pogojev, kot so osredotočenost celotne oblasti v ljudski skupščini, splošna volilna pravica in pogostost volitev, dolžnost predstavnikov, da se ravnavajo po navodilih volivcev, in prepoved vnovične izvolitve.

ZAČETKI KONSTITUCIONALIZMA

Medtem ko je v Angliji prišlo do uresničenja načela o delitvi oblasti v praksi, je do uveljavitve tega načela v različnih ustavnopravnih dokumentih minilo še nekaj časa⁵. Delitev oblasti je bila najprej uresničena v Ameriki (z ustavo ZDA, sprejeto 1. 1787). V Franciji je narodna skupščina, ki je 1. 1789 sprejela Deklaracijo o pravicah človeka in državljana, sprejela prvo pisano ustavo 3. septembra 1791; z njo je bila v skladu z Montesquieujevimi načeli o delitvi oblasti vzpostavljena enodomna skupščina kot nosilka zakonodajne oblasti, kralj pa je postal nosilec izvršne. Francoski kralj Ludvik XVII. je zaradi velikih finančnih težav države in socialne stiske prebivalstva sklical maja 1789 na zasedanje v Pariz vse tri tradicionalne francoske stanove. Zbor odposlancev tretjega stanu, ki je sebe pojmoval kot predstavništvo vseh državljanov in so se mu pridružili tudi nekateri odposlanci drugih stanov, se je 20. junija 1789 razglasil za narodno skupščino, poslanci pa so prisegli, da bodo dali Franciji ustavo (Lešnik, 2000: 80). Pomembno spodbudo temu dejanju je dal politični spis *Kaj je tretji stan?*, v katerem je avtor Sieyes zahteval odpravo privilegiranih razredov in priznanje pomena tretjega stanu (Lešnik, 2000: 78–79). Kralj je 27. junija priznal narodno skupščino, s tem pa je bilo v Franciji dejansko konec

aristokratske, ker omogočajo premišljeno izbiro najboljših namesto vladavine ljudstva (demos).« (Zajc, 2004: 27)

⁵ »Prva evropska ustava je bila sicer liberalna ustava Poljske, sprejeta 3. maja 1791, ki je uveljavila načelo ljudske suverenosti in delitve oblasti. Vzpostavljena je bila dedna monarhija, državljanom pa je bila zagotovljena volilna pravica v sejm. Ker je bila Poljska l. 1795 spet razdeljena in izbrisana s političnega zemljevida Evrope, je spomin na to ustavo ugasnil.« (Zajc, 2004: 28)

stanovskega predstavništva. Narodna skupščina je 26. avgusta 1789 razglasila človekove in državljanske pravice.

Nova skupščina (konvent), v kateri so prevladale radikalnorevolucionarne težnje, je odstranila kralja in razglasila republiko. Pod vplivom Rousseaujevih idej je l. 1793 sprejela radikalnejšo »montagnardsko« ustavo (Lešnik, 2000: 81–84). Po njej je konvent združeval celotno oblast, kar je jakobincem omogočalo izvajanje neomejenega terorja nad nasprotniki (1793–1794). Nova ustava iz l. 1795 se je vrnila k načelu delitve oblasti in utrdila pridobitve revolucije na področju človekovih in državljskih pravic na škodo aristokracije, pa tudi tudi revnih slojev. Istega leta je bil iz strahu pred morebitno ponovitvijo diktature ustanovljen poseben zbor starešin, ki naj bi nadziral delo poslancev in vlade. To obdobje prve ustavne vladavine se je končalo l. 1799 z državnim udarom Napoleona I.

Po obdobju Napoleonove vladavine so se v Evropi v strahu pred novimi revolucijami okrepile konservativne težnje, razvoj pri uveljavljanju načela delitve oblasti pa je zastal. Ustave, ki so bile v tem času podarjene oz. razglašene (oktroirane) s strani vladarjev, so ljudstvu in parlamentom dajale le malo pravic in pristojnosti. Tudi v Franciji, kjer je bila l. 1814 obnovljena monarhija, je bila z ustavo, ki jo je razglasil Ludvik XVIII., vzpostavljena ustavna vladavina, v kateri je imela skupščina le majhno moč. Šele francoska julijska revolucija l. 1830, ki je ustoličila »meščanskega« kralja Louisa Phillipa, je spet oživila liberalna prizadevanja v smislu priznavanja večje vloge parlamentov, nov zagon pa so ta prizadevanja dobila po l. 1848. Ustave razvitejših evropskih držav, ki so bile uveljavljene na pohodu ustavnosti med letoma 1830 in 1875 (Belgije, Španije, Francije, Italije, Nemčije, Avstrije), so bile v glavnem rezultat sporazumov med vladarji in liberalnim meščanstvom in so vladarjem dajale velike pristojnosti v razmerju do parlamentov; ti so imeli včasih le posvetovalno vlogo. Kralji oz. cesarji so imeli tudi odločujoč vpliv na odločitve v zvezi z vojsko ali zunanjo politiko. Zakonodajna vloga parlamentov je bila v večini držav omejena tudi z vladarjevo pravico do odločanja v sili. Tudi načelo odgovornosti vlade parlamentu ni bilo naenkrat uveljavljeno. Vlado je navadno postavljala monarh in njemu je bila tudi

odgovorna. Člani vlade parlamentom niso bili politično odgovorni. To je vladi omogočalo, da je vodila politiko, s katero se parlament ni strinjal, parlament pa ni mogel vsiliti svoje volje vladi. Izjema je bila Anglija, kjer se je vlada veliko prej kakor druge evropske vlade začela čutiti odgovorno spodnjemu domu, ta pa volivcem. Načelo, da mora vlada uživati zaupanje parlamentarne večine, in samo prakso v odvisnosti od moči liberalnih in socialdemokratskih strank. Med prvimi državami, ki so formalno uveljavile to načelo politične odgovornosti, so bile Belgija (1833), Anglija (1834), Italija (1861) in Francija (1875). Z novo francosko ustavo je bila tega leta spet uveljavljena republikanska vladavina, ministri pa so postali odgovorni kongresu, sestavljenem iz poslanske zbornice in senata. Nekaj drugih držav je uvedlo načelo odgovornosti oblasti še pred koncem 19. stoletja (Nizozemska l. 1868, Norveška l. 1884) ali pred koncem prve svetovne vojne (Danska l. 1901, Islandija l. 1904, Švedska l. 1917), medtem ko so nekatere druge evropske monarhije (Nemčija, Avstrija) pri tem močno zaostajale.

Zgled države, ki je v razvoju parlamentarizma v Evropi še posebej zaostajala, je Avstrija, kjer je šele »marčna revolucija« na Dunaju l. 1848 omogočila uresničenje zahteve po modernem parlamentarnem predstavništvu in razmejitvi oblasti. Državni zbor je sicer sprejel zakon o zemljiški odvezi, vendar je bil že l. 1849 razpuščen.

VOLILNA PRAVICA

Parlamentarizem je nedvomno doživel dokončno uveljavitev s širjenjem pravice do svobodnega združevanja in volilne pravice. Volilna pravica je bila dolgo časa omejena na različne načine, ki so preprečevali politično sodelovanje velikih skupin državljanov pri izbiri predstavnikov in kandidiranju za voljena mesta v parlamentih. Te omejitve so veljale kot posebni pogoji za pridobitev volilne pravice, ki so bili vezani na pripadnost določenemu stanu, posedovanje določenega imetja, na dohodek oz. plačevanje davka, na raven izobrazbe, spol, nacionalno pripadnost ali barvo kože itd.

Medtem ko se je splošna in enaka volilna pravica uveljavila v Nemčiji že l. 1871, je v Italiji izobrazbeni in premoženjski cenzus do l. 1882 omejeval volilno pravico na le 2 % prebivalstva; nato se je delež volivcev povečal na 9 %. Volilna reforma l. 1912 je pravico razširila na moške, starejše od 30 let (23 % prebivalstva), splošna moška volilna pravica z 21 leti pa je bila uvedena l. 1918. Tudi francoska ustava iz l. 1791 je kljub razglašnim državljanskim pravicam uveljavila delitev državljanov na »aktivne« in »pasivne«. Podobne oblike omejevanja volilne pravice so se uveljavile na začetku tudi v ZDA, kjer črnci še dolgo niso imeli volilne pravice. Izrazit zgled omejevanja volilne pravice je t. i. »kurijski« sistem, ki je omogočal izrazito neenako volilno pravico oz. je dajal prednost nekaterim družbenim skupinam pred drugimi. Širjenje volilne pravice je v vseh evropskih državah potekalo zelo počasi na podlagi posebnih volilnih reform. Z uveljavitvijo splošne in enake volilne pravice (čeprav v številnih državah samo za moške) ob koncu prve svetovne vojne naj bi proces politične modernizacije in demokratizacije v Evropi in Severni Ameriki dosegel vrh. Končalo naj bi se zgodovinsko obdobje vladanja z izključevanjem in začelo novo obdobje vladanja z vključevanjem (Therborn 1977: 137, v Zajc, 2004: 34), vendar so ženske v številnih državah dobile volilno pravico šele pozneje.

Na nastanek in razvoj strankarstva so vplivale zlasti socialne, gospodarske, politične in druge okoliščine (tudi večnarodna in večverska sestava prebivalstva) ter posebne zgodovinske izkušnje posameznih narodov, kot je politična samostojnost ali podrejenost oz. vključenost v tuje državne tvorbe. Pomemben vpliv je imel tudi tisk, ki je pripomogel k nastajanju obveščene javnosti; ta se je začela opredeljevati in izražati sodbe o politiki. Vpliv teh okoliščin in razmer se izrazito kaže v oblikovanju prvih zametkov strank v zahodni Evropi in Severni Ameriki in njihovem poznejšem razvoju. Razvoj strankarstva posebej pojasnjujejo različne modernizacijske teorije, posebej pomembna pa je teorija družbenih cepitev, po kateri zgodovinske cepitve vplivajo na oblikovanje strank kot predstavnic interesov posameznih družbenih skupin (Fink-Hafner, 2001: 43).

Parlamentarizem se je kot oblika demokratične, tekmovalne, predstavniške demokracije postopoma uveljavil v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja v vseh razvitejših državah, kjer so se nekoliko prej vzpostavili določeni standardi spoštovanja posameznika v obliki človekovih pravic, zlasti do enakosti, svobode in lastnine. V državah, kjer so bile človekove pravice zavarovane s pravom (posameznimi pravnimi akti ali ustavami) in je bilo omogočeno svobodno izražanje in tekmovanje med posameznimi političnimi in gospodarskimi interesi, so bile možnosti za razvoj parlamentarizma največje. Splošni interes ni bil več odsev volje posameznika ali posebno vplivne skupine ljudi, temveč se je začel oblikovati v medsebojnem tekmovanju posameznih in posebnih interesov ter skozi množico posebnih posredovalnih oblik in procesov. Parlament je tako postal prostor, v katerem se lahko različni interesi na kolikor toliko racionalen način predstavijo, soočijo in izmerijo. Vlada, ki jo vzpostavlja parlament, mora to razmerje moči med interesi upoštevati, saj je od tega odvisen njen obstanek. Učinkovitost parlamenta(rizma) pri razreševanju konfliktov in iskanju najbolj sprejemljivih rešitev pa je precej odvisna od širših demokratičnih predpogojev. Za uspešno delovanje parlamenta je potrebna tudi sorazmerna izobraženost prebivalstva, ki je sposobno prepoznavati svoje dejanske interese in ne prepušča političnim elitam, da jim jih oblikujejo skladno s svojimi zamislimi in interesi. Prav tako je potrebna demokratična kultura, ki predpostavlja strpnost do drugačnosti in spoštovanje nasprotnih stališč ob upoštevanju racionalnih argumentov. Razvita državljanska kultura predpostavlja tudi pripravljenost ljudi, da nasprotujejo oblasti in izražajo svoje zahteve s pomočjo posebnih interesnih združenj in političnih organizacij, ki jih prosto oblikujejo, vstopajo vanje in izstopajo iz njih.

Razvoj parlamentarizma nikakor ni bil premočrten, saj so se njegove predpostavke, kot so delitev oblasti, izključna zakonodajna pristojnost predstavniškega telesa, nevezani mandat poslancev, odgovornost vlade parlamentu ali splošna in enaka volilna pravica, uresničevale postopoma in neskladno. V številnih evropskih državah je vse do konca prve svetovne vojne stal nedokončan projekt (monarhični predparlamentarizem v Avstro-Ogrski, Nemčiji, Italiji). Prav tako ne moremo govoriti o enakosti parlamentarnih demokracij. Znotraj

samega parlamentarnega modela so velike razlike med parlamentarnimi ureditvami Velike Britanije, Nemčije, Italije ali skandinavskih držav, pa tudi drugimi državami srednje in vzhodne ali jugovzhodne Evrope, ki so v razvoju demokratičnega parlamentarizma zaostajale. Zato bi lahko pritrdili Albinu Ogrisu, ki je leta 1926 v delu *Politične stranke* zapisal, da je v realnosti toliko parlamentarizmov, kolikor je konkretnih parlamentarnih držav (Ogris, 1926: 221, v Zajc, 2004: 41).

Parlamentarizem kot družbeni in politični pojav pomeni modernizacijo družbenega življenja in racionalizacijo političnega delovanja ter upravljanja. Ob upoštevanju posebnega položaja parlamenta v strukturi modernega političnega sistema, pa tudi politične kulture znotraj posamezne države, je učinkovitost parlamentarizma oz. delovanja parlamentov vedno težko ocenjevati. Čeprav se je v letih po koncu prve svetovne vojne zdelo, da so parlamenti v večini evropskih držav postali ključne demokratične institucije, ki bodo zmogle razreševati vse notranje družbene konflikte in iskati najsprejemljivejše rešitve ob spoštovanju pravic manjšin, je bila njihova učinkovitost kmalu na preizkušnji.

PARLAMENTARIZEM IN SLOVENC

Slovenci smo se s parlamentarizmom srečali v okviru Habsburške monarhije oz. Cislajtnije, kot se je označeval avstrijski del monarhije. Parlamentarizem se je tudi tu razvil po vzoru predstavniškega telesa v Angliji, katerega predhodniki so stanovske skupščine, ki so se sestajale od konca 13. st. naprej in so jih sestavljali predstavniki plemstva in duhovščine, pozneje pa predstavniki grofij, mest, trgov. Obdobje lahko na grobo razdelimo v dve obdobji. Prvo je obdobje prve ustavne listine, ki pomeni začetek parlamentarizma (konstitucionalizma) v monarhiji. To obdobje se je začelo z vplivi francoske revolucije na začetku stoletja in se konča s prihodom novega cesarja Franca Jožefa I. na oblast l. 1849. Z njegovim prevzemom oblasti se začne obdobje restavracije absolutizma oz.

neoabsolutizem, ki traja dobro desetletje. Drugo obdobje pa se prične z obnovo ustavnega življenja v letih 1860 in 1861. Pregledno bom podal glavne poteze teh dveh obdobj.

OBDOBJA PARLAMENTARIZMA V HABSBURŠKI MONARHIJI

Obdobja parlamentarizma v monarhiji lahko razdelimo v dve obdobji. Prvi začetki segajo v leto 1848. Med prvim in drugim obdobjem je bil čas neoabsolutizma. Drugo obdobje je obdobje, ko se parlamentarizem v monarhiji obnovi in sega v leto 1860 ter traja do konca oz. do razpada monarhije leta 1918.

PRVO OBDOBJE PARLAMENTARIZMA (KONSTITUCIONALIZMA) DO 1849

V prvem obdobju so se, pod vtisom francoske revolucije, zahteve po razširitvi pravic meščanstva in tudi celo podložnega kmečkega prebivalstva v habsburških deželah razširile. Zahteve po povrnitvi pristojnosti deželnim stanovom so postale zelo močne (Cvirn, 2015: 10). Po letu 1806 pa je na območju ukinjenega Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti v večini dežel (držav) prišlo do uvajanja konstitucionalizma⁶. Zakaj v večini? Ker sta najmočnejši državi, Prusija in Avstrija, konstitucionalizmu močno nasprotovali. Predvsem knez Metternich si je z vsemi silami prizadeval, da bi modernemu konstitucionalizmu, po vzoru francoske Charte constitutionelle iz 1814, postavil čim več preprek (prav tam, str. 11). Kljub očitnim preprekam, ki so jih postavljali nosilci oblasti, je razvoj proti konstitucionalizmu in celo parlamentarizmu nezadržno potekal naprej. Za trideseta leta 19. stoletja lahko rečemo, da so leta konstitucionalizma v Nemški zvezi⁷. Kot že omenjeno, je bila poleg Prusije, Avstrija največja izjema. Tako se je v slednji do usodnega leta 1848 izoblikoval s stališča parlamentarizma nazadnjaški absolutizem.

⁶Gibanje za ustavnost se je izražalo v obliki konstitucionalizma, ki pomeni predvsem omejevanje politične oblasti in najvišjo veljavo ustave.

⁷» Glavni cilj dunajskega kongresa je bil začrtati nove meje Evrope po zmagi nad Napoleonom. Številni nemški patrioti so si želeli ustanovitve nacionalne nemške države, vendar so se jim upi kmalu razblinili in tudi Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti, ki je bilo razpuščeno leta 1806, ni bilo obnovljeno. Prišlo je do ustanovitve Nemške zveze. Zveza je bila ukinjena po avstrijsko-pruski vojni leta 1866. Zvezi je predsedovala Avstrija. Edini zvezni organ je bila zvezna skupščina, sestavljena iz predstavnikov držav članic. Skupščina se je sestajala v Frankfurtu na Maini. Ustava Zveze je bila sprejeta na dunajskem kongresu 8. 6. 1815.« (op.avt.)

Vse močnejše zahteve po liberalizaciji gospodarstva, reformi uprave, sramežljive zahteve po temeljnih pravicah človeka in državljana, vzpostavitvi svobode tiska so prihajale predvsem iz Ogrske (prav tam, str. 12). Različni predlogi so vsebovali načela dosledne ločitve vej oblasti, a so tudi zagovarjali transformacijo nekdanjih deželnih stanov, času primerno zastopstvo interesov družbenih skupin (razredov) veleposestnikov, kmetov, podjetnikov in inteligence (prav tam). Kot nekakšen »nadorgan« pa naj bi bil sklican skupen državni zbor (Reichsversammlung). Tedanji cesar Ferdinand I. je skupaj s svojimi svetovalci hotel že pred marčno revolucijo 1848 uveljaviti nekatere liberalne ukrepe (prav tam, str.12–13). Pred in ob izbruhu marčne revolucije je tako sprejem ustave postal eno izmed ključnih vprašanj revolucije.

Slovenci so bili del dogajanja, saj so dogodki marčne revolucije, sicer z nekaj dnevno zamudo, odmevali tudi v Ljubljani. Okoli vprašanja ustave so se med Slovenci postavljala različna vprašanja. Tudi o obliki vladavine so se mnenja delila. Urednik Novic⁸ Janez Bleiweis je v časopisu zapisal, da naj vlada ne bo samo za gosposko in da naj k vladanju pripusti tudi izvoljene predstavnike ljudstva. Si pa seveda ni znal predstavljati, da ne bi v tem »sistemu« svojega mesta našel cesar⁹. Seveda pa so kmečke množice vse skupaj sprejele precej različno, saj so se širile različne govorice, da bo poslej vse »popolno prosto« do tega, da je to le korak k še večjim pritiskom in višjim davkom.

Kot najbolj politično artikuliran »program« je bil program Matije Majarja Zilskega¹⁰, ki je program, utemeljen na etničnem, naravnem in ne na zgodovinskem pravu

⁸ »Kmetijske in rokodelske novice so bile slovenski časnik, ki je izhajal med letoma 1843 in 1902. Do leta 1852 so izhajale kot tednik; v obdobju 1852–57 dvakrat tedensko in nato spet kot tednik. Do smrti leta 1881 jih je urejal Janez Bleiweis. Kot praktik in živinozdravnik je Novicam vtisnil svoj osebnostni pečat. Znan je bil tudi po tem, da je strokovnim in slovstvenim prispevkom kot urednik dodajal kritične pripombe, ki so imele mogoče celo negativni vpliv. S tem je od Novic nemalokrat odvrčal mlade literarne sodelavce.« (Zgodovina Slovencev, 1979:440)

⁹ »vladija...kteri pripusti, de prihodnjič ne bo le gosposka, temuč de bojo tudi deželni in mestni stanovi, ki bojo zato od ljudstva izvoljeni, pravico imeli govoriti, svoje želje in vošila v prihodnjih postavah in davkih pred tronami Cesarja odkritosrčno razodeti ...« (Novice, 22.3.1849, citirano po Cvirn, 2015:13)

¹⁰ Zedinjena Slovenija je bila glavna zahteva političnih programov Slovencev iz leta 1848, ko so namesto razdrobljenosti na dežele Kranjsko, Štajersko, Primorje in Koroško zahtevali skupno kraljevino Slovenijo, v okviru, enakopravnost slovenskega jezika v javnosti ter jasno nasprotovali načrtovani vključitvi takratne Habsburške monarhije v združeno Nemčijo (Zgodovina Slovencev, 1979:448).

in je postal nekakšen ideal vsem poznejšim narodnim programom (Lešnik, 2000: 88). V senci marčevskega dogajanja je steklo delo na novi ustavi. Predstavniki različnih stanov so se zbrali na Dunaju, med njimi tudi močna delegacija s Kranjske. Sestavili so precej moderen predlog ustave, ki je predvideval uvedbo omejenega konstitucionalizma. Osrednji zakonodajni organ bi bil dvodomni parlament po zgledu angleškega parlamenta. Prvi dom bi sestavljali veleposestniki, od cesarja imenovani člani in pripadniki vladarske hiše, drugi dom pa bi zasedli na volitvah izbrani predstavniki različnih družbenih skupin. Volilna pravica bi bila močno omejena (izločili bi čim več tistih s (pre)nizkimi dohodki) in posredna. Torej so bile predvidene privilegirane skupine (duhovščina, intelektualci). Kriteriji za aktivno volilno pravico so bili stalno prebivališče v volilnem okraju, samostojnost ter davčni in inteligenčni cenzus, ki je bil postavljen v korist duhovščine in znanih oseb. Kompetence parlamenta pa bi bile sprejemanje zakonov, določanje davkov in sodelovanje pri zunanjepolitičnih pogodbah. Pomembna je bila tudi pravica naslavljanja pritožb na cesarja in »interpelacij« ministrov, kar bi pomenilo pomemben vzvod v razmerju moči med cesarjem in vlado (ki jo je imenoval) ter parlamentom. Osnutek ustave se je zavzemal za centralistično ureditev države. Vloga deželnih zborov je bila zgolj sodelovanje pri upravi in bi po posebnih deželnih ustavah (ki bi bile sprejete skupaj z ustavo) le izpolnjevali zakone, sprejete v državnem zboru in na cesarja naslavljali prošnje in pritožbe. Deželni zbori naj ne bi bili pravi »deželni parlament«, saj tudi dežele niso bile suverene. V večji meri naj bi bili zastopniki interesov. Ustava je imela tudi katalog temeljnih pravic človeka in državljana. Po predlogih odbora, ki je pripravljal ustavo, jo je oblikoval zunanji minister Franz von Pillersdorf. Cesar Ferdinand I. jo je potrdil (sankcioniral) 25. 4. 1848 (Cvirn, 2015: 15). Tako smo Slovenci dobili prvo ustavno listino. Odzivi so bili povečini pozitivni. Pozdravljali so prej omenjeni katalog, sklic parlamenta in predvsem omejitev absolutne cesarske moči. Pojavili pa so se tudi negativni odzivi in kritike. Prvi so ciljali na način sprejetja, saj je bila ustava oktroirana, da je bil izvoljenemu spodnjemu domu postavljen zgornji dom izbranih (iz vrst plemstva). To je bilo v nasprotju z zahtevami po vzpostavitvi modernega ljudskega predstavništva, predvsem pa proti prerazporeditvi

družbene moči v korist meščanstva. Veliko omejitev ustave naj bi predstavljale prevelike pristojnosti cesarja, predvsem veto na vse sprejete zakone. 11. maja 1848 je bil objavljen volilni red za volitve v državni zbor. Že tako omejeno volilno pravico je v primerjavi z volitvami v frankfurtski parlament še bolj omejil.

Že prejšnje nezadovoljstvo z ustavo je postajalo vse močnejše, na Dunaju je prišlo do protestov. Cesar se je ustrašil razjarjenih nezadovoljnih protestnikov in je pristal, da bo državni zbor priznal za ustavodajnega, hkrati pa ukinil zgornji dom. Napovedal je tudi ukinitve volilnega cenzusa. Predvsem delavski razred se je zavedel, da je njihova volilna pravica dvakrat omejena, prvič z denarnim cenzusom, predvsem pa z določilom, da morajo v volilnem okrožju bivati vsaj šest mesecev. Ker pa je večina delavcev na Dunaju delala sezonsko, so bili s tem dejansko izločeni iz volitev in odločanja (Cvirn, 2015: 20). Skupaj z meščani in študenti pa so bili nevarna mešanica, ki samo čaka na vžig.

V teh burnih, negotovih časih so se 5. junija 1848 pričele volitve (dejansko pravolitve). Volitve niso potekale istočasno po vsej državi, kot je to v moderni demokratični ureditvi. Volilno pravico je imelo približno 10 % prebivalcev (Cvirn, 2016: 32). Izvoljenih naj bi bilo 17 slovenskih poslancev (Velidova, 1986: 431–440) iz vseh dežel, kjer so živeli Slovenci.

Po volitvah so konec junija na Dunaj prihajali prvi poslanci. V parlamentarnih klopih se je zbrala pisana družčina poslancev iz vseh koncev monarhije. Lahko si predstavljamo, da so prihajali iz različnih kulturnih, političnih, verskih okolij in da je bil pravzaprav njihov skupni imenovalec le cesar, ki pa so ga ali spoštovali (ljubili) ali pa zavračali (sovražili). Zanimivo, da niti vsi izvoljeni poslanci niso razumeli nemško, kar je že v začetku pomenilo hendikep. So pa dobili 200 goldinarjev mesečne plače in povrnitev potnih stroškov, kar je odtehtalo morebitno nelagodje ob prihodu v veliko mesto. Ni namreč naključje, da so okoli državnega zbora na Dunaju »cvetele« gostilne in restavracije, ki so bile polne, bolj ali manj »pogumnih«, parlamentarcev (Cvirn, 2008: 17–25). Parlamentarci so se zbirali v parlamentarne skupine. Sestav parlamenta iz junija 1848 je imel tri politične skupine, ki pa niso bile trdne oz. značilne politične stranke. Nazive so dobili po mestih, kjer so sedele v

parlamentu. Desnica (ki pa ne pomeni politične usmeritve), sredina in levica. Prvo so predstavljali Čehi, Slovenci, Rusini, Poljaki in ostali južnoslovanski poslanci, sredino so sestavljali konzervativni poslanci, predvsem nemške narodnosti. Na levi pa so sedeli nemški, italijanski in poljski liberalno in demokratično usmerjeni poslanci. Prehajanje med skupinami ni bilo nič neobičajnega. Tudi politike, ki so jih zagovarjali, so se lahko hitro menjale (Cvirn, 2015: 38–39).

Delo zbora je potekalo pod vse večjim pritiskom revolucionarnega vrenja 1848: od jezikovnega vprašanja pa do Zakona o zemljiški odvezi, ki je bil najpomembnejši zakon sprejet v prvem parlamentu. Izvolili so tudi ustavni odbor, ki naj bi pripravil novo ustavo (Cvirn, 2015: 42–43).

Dogodki so v jeseni 1848 šli svojo pot. 6. oktobra je izbruhnila nova revolucija, cesar je zbežal v Olomuc na Češkem, knez Windischgreetz je začel z akcijo proti revolucionarjem. Pravzaprav je vojno stanje na Dunaju dolgoročno pomenilo konec parlamentarizma, ki je se je komaj izvilo iz zibelke. Parlament je naivno pošiljal adrese na cesarja, ki pa na njih sploh ni odgovarjal. Spletke in surova vojaška moč sta okoli demokracije in svobode zavezali zanko. Poslanci so reagrali različno, od odhoda (Čehi), do vztrajanja na Dunaju, do iskrenih poskusov posredovanja med vojsko in revolucionarji. Kljub pozivom, da se poslanci, tudi v okrnjeni postavi, znova zberejo na zasedanju. Po razglasitvi izrednega stanja pa so poslanci postali tudi tarča preganjanja, celo aretacij. Konec novembra je bil imenovan nov ministrski predsednik vlade Felix Schwarzenberg in državni zbor je nadaljeval delo v mestu Kromeriž. Seveda so bile okoliščine tega zasedanje precej drugačne kot julija. (Cvirn, 2015: 46–49).

Nova vlada si je konstitualizem predstavljala drugače kot parlamentarci. O tem pričajo ukrepi proti tisku, zlasti pa »tajna« zamenjava cesarja, saj je Ferdinanda I. zamenjal Franc Jožef I. To je bil jasan dokaz, da oblast s parlamenta prehaja na vlado in novega vladarja. Restavracija predmarčnega absolutizma se je začela. Kljub očitnim intencam je državni zbor pričel z delom na novi ustavi, ki bi odsevala nova razmerja moči. Kot je bilo prej omenjeno, je novi cesar imel svojo politiko načrtano drugače kot parlament. Tako sta nastajali kar dve ustavi, ena v parlamentu, ena pa v vladi. Vendar pa parlament dejansko ni

dokončal dela na ustavi, saj ga je vlada odločila in 7. marca 1849 razpustila parlament. Način je bil tipično nedemokratičen – cesarjev razglas, ki ga uveljavi vojska. Kdor se temu upre, pa je policijsko preganjan in celo na tajnem (političnem) procesu obsojen na smrt (Cvirn, 2015: 59).

Cesar je parlament obtožil, da je bil element nestabilnosti v državi, da je podžigal revolucionarno gibanje in si tako praktično sam podpisal svojo ukinitve. Kot je dejal cesar v svojem manifestu, je čas, da on poskrbi za obljubljene svoboščine in politične pravice iz lastne cesarske moči. To je storil z oktroirano ustavo 4. 3. 1849. Ena izmed značilnosti te ustave je bila, da je veljala za celotno državo (tudi za Ogrsko in Lombardijo-Benečijo), le dežele Cislajtnije naj bi dobile tudi deželne ustave. S tem je cesar jasno hotel »ponižati« ogrski in italijanski del monarhije. Druga značilnost je bila oblika vladanja. Ustava je predvidevala dvodomni parlament, a je dejansko je imel cesar tako široke pravice, da o parlamentarizmu ne moremo več govoriti. Oseba cesarja je bila sveta in nedotakljiva, kar je dejansko pomenilo absolutistično vladanje.

Odmevi na oktroirano ustavo so bili različni. Dejansko se je pokazalo, da državni zbor v svojem relativno kratkem obstoju med širšo javnostjo ni dosegel mesta kot družbeno dejstvo oz. ključni politični dejavnik. Večina (Nemci) je bila zadovoljna z nivojem ljudskega predstavništva, zadovoljni so bili, da je ustava »zaključila« revolucijo¹¹. Predvsem predstavniki slovanskih ljudstev so ostreje protestirali. Kmečko prebivalstvo pa je bilo še posebej nezainteresirano za razmere¹². Precej bolj kritično je ustavo sprejelo meščanstvo (Cvirn, 2015: 63). Za Slovence pa je, z narodnega stališča, pomenila oktroirana ustava nazadovanje pri njihovi politični in narodni afirmaciji.

¹¹ »Ne stojimo več na tleh revolucije, ampak konstitucije. Iz dvomov, zmešnjav in teme smo končno krenili k jasnosti in resnici.« (Klagenfurter Zeitungen, 10.3.1849, v Cvirn, 2015:63)

¹² »Dinastiji nisem zameril nič, kar je storila, ne bombardiranje mesta Dunaja, ne tisto mesta Prage in tudi ne razgon državnega zbora in oktroirana ustava[...] Vladi sem verjel vse, kar je rekla in obljubila; zbor, sem menil, je razgnala zato, ker je prevedela, da dela državi in narodom kvar, pa nas je obvarovala te nesreče z očetovsko skrbjo. Ustava, ki jo je dala sama, je potrdila enakost vseh jezikov in mnoge druge svobode. Zakaj bi jo neki zaničeval? Če je prišla od vlade, kaj zato? Tem bolje, se vsaj vidi, da je ni treba priganjati in ne siliti, da je spoznal že sama potrebe svojega časa. Tisti, ki so godrnjali zoper oktroo, sem smatral za hudobne,

Kmalu po razglasitvi ustave je vlada začela z izdajanjem zakonov, ki so cesarju podeljevali in zagotavljali absolutistično moč. Njegove sklepe je izvrševala vlada, ki pa jo je imenoval in razreševal on. Kljub formalnemu obstanku državnega zbora je bil ta le posvetovalni organ cesarja. Dokončno so, vsaj formalno, odgovornost vlade parlamentu odpravili 1851. Vlada je odgovarjala samo še cesarju. V vladi se je krepila konzervativna struja, v glavnem nasprotniki konstitucionalizma, in ti so dosegli, da je cesar z ukazom (silvesterski patent) 31. decembra 1851 ukinil (svojo) ustavo. Z drugim patentom pa je ukinil temeljne politične pravice. S tem se je prvo obdobje parlamentarizma končalo.

Neoabsolutistično vladavino je zaznamoval notranji minister Alexander Bach, zato se to obdobje imenuje tudi Bachov absolutizem. Teoretična podlaga novega sistema je bila ideja o dominanci zgodovinskega državnega prava. V skladu z njim naj bi veljale za primerne in pravilne le institucije, ki so nastale in se oblikovale v teku razvoja po organski poti. Kot najvišji avtoriteti v državi sta veljala vlada in »državni svet« kot posvetovalni organ krone. Ravnala naj bi se po cesarjevih pismih, ki je ostal dominantna figura. »Organična« urejenost države je temeljila na dednih deželah. Vsaka dežela je dobila deželni zbor, ki je bil posvetovalni organ in njegove pristojnosti niso segale nad upravljanje deželnih zadev. So pa ločili mestne in podeželske občine. V tem času se je ta predmoderni politični sistem (absolutizem) soočil s hudo finančno krizo, ki je bila posledica vojn v Italiji (Piemont-Sardinija 1859).

natolcljive ljudi, ki podkopajo zaupanje in ljubezen dinastije. V ministra Stadiona (notranji minister (op.avt!)) se prav zaljubil...« (Trdina, 1948:190-91)

DRUGO OBDOBJE PARLAMENTARIZMA (KONSTITUCIONALIZMA) 1860–1867

Neabsolutizem se torej ni dolgo obdržal (Žontar, 2009: 483). Izgubljena vojna in težak finančni položaj so prisilili cesarja, da je svojim podanikom obljubil »izboljšave« v upravi in zakonodaji. V svoji nameri pa ni želel, da bi država dejansko krenila v oblikovanje konstitucionalizma. Novoimenovana vlada je bila primorana k ureditvi finančnih težav, predvsem obvladovanju stroškov, ki so bili praktično neobvladljivi. Prilagodila naj bi se zahtevam in potrebam posameznih dežel, povečala avtonomijo upravnih organov in sklic deželnih stanov. Skratka centralizirano administracijo naj bi federalizirala. S tem naj bi sanirala predvsem finance. Ureditev financ so tako sprožile spremembe, saj je bila pogoj za novo posojilo reorganizacija monarhije. Finančni minister Bruck je zahteval sklic nekakšnega osrednjega organa, ki naj bi sodeloval pri pripravi celovitih reform. Omenjeni organ naj bi sestavljali predstavniki deželni zborov. Ker pa ti niso obstajali, je padla odločitev, da posvetovalni organ cesarja državni svet razširijo z novimi člani izmed predstavnikov dežel, cerkvenimi dostojanstveniki in zaslužnimi možmi (Cvirn, 2015:6).

Glavna naloga sveta je bila že omenjena sanacija državnih in deželnih financ. Že takoj na začetku delovanja sveta v aprilu 1860 se je ta soočil z obstrukcijo ogrskih predstavnikov, ki so v zameno za sodelovanje zahtevali politične koncesije za Madžare. Vlada na Dunaju je morala popustiti in je vzpostavila avtonomno upravo na Ogrskem. Tudi sicer je razširjeni državni svet predstavljala pisana paleta različnih ljudi, tako po narodnosti, kot po statusu. Kljub omejenim kompetencam sveta je le-ta zase zahteval večje pristojnosti pri odločanju (ne samo finance). Zato sta cesar in vlada popuščala ter podelila večje kompetence svetu. Tako je lahko ta dajal soglasja k spremembi finančnega sistema, uvajanju novih in zvišanju obstoječih davkov ter najemanju posojil (Cvirn, 2015:78). S tem »parlamentarnim« nadzorom proračuna je bil položen temeljni kamen parlamentarizma v monarhiji. Seveda pa je od temelja do strehe potebnih še precej »posegov«. V okviru sveta so se pričele razprave

o vseh perečih vprašanjih, tako finančnih, vojaških, kot vprašanjih tiska, šolstva, cerkve, skratka civilne sfere življenja.

Iz teh razprav sta se izluščila dva diametralna predloga. Prvi je predvideval, da se bo država preobrazila na temelju »historičnih individualitet«, katerih bistvo je bilo, da se države ne da centralizirati, saj jo sestavlja veliko število različnih narodov, navad in kultur. To so zagovarjali predvsem Madžari, saj so želeli vrnitev k avtonomiji (samostojnosti) Ogrske.

Drugi predlog pa je predvideval liberalno-centralistično ureditev, vpeljavo modernega konstitucionalizma, ki bi edini zagotavljal enakost državljanov ter enakopravnost narodov. Slednji koncept je po burni razpravi izgubil proti večinskemu predlogu, ki je nasproti enotni Ogrski postavljala nepovezane cislajtanske dežele. Mnogi, tudi Slovenci, so v tej avtonomiji posameznih dežel videli možnosti uresničenja nacionalne in jezikovne enotnosti.

Kljub resnim pomislekom glede »drobljenja države« je cesar 20. oktobra 1860 razglasil t. i. oktobrsko diplomu. To je bila »ustava«, ki je po letu 1848, oblast delila med cesarja, deželne zbornice in državni zbor. Le-ta bi bil sestavljen iz dveh delov: ožjega, ki bi predstavljal dežele brez Ogrske, in skupnega, ki bi imel za nalogo predvsem potrjevanje proračuna, davkov, določanje cen, medtem ko bi ostala zakonodajna opravila pripadala deželnim zborom, ki bi delovala po deželnih »ustavah«. Cesar je v pismu, ki ga je izdal ob diplomi, predvideval omejen parlamentarni sistem, v katerem bi del poslancev imenoval on, del pa bi jih imenovali deželni zbori. Skupaj z diplomu so izšli nekateri deželni statuti (deželne ustave), v katerih so bile predvidene štiri skupine poslancev, ki naj bi zastopale interese določenih stanov (cerkveni dostojanstveniki, veleposest, mesta s trgovsko-obrtnimi zbornicami ter podeželje). Vendar je namen diplome, da uvede federalizacijo države in zadovolji zahteve Ogrske po večji avtonomiji, spodletel. Zlasti liberalno usmerjeno nemško meščanstvo ni pristalo na federalizacijo in si je drugače predstavljalo svojo vlogo in vpliv v državi. Odpor je rasel do te mere, da diplome dejansko ni bilo moč udejaniti. Zopet so nerešene finančne težave sprožile spremembe, saj je z izdajo oktobrske diplome razširjeni državni zbor končal svoje delo. Novemu državnemu ministru Schmerlingu je uspelo prepričati cesarja, da so potrebne korenite spremembe in zato je ta 26. februarja 1861 izdal

temeljni zakon o državnem zastopstvu ter nove deželne rede in deželne volilne rede za 16 avstrijskih dežel. S tem je generiral nove zakone, ki jih skupaj z listino imenujemo februarska ustava.

Temeljne značilnosti februarske ustave so bile: državni zbor (Reichsrat) sestavljata dve zbornici, gosposka in poslanska. V prvo so sodili pomembnejši plemiči, cerkveni dostojanstveniki in imenovani od cesarja, medtem ko so v poslansko zbornico volili 343 poslancev. Volitve so potekale v deželnih zborih, kjer je kandidat potreboval polovico glasov deželnih poslancev, da je postal državnozborni poslanec. Deželi Kranjski je pripadalo šest poslancev. Poslanska zbornica se je delila na ožji (203) in širši zbor. Torej na cislajtanske dežele in translajtanske dežele. S tem je Schmerling hotel zadovoljiti Ogre in, praktično, če bi Madžari obstruirali zasedanje, bi cislajtanski del zbora še vedno deloval. Od prejšnjih oblik političnih teles se je državni zbor po februarškem patentu razlikoval po novi kompetenci, saj je imel zakonodajno iniciativo (Cvirn; 2015: 85). S tem se je vidno zmanjšala politična moč cesarja. Bistveni element parlamentarizma je bil vpeljan s tem, da je vlada, kljub možnosti izdajanja zakonov brez parlamenta, morala le-te naknadno obrazložiti pred parlamentom. Že omenjenih 16 deželnih redov in deželnozbornih volilnih redov je skupaj s temeljno listino tvorilo »ustavo države« (Melik, 1965:11). »Deželna zakonodaja« je predstavljala klasično zastopstvo interesov, vendar s strogo omejenostjo na deželne zadeve. Te so bile: kmetijstvo, nadzor nad javnimi zgradbami, ustanove, ki so bile zgrajene in vzdrževane z deželnimi sredstvi, lahko so sprejemali zakone, ki so se nanašali na cerkvene in šolske zadeve v deželi. Najpomembnejša pristojnost deželnega zbora pa je bila, da so volili državne poslance. Večina tedanjih programov za ustavno ureditev Avstrije je temeljila na legitimistični predstavi, ki je temeljila na nekem avstrijskem patriotizmu, ter na priseganju in lojalnosti do monarha. Vendar so se tudi v okviru tega legitimističnega načela ustavnopravni programi razlikovali. Zlasti nemški so imeli v izhodišču ohranitev historičnih dežel, kjer so lahko ohranjali svojo hegemonijo nad nenemškimi narodi. Tako je bil drug pomemben moment delitev narodov na zgodovinske in nezgodovinske. K slednjim se je prišteval tudi slovenski narod oz. narod Kranjcev. Če povzamemo spremembe, ki jih

je februarska ustava prinesla, je bila ureditev kompromis med težnjo monarha po absolutni oblasti ter federalizmom in centralizmom.

VOLILNI SISTEM V MONARHIJI

Volilna pravica je bila omejena in neenaka. Volilci so bili razdeljeni v volilne razrede (kurijske). Vsaka kurija je volila določeno število poslancev v deželni zbor in predstavljala interesne sfere posameznih družbenih skupin. Mestna kurija je predstavljala meščane, ki so v skupnem številu prebivalcev predstavljali slabo petino prebivalcev, imeli pa so kar eno četrtno vseh poslancev, Medtem ko so iz kmečke kurije volili dve petini poslancev, pa čeprav je kmečko prebivalstvo predstavljalo kar 80 % vsega prebivalstva. O očitni neenakosti zastopanja ni treba izgubljati besed. Seveda pa je nesorazmernost in očitno preferenco imel 1 % prebivalstva, ki je imel v deželnem zboru kar eno tretjino poslancev. To so bili poslanci, ki so prihajali iz veleposestniške in trgovsko-obrtnih kurij in seveda nevoljeni člani – virilisti. Ti so ponavadi izhajali iz cerkvenih vrst (škofje) ali pa iz akademskega okolja (rektorji univerz). Seveda je ta model zastopanja interesov pomenil za različno razvite narode v monarhiji mnoge krivice. Vsekakor je t. i. »Schmerlingova volilna geometrija« preferirala nemško prebivalstvo.

DUALIZEM IN SPREMEMBA USTAVE

Vseskozi prisotna napetost z Ogrsko je kljub vzpostavitvi delne avtonomije rasla. Grozeča nevarnost vojne s Prusijo¹³ je cesarja, predvsem pa vlado, prisilila, da zaradi zavarovanja hrbta z Madžari sklene kompromis. Nastala je avstro-ogrsko »nagodba«, ki naj bi uredila razmerja med Avstrijo in Ogrsko. Novi predsednik vlade Ferdinand Beust je želel utrditi prevlado nemškega vpliva v Cislajtaciji in hkrati za to dobiti pristanek Ogrov, ki pa so imeli svojo računico. Tako je bila februarja 1967 imenovana posebna ogrska vlada in uveljavljena nova dualistična ureditev države (Zgodovina Slovencev, 1979: 477).

Oba dela države je vezala realna in personalna unija. Pomembno je, da je bil vsak del države znotraj samostojna država s svojim ustavnim sistemom. Kljub delitvi oblasti je takšna ureditev pomenila povečanje moči, tako nemške narodnosti, kot tudi madžarske, nad ostalimi narodi, ki so živeli v novo imenovani državi Avstro-ogrski monarhiji. Za Slovence je bila to dualistična ogrska personifikacija šovinističnega madžarskega nacionalizma, ki z agresivno in brutalno madžarizacijo kruto zatira slovenske narode. Dojemali so jih kot ohol in ošaben narod, ki pa sebe vidi kot viteški narod s plemenitim poslanstvom širjenja kulture, toda v resnici so bili samo grd, umazan in divjaški narod. Zato so Slovenci nagodbo med Avstrijo in Ogrsko (in njeno obnovitev) dojemali kot kapitulacijo pred madžarskimi nacionalnimi interesi (Pančur, 2006, 31). Beust si je pragmatično prizadeval, da bi se po uvedbi dualizma v Cislajtaciji razvil pravi konstitualizem in je v državni zbor pošiljal osnutke novih zakonov, ki bi parlamentarizem okrepili. Med njimi naj izpostavim zakon o zborovalnem pravu, ki je, sicer omejeno, dopuščal javna zborovanja, kar je precej

¹³ »Leta 1866 je izbruhnila prusko-avstrijska vojna, v kateri so na pruski strani sodelovali tudi Italijani in tako prisilili Avstrijce, ki so jih podpirale tudi Bavarska, Saška in Hannover, v boj na dveh frontah. Pod vodstvom Helmuta von Moltkeja je pruska vojska zmagala pri češkem kraju Hradec Kralove. Bismarck je z Avstrijo, ki je medtem premagala Italijane, sklenil premirje. Po praškem miru (1866) je Avstrija priznala razpustitev Nemške zveze, se odpovedala upravi nad Holsteinom, priznala novo oblikovanje Nemčije in plačala veliko vojno odškodnino. Prusija je priključila nekaj manjših držav ter hannovrsko kraljestvo in ustanovila Severnonemško zvezo. Severnonemški parlament je bil izvoljen s splošno, enako in neposredno volilno pravico, liberalna ustava, ki jo je sprejel, pa je postala osnova kasnejše nemške ustave. Avstrija je dokončno izgubila vpliv v nemških deželah in je postala pruska zaveznica.« (Svetovna Zgodovina; 1976:506)

normaliziralo politični razvoj in zakon o društvih, ki je omogočal ustanavljanje novih (političnih) društev (Cvirn, 2015:114). Več zakonov (5) je skupaj tvorilo t. i. decembrsko ustavo, ki jo je cesar potrdil 21. decembra 1967. V njej je državni zbor dobil več kompetenc: predsednika zbora ni več imenoval cesar, ampak so ga izmed sebe izvolili poslanci, zakoni, ki bi jih brez soglasja izdal cesar, so imeli začasen značaj, povečal je pristojnosti državnega zbora v primerjavi z deželnimi zbori. Del decembrske ustave je bil tudi zakon o temeljnih pravicah državljanov, ki je zagotavljal enakost državljanov pred zakoni, osebno sovobodo, nedotakljivost lastnine, zaščito tajnosti pisem, pravico do združevanja, svobodo govora in tudi enakopravnost vseh narodov ter jezikov. K zagotovitvi temeljnih človekovih pravic sta pomembno prispevala zakon o ustanovitvi najvišjega državnega sodišča in temeljni zakon o sodni oblasti, ki je dokončno ločil sodstvo od uprave (Cvirn, 2015: 114-115). Izgradnja parlamentarnega sistema je proces, ki ga sestavlja veliko majhnih korakov. Zelo pomemben korak, ki ga je uveljavila nova ustava, je bil zakon, ki je urejal delovanje vlade in izvršilne oblasti, saj je ta morala oblast izvajati v skladu z obstoječimi zakoni. S to ustavo je država utrdila majave temelje konstitucionalizma, ki so bili postavljeni v letih 1848/49. S tem je krenila po poti parlamentarizma, ki pa še zdaleč ni bila končana. V odločanju so državni zbor in deželni zbor res dobili dokaj jasne okvire delovanja, vendar je cesar še vedno imel odločujočo vlogo na področju vojaških zadev in zunanje politike. Kot je zapisal sodobni pravnik Joseph Ulbrich:« Nosilec državne oblasti je cesar, vendar jo lahko uporablja le v skladu z ustavo. Avstrija je torej monarhična ustavna in pravna država.» (Cvirn, 2015: 116). Uvajanje parlamentarizma je torej pot mnogih korakov. Kot je bilo potrebnih mnogo korakov, da je monarhija postala »ustavna monarhija«, je moralo preteči še nekaj časa, da se je parlamentarizem uveljavil. V dualistično urejeni državi, kjer je živelo več različnih narodov, je bilo seveda treba urediti veliko stvari. Obdobje od sprejetja decembrske ustave pa do nastopa vlade grofa Eduarda Taaffeja je zaznamoval predvsem nacionalni boj med nenemškimi narodi in Nemci. Manjši narodi v Cislajtaciji so se nekako zbrali okoli Čehov, ki so svojo politično moč črpali

predvsem iz dejstev, da so bili eden izmed t. i. »zgodovinskih narodov« in so bili kot taki tudi priznani. Slovenci smo se v tem času narodno prebudili.

Politični prostor na Kranjskem sta zasedali dve politični stranki. Za obe je značilno, da sta nastali na podlagi narodne pripadnosti. Tako so se Slovenci združili v Narodno stranko, Nemci in njihovi simpatizerji pa v Ustavoverno stranko. O Narodni stranki bo še govora, zato nekaj besed o Ustavovorni stranki. Le-ta je bila ustanovljena 7. 7. 1868 kot Ustavoverno društvo v Ljubljani (Matić, 2002: 75). Predstavniki stranke so ustanovili svoj časopis Laibacher Tagblatt, ki je začel izhajati 14. 8. 1868. Od vsega začetka so poudarjali pomen ustavnega okvirja in antiklerikalizem. Zavzemali so se tudi za neposredne volitve v državni zbor na Dunaju. Bili pa so proti federalizmu, saj naj bi škodil Avstriji (prav tam: 77), in trdili, da samo zastopstvo interesov lahko državi prinese blagostanje. To je logično, saj v višjih slojih tedanje družbe najdemo več Nemcev, predvsem pa so na Kranjskem nesporno obvladovali veleposetniško kurijo in so bili gospodarsko najmočnejši element. Na Narodno stranko so gledali kot na nacionalistično (sebe so imenovali liberalci). Trdili so, da je napačno stranko imenovati po narodu (poreklu), temveč je treba stranko imenovati po težnjah in namenih. Niso mogli razumeti, zakaj se Slovenci obračajo k drugim južnim Slovanom, ko pa so jim vendar Nemci prinesli omiko in napredek. Niso hoteli priznati slovenščine kot enakopravnega jezika, saj se naj ne bi bilo mogoče izražati v tolikšni meri kot v nemščini. Slovencem so očitali tudi, da se preveč naslanjajo na duhovščino in želijo, da ima ta vpliv na vse plasti življenja (šolstvo, politiko ...). Seveda naj bi oni, torej Nemci, postopali ravno nasprotno in bili dejansko večvredni (Matić, 2002: 79- 81).

POLITIČNE RAZMERE V ČASU TAAFFEJEVE VLADE 1879–1893

Z nastopom vlade grofa Edvarda Taaffeja 12. 8. 1879 se je precej spremenil položaj Slovencev, tako na Dunaju, kot v Ljubljani. Njegovo ministrovanje pomeni v vsakem pogledu pomembno obdobje v razvoju slovanskih narodov v Avstriji. Njegova vlada je bila »nadstrankarska« in vlada »sporazuma in sprave«. Kljub šibki večini ji je uspelo uvesti nekaj socialnih reform, predvsem za malega kmeta in delavstvo (Cvirn, 2015: 139). S slovenskega stališča je pomembno, da je bila v času njegove vlade za vedno pokopana nadvlada Nemcev v političnem življenju v osrednji pokrajini Slovenije, ki je bila tudi najbolj narodnostno homogena. Slovenci so bili prvič, sicer neznan delec, pa vendarle delec vladajoče koalicije, ki je bila po sestavi precej pisana, saj so jo sestavljali trije klubi »železnega obroča« (Cvirn, 2015: 136). Z vstopom v Hohenwartov klub so Slovenci postali del vladajoče koalicije v državnem zboru na Dunaju. Taaffejevo vladanje je bilo vseskozi odvisno od pičle večine njegove koalicije. Posledica take odvisnosti je bila, da so se mali narodi, ki so si prizadevali obdržati se nad gladino močnega toka ponemčevanja, uspeli v t. i. politiki "drobtinic" počasi, a zanesljivo izviti iz primeža nemške nadoblasti v materialnem, duhovnem in še kakšnem pogledu. Vsekakor se je položaj Slovencev na Kranjskem popravil. Po skoraj brezupnem položaju, ko so Nemci imeli večino skoraj v vseh kurijah in je bil tudi deželni predsednik izključno iz nemških vrst, je cesarska vlada Kranjsko priznala za deželo s slovensko večino. S prihodom Taaffeja na oblast je tudi usahnila vladna pomoč nemški stranki na Kranjskem (Melik, 1970: 43). Tako ji vladni aparat ni več pomagal pri volitvah in uradništvo ni bilo več primorano voliti protislovensko. Ni naključje, da je Slovenski narod že ob imenovanju Taaffeja za notranjega ministra v začetku leta 1879 pisal, da bo Taaffe "skrbel za svobodne volitve" (Slovenski narod, 6. maj 1879: št. 103). Na podlagi njegovih pogovorov s Čehi, ki so se po dolgi abstinenci vrnili v državni zbor na Dunaj, so tudi Slovenci pričeli razmišljati o tem, da bi začasno opustili program "Zedinjene Slovenije" in se zadovoljili z narodnimi kurijami, ki naj odločujejo o vseh jezikovnih in narodnih vprašanjih (Slovenski narod, 22. maj 1879: št. 117). Slovenski

politični tabor pa se je pričel še bolj deliti na dve skupini, in sicer katoliško-konzervativno in svobodomiselno-napredno.

Taaffe je še v času svojega uradovanja v notranjem ministrstvu izdal odredbo, ki je od uradnikov zahtevala nevtralnost pri volitvah (tokrat v državni zbor), saj je bila do sedaj praksa, da so uradniki volili vedno po nareku »vladne stranke« oz. kot je ustrezalo Nemcem. Vedno bolj pa je tudi naraščalo število slovenskih uradnikov, za kar si je kasneje prizadeval predvsem deželni predsednik Andrej Winkler in njemu podobno misleči.

Ker so Slovenci ob državnozborskih volitvah tako volili oziroma poslali na Dunaj samo slovenske poslance (razen iz veleposestniške kurije), je bilo naravnost absurdno, da je v kranjskem deželnem zboru vladala nemška večina. Tako je slovenska manjšina v tem zboru že avgusta 1879 poslala Taaffeju peticijo, naj razpusti ta nenaravno sestavljen zbor. Ker pa Taaffejeva vlada ni hotela razpustiti deželnega zbora, izvoljenega leta 1877, so imeli Nemci oz. nemška stranka v deželnem zboru večino vse do leta 1883, saj je Taaffe želel mednacionalne spore reševati in jih tudi zadržati v borbi v osrednjem parlamentu na Dunaju.

Ker je cesar naročil Taaffeju, naj med narodi doseže spravo, so bili slovenski politiki polni pričakovanja in upanja, da je za Slovence nastopil nov čas. Na vse njihove zahteve in prošnje je Taaffe, kot že mnogi pred njim, odgovoril "Potrpljenje!". Z nastopom Taffeja pa se je začela, čeprav tudi že prej, dolga in mukotrpna borba za slovenščino v šolah¹⁴.

Mogoče najpomembnejša pridobitev za Slovence v času Taaffeje vlade je bila, da je bil za deželnega predsednika na Kranjskem 21. marca 1880 imenovan Slovenec Andrej Winkler

¹⁴ »Začela se je s t. i. Vošnjakovo šolsko resolucijo, v kateri je dr. Josip Vošnjak, takratni vodja poslancev na Dunaju, vlado pozival, naj na srednjih šolah na Kranjskem, spodnjem Štajerskem, Koroškem in v primorskih deželah za učence slovenske narodnosti uvede slovenski jezik kot učni jezik, a naj ob tem daje učencem priložnost temeljito naučiti se nemškega jezika.« (Slovenski narod; 18. februar 1880: št. 39; Cvirn, 2015, 137–138).

in je ostal na tem mestu dvanajst let (1880–1892)¹⁵. Z njegovim prihodom so se na Kranjskem močno spremenile narodnostne razmere, predvsem politična in jezikovna orientiranost uradništva (Matić, 2002: 205), ki je bilo v veliki večini nemško ali vsaj nemško govoreče, se pravi nemškutarsko. Za Slovence je bil jezik praktično edini faktor, na podlagi katerega so določali nacionalno pripadnost posameznika in so vsakogar, ki se je izjasnil za nasprotni narodnostni tabor, smatrali za nemškutarja, narodnega izdajalca (Pančur, 2006: 32). So pa imeli Nemci še vedno v rokah veliko ekonomsko moč, v čemer so Slovenci videli veliko nevarnost za politično prevlado (Pančur, 2006: 26). Tudi družbeno življenje je z Winklerjevim prihodom dobilo nove oblike, saj so bile zrahljane do tedaj stroge in nepopustljive prepovedi za kakršno koli narodno delovanje. Na področju jezikovne afirmacije je obdobje Taaffejeve vladavine vsekakor obdobje porasta in utrditve rabe slovenskega jezika kot jezika uradništva in šolstva. Že statistika pokaže, da je število Nemcev na Kranjskem padlo od leta 1880 pa do leta 1890 za pol odstotka (s 6,1 % na 5,6 %), samo v Ljubljani z 21 % na 17 %. Kranjska je bila edina dežela, v kateri je delež slovenskega prebivalstva stalno naraščal (Melik, 1970, 39). Pod Taaffejem so Slovenci pridobili nekaj več pravic pri uporabi slovenskega jezika v uradih. Tako je razglas pravosodnega ministra Pražaka z dne 18. 4. 1882 (Zgodovina Slovencev, 1979: 512) za Kranjsko, Spodnjo Štajersko in slovenske ter mešane okraje na Koroškem razširil uporabo slovenščine na vse, ki jo v uradih želijo uporabljati, in ne samo na tiste, ki znajo samo slovensko, kot je veljalo v šestdesetih letih¹⁶. Še več ministrskih razglasov iz tega obdobja je opozarjalo podrejene urade v slovenskih deželah na to, da se morajo držati predpisov v korist slovenščine in reševati sporne primere v slovensko korist¹⁷.

¹⁵ »Prvikrat ima Kranjska dežela namestnika, ki je zmožen, ne samo popolnem slovenskega jezika, temuč, ki je slovstveno slovenski popolnoma izobražen.« (Slovenski narod, 25. marec 1880: št. 67)

¹⁶ »Slovenci so v novejši dobi pismeni svoj jezik tako razvili in razširili, da je tudi v rabo pred sodnijami brez ovir sposoben, zaostale so sodnije v priznanji dejanske te okoliščine.« (Ivan Prijatelj, 1966: 81).

¹⁷ »Vsekakor je ta ukaz najboljši in največji uspeh, koji smo dosegli po vlado grofa Taaffeja.« (Slovenski narod, 1. maja 1882: št. 99).

Vlada je morala v vedno večji meri upoštevati tudi zahtevo, da na slovenskem ozemlju nastavlja predvsem slovenske uradnike. Toda praksa je postavljala slovenščini še vedno velike ovire. Tako je bila v Ljubljani takoj po slovenski zmagi na občinskih volitvah 1882 uvedena slovenščina kot notranji uradni jezik magistrata. Vendar v praksi tega še dolgo niso v celoti izvajali. Mnogi uradniki so županu poročali v nemščini in svoje dopise sestavljali v nemščini, ki so je bili bolj vajeni. Tudi v javnem življenju meščanstva se je uporaba slovenščine le počasi in mukoma uveljavljala.

DEŽELNI ZBOR KRANJSKE

V tem delu diplome bom na študiji primera predstavil delovanje deželnega zbora in elemente parlamentarizma, ki so bili značilni za to obdobje. Ob tem se bom naslonil na teorijo parlamentarizma kot idealnega tipa.

SESTAVA DEŽELNEGA ZBORA

Kot je omenjeno že v prvem delu, je deželni zbor nastal s t. i. "februarskim patentom" leta 1861 kot eden izmed 16 deželnih zborov v avstrijski polovici monarhije (Cislajtaniji). Sestavljen je bil, tako kot večina deželnih zborov, iz petih skupin članov in je štel 37 članov oz. voljenih predstavnikov. Te skupine so bile virilisti, poslanci veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic, mest in podeželja in so temeljile na razdelitvi volilcev v volilne razrede (kurijske). Ta ureditev je bila naslonjena na tradicijo iz fevdalnih časov (Melik, 1965:6). Prve tri skupine so bile privilegirane in so imele v povprečju 34 % poslancev. V teh odstotkih so bili najmočnejši predstavniki veleposestev. Na Kranjskem je bil delež veleposestnikov 27 %. Značilno je bilo, da so imele dežele, kjer so bili Nemci v manjšini, zelo močno veleposestniško kurijo in obratno. Trgovsko-obrtna zbornica je na Kranjskem imela le 5 %, še manj so imeli virilisti (3 %).

Ostali dve kuriji (mestna in kmečka) sta si razdelili svoja zastopstva v sledečih razmerjih. Zastopniki mest so zasedali 22 % mest v deželni zboru, poslanci, voljeni v kmečki kuriji, pa so imeli 43 % mest. Od vseh 37 poslancev jih je bilo 36 voljenih iz kandidatov po kurijah, eno mesto pa je pripadalo škofu. Volitve so potekale po takoimenovani "Schmerlingovi volilni geometriji", ki je preferirala nemški element v vseh kurijah. Tako so bili na Kranjskem veleposestniki (povečini Nemci) zastopani celo z 28 % mest, čeprav je bilo Nemcev glede na celotno prebivalstvo samo 5 %. Po drugi strani pa je bilo kmečkega prebivalstva (skoraj v celoti Slovenci) okoli 80 %, a so preko indirektnih volitev po sistemu volilnih mož imeli praktično volilno pravico le tisti, ki so izpopolnjevali določeni cenzus. Teh je bilo le 7 %. Zato deželni zbori v stari Avstriji nikoli niso dosegli splošne in enake volilne pravice. Reforme so sicer bile, vendar so bili ti popravki le kozmetične narave in niso spremenili ustroja deželnih zborov vse do propada monarhije (Melik, 1965: 9). Zato so se v deželni zboru sklepale na videz nemogoče koalicije, potekali so nešteti medsebojni boji, v katerih nikoli ni bilo pravega zmagovalca. Osnovno merilo volilne pravice je bil cenzus oziroma višina direktnega davka.

Deželni zbor Kranjske je sestavljalo 37 poslancev. 10 poslancev je bilo iz vrst veleposestnikov, 16 poslancev iz vrst kmečke kurije, 8 poslancev se je volilo v mestih in trgih, 2 poslanca sta prihajala iz trgovske in obrtniške zbornice, 1 mesto pa je pripadalo virilistom, ki jih je na Kranjskem predstavljal ljubljanski škof.

VOLILNI OKRAJI

Volilni okraji na Kranjskem so bili v mestni kuriji sestavljeni iz enega ali več krajev, ki so imeli volilno pravico v mestni kuriji. Ti kraji so bili med seboj teritorialno ločeni. Med njimi pa so bili okraji, kjer so bili volivci kmečke kurije. Poleg tega pa so volili še v

veleposestniški kuriji in trgovsko-obrtni zbornici, ki pa sta za razliko od prvih dveh, ki sta vezani tako na davek (premoženje) kot na prostor, vezani le na davek (premoženje).

KMEČKA KURIJA

Volilni okraji v kmečki kuriji so bili v volilnih redih za deželnozborske volitve po letu 1868 na Kranjskem sestavljeni iz enega ali več sosednjih sodnih okrajev in so predstavljali vsak zase sklenjeno ozemlje. V volilnih redih so bili posamezni volilni okraji opredeljeni z imenovanjem sodnih okrajev. Tako so na Kranjskem predstavljali volilne okraje vsak od 10 političnih okrajev (Melik, 1965: 85). Volilni okraji so bili razdeljeni vedno tako, da so Nemcem naklonjena območja imela največ volivcev¹⁸.

Redna funkcija deželnega zbora je trajala 6 let, vendar ga je lahko cesar razpustil tudi prej. Splošne volitve za obravnavan mandat deželnega zbora so se pričele 9. 6. 1883 (Melik, 1965: 20). Na vsako izpraznjeno mesto med funkcijo so se vrstile nadomestne volitve. Poslanci deželnega zbora so volili tudi v državni zbor na Dunaju, in sicer so izmed veleposestniških poslancev in "virilista" (skupaj 11) volili enega državnozborskega poslanca, izmed dveh poslancev trgovsko-obrtno zbornice in osem poslancev mest in trgov dva poslanca, izmed 16 poslancev kmečkih občin pa tri poslance. Skupaj torej šest poslancev.

.

MESTNA KURIJA

¹⁸ »Kakor vam je znano, gospodje, volimo mi na podlagi starega, nam Slovencem, kakor izkustvo kaže, jako krivičnega volilnega reda. Krivičnega zato, ker razmera poslancev, katere volijo kmetske občine, mesta in naše veliko posestvo, ni opravičeno niti po davku, niti po leži volilnih krajev, niti po številu volilcev. Ustvarjena je bila le zato, da Nemcem da, če jim količkaj ugoden veter uleče, možnost v roke, gospodovati nad Slovenci in če so razmere zanje še tako neugodne, da jim da še vedno možnost, zastopanim biti v našem deželnem zboru« (Edinost, 28. november 1883: št. 95).

Mestna kurija je bila skupina, v kateri so bili voljeni poslanci iz v volilnem imeniku navedenih mest in trgov. Ustanovljene so bile s februarским patentom 1961. leta. Izbor krajev je temeljil na nikoli uveljavljenih Bachovih ustavah iz leta 1850. V drugih avstrijskih deželah so imeli še druge oznake, vendar se le-te naših dežel ne dotikajo. K mestni kuriji so spadale tri različne pravne kategorije krajev: mesta, trgi in tudi nekatera naselja brez uradnega mestnega ali trškega naslova. V ta okvir so spadala vsa mesta (po imenu), pa tudi trgi, ki so imeli ponavadi več kot 500 prebivalcev. Na Kranjskem pa so bili, za razliko od npr. Štajerske, od 17 trgov zajeti v mestni kuriji le štirje, Postojna, Ribnica, Tržič in Vrhnika. Ostali so bili uvrščeni v kmečko kurijo. Tudi drugi kraji, ki niso nosili mestnega ali trškega naziva, so bili na Kranjskem deležni izredno visokih in ostrih kriterijev. Po teh so trgi s podobnim številom prebivalcev v drugih deželah gladko spadali v mestno kurijo, le na Kranjskem so bili v kmečki. Posebej je bilo problematično določanje meje med mesto in kmečko kurijo. Vprašanje je bilo, ali spada v mestno kurijo samo ožji del mesta ali v to spada tudi širša okolica občin. Zato je po »Schmerlingovi volilni geometriji« in zaradi tega, ker so v mestni kuriji volili neposredno, v kmečki pa preko volilnih mož, prihajalo do izkrivljanja volilnih rezultatov. Tako so kraji z majhnim številom prebivalcev, naklonjenim Nemcem, in umeščenim v mestno kurijo, volili ravno toliko poslancev kot nekajkrat večja kmečka območja z nekajkrat več prebivalci. Ta anahronizem ni bil nikoli rešen in je generiral mnogo sporov, saj se je vedno ravnalo po trenutnih potrebah "strank".

VELEPOSESTNIŠKA KURIJA

Velepopestniški volilni razred je bil po vseh avstrijskih deželah enako zasnovan. Navezan je bil na tiste, ki so plačevali določen znesek realnih davkov, ki so obsegali zemljiški davek, hišno-najemninskega in hišno-razrednega. Osebni davki niso bili upoštevani. V samem volilnem razredu sta bila dva tipa. Pri prvem je bila volilna pravica vezana le na zemljiško posest in na cenzus, pri drugem pa je bila volilna pravica vezana na

deželno desko vpisanih nepremičnin (Melik, 1965: 42). To določilo pomeni neposredno naslonitev na fevdalni čas.

Cenzus je bil po različnih deželah različno visok in je na Kranjskem znašal 100 gld. Leta 1873 je bila sprejeta odločba, da mora biti od zahtevanega zneska realnih davkov vsaj 4/5 zemljiških davkov. Na Kranjskem so to določilo prevzeli leta 1884 (prav tam). Pravilo je bilo, da so bili tisti, ki so bili umeščeni v veleposestvo, v vsaki deželi en sam volilni okraj (razen v Galiciji in Dalmaciji) in eno samo volilno telo z voliščem, praviloma v deželnem glavnem mestu. Veleposestniški volilni imeniki so bili objavljeni pred volitvami v deželnem listu, na Kranjskem v Laibacher Zeitung. Tu je bilo leta 1866 126 volilnih upravičencev. Z leti je to število še upadlo in je leta 1883 znašalo 114 v volilni imenik vpisanih volivcev. Slovenska narodna stranka se je udeleževala deželnozborskih volitev v veleposestniški kuriji od nadomestnih volitev 1866 naprej. Največji uspeh je dosegla prav v letu 1883, ko je od sto glasov zbrala 46. Po letu 1883 se volitev v veleposestvu ni udeleževala. Volilni upravičenci so se na veliko posluževali volitev po pooblaščenjih.

TRGOVSKO-OBRTNA ZBORNICA

Te so bile ustanovljene leta 1850, da bi zastopale interese trgovine in obrti vseh kronovin (Melik, 1965: 50). Vsaka od njih je imela določeno število članov in njihovih namestnikov. Volilni redi za volitve v njih so se večkrat spreminjali. V njih so glasovali trgovci, industrialci in obrtniki ter lastniki rudnikov. Vsak je predlagal število svojih članov glede na pomen in velikost svoje dejavnosti ter višino davka, ki se je plačeval. Ti voljeni člani so imeli pravico glasovanja, medtem ko druga vrsta članov, dopisni člani, te pravice niso imeli. Schmerlingova volilna geometrija je dala trgovsko-obrtniški zbornici pravico voliti v deželni zbor. Na Kranjskem so tako volili dva poslanca. Kranjska trgovsko-obrtniška zbornica je bila tudi edina na slovenskem ozemlju, ki je bila v rokah Slovencev (razen v obdobju 1877–1883).

VOLILNA PRAVICA

Volilna pravica za deželnozborske volitve je bila vezana na občinsko volilno pravico. Prvi zakon, ki je urejal občinsko volilno pravico, je bil cesarski patent z dne 17. marca 1849 (Melik, 1965: 50). Na ta isti zakon so se kasneje nanašale določbe deželnozborskih volilnih redov iz leta 1861. V zakonu iz leta 1849 je bilo predvideno, da dobijo deželna glavna mesta in okrožna mesta z zakoni lastne ustave. Za ta mesta niso veljali splošni volilni redi. Tako je svojo ustavo dobila tudi Ljubljana. Volilni upravičenci so se delili na dve skupini. Prva so bili volivci, ki so plačevali določen davek, in jo imenujemo davčna skupina. Druga skupina pa so volivci, ki plačujejo davek ali pa ga tudi ne, z volilno pravico po svojem položaju, službi, izobrazbi. To skupino imenujemo inteligenčna skupina.

Na Kranjskem je v davčno skupino spadal vsak, ki je vsaj eno leto plačeval davek po veljavnem cenzusu. Prav tako je bil pogoj za volilno pravico avstrijsko državljanstvo. Zanimivo je, da pravica ni bila vezana na spol, starost in navsezadnje niti ne na človeka. Torej je vsakdo, pravna ali fizična oseba, ki je plačeval davek, lahko imel volilno pravico. Zato so le-to imele tudi ženske, ki pa se jim je redko dovolilo glasovati.

Inteligenčna skupina pa je zajemala volivce, ki so lahko volili po svojem položaju. To so bili predvsem uradniki, duhovniki, upokojeni oficirji, profesorji in učitelji. V to skupino lahko štejemo še častne občane. Edini pogoj, da je nekdo lahko glasoval, je bil, da ima domovinsko pravico v občini. To je bila pomembna podrobnost, saj je pri volitvah, predvsem v mestnih kurijah, pogosto odločalo nekaj glasov, in so zato velikokrat potekali spori, ali ima ta in ta domovinsko pravico v tej in tej občini. Predvsem se je to nanašalo na uradnike, upokojene oficirje ...

Kdor je hotel biti izvoljen za deželnozborskega poslanca, je moral imeti aktivno volilno pravico v določeni deželi.

Naslednja omejitev volilne pravice je bila delitev na volilne razrede. Ti so bili uvrščeni v volilni imenik po padajoči višini davka. Če so bili v neki občini trije volilni razredi, so se volivci razdelili po tretjinah plačanega direktnega davka, če sta bila le dva razreda, pa na polovico. Vsak volilni razred je volil isto število odbornikov. Višina plačevanja višine davka, ki je določenega volivca uvrščal v razrede, je bila od občine do občine različna. Nanašal se je predvsem na število prebivalcev.

Tako je na Kranjskem v mestnem volilnem okraju, v občinah s tremi volilnimi razredi, cenzus za vstop v tretji razred znašal 10 gld. V občinah s po dvema volilnima razredoma pa sta imeli pravico voliti prvi dve tretjini volilnih upravičencev, seveda po višini plačanega davka.

VOLILNI BOJ

Razkroj oziroma padec tega deželnega zbora izvoljenega 1877 se je pričel leta 1881, ko je ljubljanska trgovska zbornica zopet padla v slovenske roke pod vodstvom Petra Grassellija. Zaradi tega so bila pričakovanja o razpustu še večja. Odditi je moral še deželni glavar Kaltenegger. To se je zdelo tem bolj verjetno, ker slovenska stranka v zboru ni hotela predlagati svojega kandidata, saj je s tem želela doseči razpust. Deželni predsednik Winkler je kljub temu na prigovarjanje Taaffeja skliceval zbor in po tihem nagovarjal Bleiweisa, naj prevzame glavarstvo. Ta je to kategorično zavrnil. Namesto njega je bil na to mesto imenovan radovljiški grof Gustav Thurn. Takšni dogodki so pri tedanjih časopisih sprožili (ali pa so bili sproženi) veliko ugibanj in napovedi. Po pisanju dunajskih časopisov, naj bi bil zbor kmalu razpuščen in bi zato narodna stranka na Kranjskem "dospela do zadnje etape večletnega borenja" (Slovenski narod, 10. maj 1883: št. 106). V tej številki časnikar nadaljuje, da bo na volitvah praktično nastopala le ena stranka in to narodna. Od nasprotnikov (Nemcev in nemškutarjev) je ostala le "tolpa generalov brez armade", kot so se slikovito izrazili v Slovenskem narodu (prav tam). S pričakovano zmago naj bi narodna stranka prišla na oblast in s tem prevzela vajeti v svoje roke.

Z letom 1881 je povezana tudi vrnitev nekaterih, v prejšnjih časih administrativno odstranjenih, učiteljev v Slovenijo. Med njimi je vsekakor najbolj pomemben Fran Šuklje, poleg deželnega predsednik Andreja Winklerja, najmarkantnejša osebnost kasnejših "elastikarjev" in zagovornikov sodelovanja Slovencev v delu vladne stranke, nedvomno največji zagovornik provladno usmerjene politike (Priatelj, 1966: 143). Njegov somišljenik je bil pisatelj Janko Kersnik, s katerim sta skupaj delovala¹⁹. Kljub pričakovanemu razpustu deželnega zbora že v letu 1882 do le-tega ni prišlo. Tega je cesar šele s cesarskim patentom

¹⁹»... načrte sva kovala o svojem predstoječem političnem delovanju, sanjala o bodočnosti ter z nehlinjeno tužnostjo se spominjala svojega prijatelja Jurčiča« (Šuklje, 1988: 118).

z dne 11. maja 1883 razpustil in hkrati objavil datume razpisa novih volitev. Te so bile razpisane za kmetijske občine 9. junija 1883, za mesta in trge 12. junija, za veleposestva pa 15. junija.

PREDVOLILNI SHODI

Predvolilni shodi so se začeli po vseh mestih in trgih, pa tudi v kmečki kuriji. Zaradi najverjetnejše zmage narodnih poslancev so se na vsakem koraku pojavljali pozivi k preudarnemu postopanju, predvsem pa k slogi in disciplini. Obujeni Centralni volilni odbor je zopet stopil na plano in z njim tudi novi kandidati. Slovenski narod je takoj pričel s serijo člankov²⁰, ki so svarili, da kljub zmagi Slovencev, ki so jo pričakovali, ni priporočljivo samo čakati nanjo. Med kandidati so se prvič pojavili mladoslovenci Fran Šuklje, Ivan Tavčar in Janko Kersnik. Karel Klun, ki je v centralnem volilnem odboru nedvomno imel glavno besedo, je po smrti starega Bleiweisa precej v ozadje potisnil Zarnika in Vošnjaka. Zato pa je bil dejanski vodja tedanje katoliško-konservativne stranke Karel Klun. Kljub svoji precej posrečeni pojavi (Šuklje, 1988:120) je imel v svojih rokah vse niti politike in je želel dirigirati potek volitev v deželni zbor Kranjske. Ker je še vedno obstajala tista zasnova Centralnega volilnega odbora iz časa Bleiweisa, v kateri je imel vodja prvo in zadnjo besedo, kdo, kje in kdaj bo kandidiral, sta se morala kandidaturi odpovedati Ivan Tavčar in Fran Šuklje. Slednji ni stal križem rok in je ukrepal, zato je kasneje Šuklje kandidiral na svojo roko proti uradnemu kandidatu Centralnega volilnega odbora, novomeškemu proštu Urhu (Šuklje, 1988: 122). Da je odbor izbral Urha za svojega kandidata, je bilo precej čudno in tudi nespametno, saj je le-ta imel zagotovljen sedež v veleposestvu, torej je bil očiten namen onemogočiti Šukljeta kot mladega, na kompromise

²⁰»V očigled tem deželnozbornim volitvam so vsaj za sedaj vsa druga politična in dnevna vprašanja podrejene važnosti in vsa ga narodnjaka sveta dolžnost je, da vse svoje sile posveti predstoječemu volilnemu boju/.../naj utihnejo osobni razpori, po malenkostnih nagibih nastale antipatije in razprtije, vsa dežela bodi jedne misli in duha ...« (Slovenski narod, 5. maj 1883: št. 109).

pripravljenega politika. Torej je med Slovenci, kljub deklarativni in od časopisov sugerirani enotnosti do klasičnega političnega boja z vsemi (dovoljenimi in nedovoljenimi) sredstvi. K temu se je pridružil tudi Slovenski narod, v katerem so odkrito kritizirali takšno politično tekmo, predvsem način izbiranja kandidatov in medlo agitacijo (Slovenski narod, 2. junij 1883: št. 124).

Tudi Ivan Tavčar ni bil imenovan s strani odbora za kandidata kmečkih občin v Ljubljani in je zato poskusil s samostojno kandidaturo. Svoj kandidaturo je objavil na shodu Zveze županov ljubljanskega okrajnega glavarstva v ljubljanski čitalnici (Šuklje, 1988: 120). Na tem shodu sta bila poleg Ivana Tavčarja, ki je dobil povabilo izvršnega odbora zveze županov, predstavljena še dva kandidata za volitve v kmečki kuriji, dr. Karol Bleiwess-Trsteniški in Luka Robič, oba dosedanja poslanca.

Tudi v notranjskih volilnih okrajih niso mogli brez zapletov, kakor je v poročilu z volilnega shoda v Postojni poročal Slovenski narod (Slovenski narod, 21. maj 1883: št. 114). Tu sta dosedanja poslanca Vošnjak in Zarnik²¹ podala svoji poročili in napovedi nadaljnjega delovanja. Če je Zarnik, tipično za politika, o sebi mislil le najboljše, pa lahko preberemo zanimivo oceno Zarnika, ki jo je napisal Šuklje²² (Šuklje, 1988: 126).

Shod se je zaključil s klasično veselico, kot je značilno tudi za sodobne politične shode, in so jo vsi zapuščali z veselim »zadostenjem« v srcu.

Vendar so tudi kandidati centralnega odbora imeli opozicijo. Tako se je proti Zarniku na Notranjskem kovala opozicija pod vodstvom župnika Šarabona. Ta je sklical volivce za

²¹ »Teško je hvaliti sebe /.../ ali vest imam čisto, da sem branil korist svojih volivcev posebe in naroda vobče, kar le mogoče. In "ultra posse nemo tenetur!" (Slovenski narod, 22. maj 1883: št. 115).

²² »Nihče mu ni mogel odrekati izvirnega talenta, združenega z naravno zgovornostjo, ki je tembolj vplivala na narodno maso, ker je bila prežeta z dovtipno žilico. Dokaj je bil čital, obvladal je več svetovnih jezikov in poznal njih slovstvo. Ali vsi ti prirojeni in pridobljeni darovi naposled niso nič izdali, ker je bil »junak taboritov«-nepopisno len!« (Šuklje, 1988: 126).

izbiro protikandidata. Bliže so bile volitve, bolj se je zaostrovala kampanja in so, kot so se slikovito izrazili v časopisu, streljali iz vseh kalibrov (Slovenski narod, 9. junij 1883: 130). Agitacija ob volitvah je bila manj močna in aktivna kot na prejšnjih volitvah (Slovenski narod, 6. junij 1883: št. 133). Kljub uspehom na volitvah, ki so bili praktično popolni, pa je mnoge motilo dejstvo, da so nastale v dosedaj nekako enotni narodni stranki različne struje oz. bolje rečeno različni pogledi na narodno politiko (prav tam).

S časom volitev v deželni zbor Kranjske sovpada tudi priprava proslave ob 600-letnici pripadnosti dežele Kranjske k Habsburški monarhiji in s tem povezan cesarski obisk Ljubljane. Deželni zbor je bil tako razpuščen šele v zadnjem trenutku. Kot smo že omenili, so se pričele priprave na volitve in agitacija. Vendar tokrat agitacija ni bila usmerjena proti nemškemu tlačitelju, temveč proti raznim strujam znotraj narodne stranke. Kot pravi Šuklje v svojih spominih: "Nov boj se je pričel, sprva še ne v odkritih bojnih vrstah, temveč nekako v podzemeljskih rovih, z minami in v vijugastih skrbno skritih jarkih." (Šuklje, 1988: 119).

POTEK VOLITEV

Volitve so bile razpisane za kmečke kurije 9. junija 1883, za volitve v mesta in trge 12. junija, za veleposestvo pa 15. junija. Zato je Centralni volilni odbor objavil poziv za volitve v kmečke in mestne občine. Prav tako je objavil seznam kandidatov za kmečke občine (Slovenski narod, 5. junij 1883: št. 126). V članku je tudi na kratko predstavljen politični program. Najvažnejši poudarki so:

- poleg zmanjšanja davkov kmetom je treba ustanoviti tudi kmetijsko šolo, skrbeti za izboljšanje kmetijstva, živinoreje in sadjarstva ter poskrbeti za pogozdovanje Krasa;
- obrtniki in rokodelci smejo zahtevati, da se jim priskrbi obrtne šole;
- skrbeti je treba za vzgojo ljudskega učiteljstva, ki naj skupaj z duhovniki skrbi za resnico in gorečo ljubezen do naroda in domovine;
- glede cestnih, šolskih in občinskih zadev naj prijateljsko sodeluje s cesarsko kraljevo deželno vlado;
- ob šeststoletnici združitve s Habsburžani je deželni zbor poklican obljubiti cesarju neomajno zvestobo in vdanost kranjske dežele in slovenskega naroda.

Na koncu časopis kandidate opozarja (prav tam), naj bodo oprezni in v svojem trudu za narod vztrajni in požrtvovalni, predvsem pa složni.

Kandidati za kmečke občine so bili.

ŠT.	OKRAJ	KANDIDAT	POKLIC
1	Okolica Ljubljane in Vrhnike	Dr. Karl vitrz Bleiwes-Trsteniški in Luka Robič	Bivša deželna poslanca
2	Kamnik in Brdo	Janko Kersnik	Notar na Brdu
3	Kranj, Tržič in Škofja Loka	Karol Klun Blaž Mohar	Bivši deželni poslanec Župan v Škofji Loki
4	Radovljica in Kranjska Gora	Dr. J. Poklukar	Bivši deželni poslanec
5	Postojna, Logatec, Senožeče, Lož in Bistrica	Dr. Josip Vošnjak Dr. Valentin Zarnik	Bivša deželna poslanca
6	Vipava in Idrija	Matej Lavrenčič	Bivši deželni poslanec
7	Novo mesto, Kostanjevico in Krško	Viljem Pfeifer	Bivši deželni poslanec
8	Trebnje, Zatičina, Žužemberk, Mokronog, Litija in Radeče	Luka Svetec Dr. Jurij Strbenec Dr. Fran Papež	Bivši deželni poslanec Župnik v Hrenovicah Advokat v Ljubljani
9	Kočevje, Lašče in Ribnica	Fran Fortuna Primož Pakiž	Podžupan v Ljubljani Bivši deželni poslanec
10	Črnomelj in Metlika	Anton Aleš	Dekan v Semiču

Volitve so potekale brez večjih zapletov. Do manjših napetosti pa je vendarle prišlo, in sicer so poročali o hudih bojih v Črnomlju in Postojni, o nepričakovanem ter nenavadno tesnem izidu v Kamniku, kjer je Kersnik zmagal le s 6 glasovi razlike (Slovenski narod, 9. junij 1883: št. 130).

V kmečki kuriji so bili pričakovano izvoljeni vsi kandidati narodne stranke.

KMEČKA KURIJA: Volitve so potekale 9. 6. 1883. Kandidati, katerih imena so v krepkem tisku, so bili izvoljeni.

ŠT. POS	VOLILNI OKRAJ	VOLILNIH UPRAVIČENCEV	UDELEŽENCEV	IZVOLJEN/I	ŠT. GLASOV	NADOMEST NE VOLITVE
2	Sodni okraj Ljubljana (okolica), Vrhnika (brez krajev Vrhnika in Ljubljana)	2229	322 izvoli 104 volilne može, VOLI JIH 93.	K. Bleiwes (slov.) L. Robič (slov.) I. Tavčar (protikan.) A. Knez	88 69 21 6	
1	Sodni okraj Kamnik, Brdo (brez kraja Kamnika)	2053	498 izvoli 81 volilnih mož, VOLI JIH 78	J. Kersnik (slov.) F. Križnar (kler.prot.)	42 36	
2	Sodni okraj Kranj, Tržič, Škofja Loka (brez krajev Kranj, Tržič in Škofja Loka)	2191	220 izvoli 86 volilnih mož, VOLI JIH 81	K. Klun (slov.) B. Mohar (slov.)	81 81	
1	Sodna okraja Radovljica, Kranjska Gora (brez kraja Radovljica)	1422	145 izvoli 52 volilnih mož, VOLI JIH 47	J. Poklukar (slov.)	47	
2	Sodni okraji Postojna, Planina oz. Logatec, Cerknica, Senožeče, Lož, Il. Bistrica(brez krajev Postojna in Lož)	2642	601 izvoli 106 volilnih mož, VOLI JIH 102	J. Vošnjak V. Zarnik, odstopil 21.9.83 L. Dekleva A. Mulej M. Premrov	74 60 23 22 22	

Parlamentarizem na Kranjskem v Taaffejevi dobi

		4645	508 izvoli 107 volilnih mož, VOLI JIH 106	A. Obreza (elastik) H.Kavčič (radikal) Obreza umre 26.sept. 1886	73 28	25. 8. 1884
		4578	468 izvoli 107 volilnih mož, VOLI JIH 95	H. Kavčič P. Križaj	60 34	
1	Sodna okraja Vipava in Idrija (brez kraja Idrija)	1183	339 izvoli 47 volilnih mož, VOLI JIH 46	M.Lavrenčič (slov.)	45	
1	Sodni okraji Novo mesto,Kostanjevi ca,Krško (brez krajev Novo mest, Kostanjevica in Krško)	3187	381 izvoli 101 volilnega moža, VOLI JIH 97	V. Pfeifer (slov.)	94	
3	Sodni okraji Trebnje, Stična oz. Višnja Gora, Žužemberk, Mokronog, Litija, Dvor oz. Radeče (brez kraja Višnja Gora)	5389	667 izvoli 166 volilnih mož, VOLI JIH 147	L. Svetec (slov.) J. Šterbenc (slov.) F.Papež (slov.) L. Koračin (protikan.)	143 136 114 44	
2	Sodni okraji Kočevje, Ribnica, Velike Lašče (brez krajev Kočevje in Ribnica)	3411	602 volita 90m volilnih mož, VOLI JIH 88	P. Pakiž (slov.) K. Rudež (slov.) M. Verderber (nem.) F. Fortuna (nem.) Rudež umrl 21.januarja 1885	60 53 35 28	
		?	? izvoli 81 volilnih mož, VOLI JIH 79	J. Hren (slov) M.Verderber (nem.)	56 23	25. 8. 1885
1	Sodni okraj Črnomelj, Metlika (brez krajev Črnomelj in Metlika)	2266	284 izvoli 56 volilnih mož, VOLI JIH 34	E. Dev (slov.)	34	

Centralni narodni volilni odbor v Ljubljani je 9. junija 1883 razglasil volilne kandidate za mesta in trge in preko časopisa vabil volivce, naj v čim večjem številu pridejo na volišče in naj glasujejo za tiste kandidate, ki jih je predlagal Centralni volilni odbor. Poudarjal je tudi, da sta v tem trenutku najbolj potrebni sloga in disciplina, da ne bodo deželnozborske volitve v mestih in trgih in v kmetskih občinah zaznamovane s pikantnimi zgodbami, kakor nekdanj, in da bodo izvoljeni predvsem narodnjaki (Slovenski narod, 8. junij 1883: št. 129).

Kandidati za volitve v mestni kuriji so bili:

ŠT.	MESTA IN TRGI	KANDIDAT	POKLIC
1	Ljubljana	Peter Grasselli Dr. Alfon Moše	Župan Odvetnik in mestni odbornik
2	Kranj in Škofja Loka	Oton Detela	Graščak
3	Kamnik, Radovljica, Tržič	Dr. Maks Samec	Župan v Kamniku
4	Idrija	Josip vitez Schneid	C. kr. svetnik
5	Postojna, Lož, Vrhnika	Dr. Hinko Dolenc	C. kr. pristav v Ljubljani
6	Za dolenjska mesta	Peter Urh	Prošt v Rudolfovem (Novo mesto)
7	Kočevje, Ribnica	Josip Braune	Župan v Kočevju

Dogajanje pri volitvah v mesta in trge je bilo zelo pestro že pred volitvami. Če lahko rečemo, da so Slovenci imeli v kmečki kuriji tako rekoč absolutno večino, se je v mestnih kurijah stvar malo zapletla. Vzrok je bil v Schmerlingovi volilni geometriji, ki je dajala izrazito prednost mestom, kjer je bil odstotek nemškega prebivalstva večji in je centralna vlada nanj vedno lahko računala. Tako so morali volivci iz Kamnika voliti v nemškutarskem Tržiču (Šuklje, 1988: 122), čeprav je bil Kamnik bolj obljuden ter je bil poleg tega sedež okrajnega glavarstva, česar v Tržiču ni bilo. Prav tako so morali iz vseh

dolenjskih mest in trgov, kot so Črnomelj, Metlika, Krško, volivci v Novo mesto, kar jim je po besedah Šukljeta (prav tam) prinašalo velike stroške.

Poročali so tudi o zapletu pri volitvah v Tržiču, ko je proti slovenskemu kandidatu dr. Samcu skoraj zmagal protikandidat grof Thurn²³ (Slovenski narod, 15. junij 1883: št. 135). Kljub nekaterim nejasnostim je tesno zmagal dr. Samec in na poti nazaj so se volilci ustavili v Kranju na jedači in pijači. Od vsepovsod se je slišala slovenska pesem. Praznovanje ob zmagi se je nadaljevalo vse do Kamnika (prav tam).

S podobnim strahom in pričakovanjem, kot so bili soočeni volivci v Tržiču, so tudi volivci v Postojni na dan volitev trepetali. Vsa negotovost je bila posledica tega, da je bil izid volitev odvisen od števila volivcev in da je neudeležba zadostnega števila slovenskih volivcev pomenila zmago Nemcev, četudi je bilo večinsko prebivalstvo slovensko. To so bile posledice že omenjene Schmerlingove volilne geometrije.

Poslanci, izvoljeni v mestni kuriji:

MESTNA KURIJA: Volitve so potekale 12. 6. 1883. Kandidati s poudarjeno pisavo so bili izvoljeni.

ŠT. POS	VOLILNI OKRAJ	VOLILNIH UPRAVIČENCEV	UDELEŽENCEV	IZVOLJEN/I	ŠT.GLAOV	NADOMESTNE VOLITVE
2	Dva volilna okraja: 1. jakobinski (II) in dvorski(III) mestni okraj ter predkraji Hauptmanca, Hradeckega vas, Ilovica, Karolinska	1193	421	P. Grasselli (slov.) A. Mosche (slov.)	421 421	

²³ »Tržičani delali so že ironične opazke in pripravljali so že stare piskre, zvonce in piščali, da bi nas primerno domov pospremili ... Pri vodstvu Thurna z 81 proti 13 glasov za Samca, so na volišče stopili Kamničani in 98 ponovilo se je ime dr. Samec! Člani volilne komisije so nemudoma pričeli z agitacijo po Tržiču. Najbolj se je "izkazal" župnik Špendal, ki je letal kot besen, in vlačil je vkup stare in razcapane ženske in umazane može.»

Parlamentarizem na Kranjskem v Taaffejevi dobi

	zemlja, Orlova ulica, Črna vas, Dolenjska cesta (V. mestni okraj) 2. šolski (I.) in kolodvorski (IV.) mestni okraj ter Vodmat (VI. mestni okraj)					
1	Idrija	98	46	J. Schneid (slov.) umre 30. sep. 1884	46	
		168	78	S. Stegnar (slov.)	78	26. 8. 1885
1	Kranj, Škofja Loka	282	149	O. Detela (slov)	149	
1	Tržič, Radovljica, Kamnik	319	220	M. Samec (slov.) G. Thurn (nem.)	111 109	
1	Postojna, Vrhnika, Lož	167	125	H. Dolenc (slov.) E. Deu (nem.) Dolenc odstopil 16. dec. 1886	78 47	
		317	126	A. Kraigher	118	9. 8. 1887
1	Novo mesto, Višnja Gora, Črnomelj, Metlika, Kostanjevica, Krško	446	295	F. Šuklje (slov.) P. Urh (urad. slov. kan.)	205 90	
1	Kočevje, Ribnica	144	65	J. Braune(nem.) Odstopi 2. dec. 1883	65	
		171	129	E. Faber (nem) F. Fortuna (slov.) Faber umre 14. okt. 1887	81 48	26. 8. 1884
		196	175	F. Višnikar (slov.) V. Linhart (nem.)	94 81	22. 11. 1887
8						

Volitve v trgovsko-obrtniški zbornici so bile prva zmaga slovenske strani. Izvoljena sta bila Janez Murnik in Josip Kušar. Slednji je že kmalu po volitvah odložil svoj mandat (Slovenski narod, 18. junij 1883: št. 137). Kandidat na nadomestnih volitvah je bil grof Thurn, ki je bil tudi izvoljen. Ob izvolitvi se je zavezal, da bo delal v dobro naroda.

Volitve iz vrst veleposestnikov so bile na vrsti zadnje, in sicer 15. junija 1883. Ker smo se že prej dotaknili načina volitev v veleposestvu, bi se sedaj omejili le na potek volitev in na dogajanje nekaj dni prej. Dan pred volitvami so se v hotelu Evropa zbrali volivci pod vodstvom grofa Hohenwarta. Ker je bila veleposestniška kurija praktično zagotovljena Nemcem, se Slovenci do sedaj volitev v tej kuriji niso udeleževali, z eno izjemo leta 1883. Kljub kompromisnim predlogom ni bil kasneje izvoljen nihče izmed tistih, ki jih je predlagala slovenska stran (Slovenski narod, 15. junij 1883: št. 135).

Volitve so potekale precej burno, saj je volilna komisija zagrešila kar nekaj nepravilnosti in so te kasneje v verifikacijski debati dobile velike razsežnosti ter so bile eden od temeljnih kamnov spora v narodni stranki. Pri volilni komisiji je bilo vloženih več protestov.

Tako so bili izvoljeni poslanci v deželni zbor Kranjske na splošnih volitvah 15. junija 1883 iz veleposestva:

1. baron Marija Oton Apfalterern
2. grof Ludvik Blagay, odstopil 8. sept. 1883
3. Karel Dežman, umrl 11. marca 1889
4. vitez dr. Ludvik Gutmannsthal
5. Karel Luckmann
6. dr. Gustav Mauer
7. dr. Robert pl. Schrey, odstopil 29. oktobra 1883
8. baron Jožef Schwegel
9. baron Beno Taufferer

10. baron Alfonz Zois, umrl 8. aprila 1889

Nadomestne volitve:

1. baron Leopold Liechtenberg, 27. avgusta 1884

2. grof Ervin Auersperg, 27. avgusta 1884

RAZDOR V NARODNI STRANKI

Po zmagi na volitvah se je za Slovence začela nova doba deželnozborskega političnega življenja. Po dolгих letih životarjenja in večkrat jalove borbe v opoziciji so bili končno v poziciji. Vendar se je pokazalo, že pri samem predvolilnem boju, da se prejšnja, pa četudi samo načelna, enotnost narodnih poslancev krha. Očitno je postalo, da se poleg prejšnjih, vseskozi latentnih delitev po svetovnem nazoru na eni strani katoliško-konservativno stran in na drugi strani svobodomiselno-napredno (liberalno) stranko, na političnem prostoru Kranjske pojavlja nova tvorba, katere poglavitna usmeritev je provladna. Njeno credo nam razjasnijo Kersnikove besede na njegovem shodu v Mengšu: “Boljši košček kruha, kakor celi hlebec, če ga ne dobimo” (Slovenski narod, 19. november 1883: št. 265). Ta stranka, ki se v literaturi označuje tudi kot *slovenska vladna stranka*, je svojo politiko gradila na osnovni premisi, da je za doseganje narodnih ciljev, gospodarskih in kulturnih, predvsem pa jezikovnih, treba »sodelovati« s centralno vlado grofa Taaffeja na Dunaju. S tem provladnim delovanjem je ta stranka želela zagotoviti vsaj tiste drobtinice, ki so padle s cesarske mize. Pri tem je velikokrat trčila na odpor in opozicijo pri politikih v lastni deželi. Njihovo delovanje je temeljilo na sklepanju kompromisov s t. i. nasprotno stranko v deželnem zboru. Nasprotniki takšne politike, v literaturi imenovani tudi »radikalci«, so pod vodstvom nespornih avtoritet, že v prejšnjem sestavu deželnega zbora prekaljenih Josipa Vošnjaka in Valentina Zarnika, dobili zagrizene nasprotnike. Vendar pa sta bila ta dva bolj

bledi senci v nasprotju z neko novo strujo ali frakcijo, ki se je pričela pojavljati, vendar leta 1883 še ni bila zastopana v deželni zboru. Odlikovala se je po svoji narodno-radikalni nastrojenosti. Njena dva glavna predstavnika sta bila Ivan Hribar in Ivan Tavčar. Sicer v začetku načelen političen spor je marsikdaj prerasel v osebno obračunavanje, včasih na precej nizkem nivoju. Vsaka stran je imela svoja orodja, predvsem v obliki takšnih in drugačnih glasil.

SESTAVA DEŽELNEGA ZBORA KRANJSKE 1883–1889

Sestava novo izvoljenega deželnega odbora!

Deželni glavar:

grof Gustav Thurn - Valsassina

Deželni odborniki:

1. Karol Deschmann (veleposestvo).
2. Oton Detela (iz vsega deželnega zbora).
3. Janez Murnik (mest, trgov in zbornice).
4. dr. Josip Vošnjak (kmetske občine).

Deželnoodborni namestniki:

1. Dr. Henrik Dolenc (kmetske občine).
2. Luka Robič (iz vsega deželnega odbora).
3. dr. Robert pl. Schrey (veleposestvo).
4. Franc Šuklje (mesta, trgi in zbornica).

Uvod v kasnejše dogodke je bilo zasedanje Deželnega zbora Kranjske, ki je bil prvič več kot 2/3 zaseden s slovenskimi poslanci. Delovanje deželnega zbora se je pričelo kmalu po končanih volitvah. Njegova prva (konstitutativna) seja je bila 25. junija 1883 ob 11. uri.

Seja se je začela z govorom Winklerja v nemščini. Nagovoril je poslance in predstavil novega glavarja Thurna in namestnika Grassellija. Potem je dejal, da cesarska vlada budno spremlja delo zbora. Poudaril je, da vlada še vedno stoji na stališču "porazumljanja in sprave" avstrijskih narodnosti. Zato pričakuje od zbora, da bo za njegovo sklepanje "za podlago pravičnost in zakonitost, za vodilo pa zmernost" (Obravnave deželnega zbora Kranjske, 1883: št. 23, I. seja).

Zasedanje je potekalo brez zapletov in je bilo namenjeno predvsem volitvam raznih zborničnih organov. Zbor se je ukvarjal tudi z obiskom cesarja v Ljubljani, ki se je bližal.

Po uvodnih treh sejah, ko se je zbor ukvarjal predvsem z obiskom cesarja, se je v svoji četrti seji lotil resnega dela. Na tej seji so poslanci obravnavali tudi poročilo verifikacijskega odbora o volitvah. V nadaljevanju so na kratko predstavljene ključne točke tega poročila.

Ker se je kmalu po volitvah v obrtni zbornici Josip Kuschar odpovedal mandatu, so bile za 19. junij razpisane nadomestne volitve. Dvome je odbor izrazil tudi za volitve v kmečkih občinah Črnomelj-Metlika ter mestnih občinah Tržič-Radovljica-Kamnik, kjer je prišlo do nepravilnosti, ki pa bodo še raziskane.

KMEČKE OBČINE (16)

V kmečkih občinah je bilo potrjenih 15 poslancev (od 16-ih). Poslanec iz občin Črnomelj-Metlika je bil potrjen naknadno, ker so bile potrebne dodatne poizvedbe.

MESTA IN TRGI (8)

Pri volitvah v mestu Ljubljana deželni odbor ni mogel mimo dejstev, da volilni imenik ni v skladju z zakonom. Vendar je sklenil, da se podrobnejše preiskave ne bo lotil. V krajih, kjer je prišlo do zapletov, ki sem jih opisoval prej, odbor ni potrdil volitev. To je bilo v mestnih

občinah Tržič-Radovljica-Kamnik. Odbor je sklenil, da to stori kasneje. Tudi v volilnem okraju Postojna-Vrhnika-Lož je prišlo do nepravilnosti, ko npr. enemu volivcu niso dovolili glasovati. Ker ta glas ne bi vplival na rezultat, so bili izidi potrjeni.

TRGOVSKA IN OBRTNIJSKA ZBORNICA (2)

Ker je Josip Kuschar odložil mandat, je bil na nadomestnih volitvah (19. junija 1883) izvoljen grof Thurn. Odbor je predlagal, da se potrdita oba kandidata Janez Murnik in grof Thurn.

VELIKO POSESTVO (10)

Volilnih upravičencev je bilo 114, volilo jih je (osebno ali po pooblastilu) 100. Absolutna večina je bila tako 51 glasov. V prvem krogu je toliko glasov dobilo 8 kandidatov, zato je bil potreben drugi krog. V drugem krogu je bilo oddanih 82 glasov, zato absolutna večina 42 glasov. Težave so nastale, ker so nekateri glasovali po pooblastilu. Ker pa je prihajalo do različnih nejastnosti in nezmožnosti nedvoumne potrditve istovetnosti pooblaščenca s pooblastilom, je že v času volitev volilna komisija prejela več ugovorov, ki pa jih je vse zavrnila. Volilna komisija je sklenila, naj deželni zbor sklene in potrdi vse izvoljene kandidate. S tem je bil začet spor okoli verifikacij, ki je prav kmalu pripeljal do spora v dotedaj enotni »narodni stranki«. V kasnejši obravnavi je dr. Papež predlagal, da se izvoli petčlanski odsek, ki bo preveril te nepravilnosti. Predlog je bil sprejet in na pobudo dr. Poklukarja je bila seja prekinjena, da bi lahko izbrali člane za odsek. Izvoljeni so bili Svetec, Zarnik, Kersnik, Papež in baron Apfaltern (Obravnave dež. zbora Kranjske, 1883: št. 23, IV. seja). Peta seja nadaljevanja zasedanja 25. septembra 1883 je prinesla nadaljnje

zaplete glede volitev v volilnem okraju mest in trgov Tržič-Radovljica-Kamnik²⁴ (Obravnave dež. zbora Kranjske, 1883: št. 24, V. seja) in poročilo o volitvah deželnega poslanca v volilnem okraju kmetских občin Črnomelj-Metlika²⁵ (prav tam) ter najvažnejšo zadevo, ki je zadevala volitve v veleposestvu. Prvo poročilo je prinašalo o volitvah v veleposestvu, kjer so se po mnenju narodnih poslancev dogajale tako velike nepravilnosti, podatek, da trije mandati ne morejo biti potrjeni.

Zaradi tega zapleta je nemška manjšina v deželnem zboru, oz. njen najvaktivnejši član baron Apfaltern, predlagala, da se ustanovi komisija oz. odsek za reformo volilne zakonodaje. S tem je manjšina v zboru posredno namignila, da če ne bodo potrjene volitve v veleposestvu, potem ne bo spremembe volilne zakonodaje, ker bodo veleposestniki obstruirali zasedanja in ne bo potrebnega kvoruma za spremembo zakonodaje.

Stvari so se pričele zapletati. Verifikacija volitev v veleposestvu je visela v zraku. Nemci v deželnem zboru so narodnim poslancem že dali znak, da če padejo mandati, pade tudi reforma volilne zakonodaje. Po hodnikih palače na Turjaškem trgu, pa tudi drugod, so potekali burni razgovori in pogajanja (Slovenski narod, 3. oktober 1883: št. 226). Govornik nemških poslancev baron Apfaltern, ki je sklepal, da je bilo kasneje ravnanje volilne komisije v veleposestvu pravilno in nepristransko, pravi, da je potrditev volitev sicer bila v rokah narodne stranke in če jih ne potrdi, bi to lahko imelo zelo slabe posledice. Zato je kasneje po končani debati o verifikaciji rekel, da ga zelo veseli, ker je slišal, da bodo volitve potrjene, saj je to tudi v interesu miru v deželi. Torej je sklenjen klasičen,

²⁴ Poročevalec Murnik: županstvo v Tržiču je vložilo pritožbo, ker naj bi se zgodile nepravilnosti na volišču samem. Najprej 4 volilci niso bili vpisani v volilni imenik, čeprav so bili do tega upravičeni. Tem se je dovolilo glasovati.

1. Vol. kom. ni dovolila voliti Vincenciju Cittererju, ker ni imel izkaznice.
2. Že po zaključku glasovanja so prišli na volišče še trije volivci. Tem se ni pustilo voliti. Dva člana vol. kom. sta ugovarjala, češ da zaradi gneče na volišču niso mogli oddati glasov. C. kr. komisar je potrdil, da je predsednik vol. kom. večkrat oznanil zaključek glasovanja in da se ni nihče oglasil k glasovanju. Zato smatra, da je bilo to v redu.
3. Ker na komisijo zato ne more pasti dvom, se predlaga, da se mandat Maksa Samca potrdi.

pragmatičen političen kompromis, katerega zagovornik je bil tudi mladoslovenec in »elastik«, pisatelj in deželnozborski poročevalec Kersnik.

Na seji 3. oktobra 1883 prinaša poročilo za volitve deželnega poslanca za kmetijske občine Črnomelj-Metlika²⁵ (Obravnave ..., 1883: št. 23, VII. seja). Poročilo verifikacijskega odseka za volitve v veleposestvu naj bi bilo prav tako na dnevnem redu, vendar je prišlo zaradi zakulisnih pogajanj do predloga, da se debata o poročilu prestavi na naslednjo, znamenito sejo 6. oktobra 1883. Da se stvar zapleta, je bilo jasno. V Slovenskem narodu beremo (Slovenski narod, 3. oktober 1883: št. 226), da je verifikacija veleposestniških mandatov vedno bolj pereče vprašanje deželnozborskega življenja. Ker naj bi bilo dokazano, da so se zgodile nepravilnosti pri volitvah, je vprašanje, ali so volitve potekale zakonito ali ne. Prevladuje mnenje, da če so bile volitve zakonite. Ker pa so bile nepravilnosti na široko in temeljito dokazane, se morajo mandati zavrniti, če se hoče zadovoljiti zakonitosti (Slovenski narod, 3. oktober 1883: št. 226).

Zato je zasedanje na naslednji seji prineslo tisto razočaranje narodnozavednemu časopisju, kot so ga doživljali v prejšnjih sestavih deželnega zbora. Slabe tri dni so potekala pogajanja, pa tudi ugibanja, kaj se bo izcimilo iz vseh teh zapletov okoli verifikacije. 6. oktobra »Slovenski narod« poroča kratko in jedrnato: "Alea iacta est!"

Kako se je to zgodilo, pa v nekaj naslednjih odstavkih, ko bomo podrobneje pogledali zasedanje deželnega zbora na svoji VIII. seji 6. oktobra 1883. Ta seja je prelomna v tem, da je na njej praktično prišlo do razcepa narodne stranke na provladno frakcijo »elastikarjev«

²⁵ Poročevalec Murnik: Ker je prišlo do dveh nasprotujočih si pritožb glede volitev volilnih mož, odbor predlaga, da se preda poročilo verifikacijskemu odseku v pregled in poročanje.

²⁶ Poročevalec Janko Kersnik je poročal: « Po temeljitom pretresu vsega materiala, je odsek odločil, da so bile volitve volilnih mož 26. maja 1883 tako slabo oznanjene in pripravljene, da se jih je udeležilo le 22 volilcev. Zato je bilo pravilno da je okrajni c. kr. glavarstvo na prošnjo Viniškega predstojništva razpisalo nove volitve volilnih mož za 7. junij 1883. Ker se je teh volitev udeležilo mnogo več volilcev (od 299 jih je prišlo 106) so te volitve veljavne.

Spričo tega se predlaga zboru, da potrdi mandat g. Ed. Deua. »

in na radikalno frakcijo, imenovano «radikalci». Povod je bila 3. točka dnevnega reda Poročilo odseka za verifikacijo volitve veleposestva.²⁷

²⁷ Poročilo odseka za verifikacijo volitve veleposestva (Povzetek)

V volilnem imeniku veleposestva je 114 volilcev. Pri volitvi se je oddalo 100 glasov, deloma osebno, deloma s pooblastilom §16 dež. vol. reda. Dva volivca, ki bi volila s pooblastili in ki sta se tudi brez ugovora udeležila pri volitvi volilne komisije, je potem volilna komisija odbila, in sicer oba z ugovorom, da sta bili dotični pooblastili baje ničevni. To je bila prva nepostavnost: kajti verifikacijski odsek se je prepričal, da sta bili ti dve pooblastili pravoveljavni, tedaj po krivici odbiti.

1. pod številko 25. volilnega imenika pooblastilo Janeza Globočnika ddt. Mnihovice 27. maja 1883. pooblaščenec vitez pl. Schneid. Razvidi se iz volilnega zapisnika 15. junija 1883, da je predsednik komisije to pooblastilo odbijal zato, ker je kraj Mnihovice neznan kraj zunaj Kranjske dežele, ker podpis ni poverjen in ker se ne strinja s tem podpisom dotični legitimacijski list. Razen tega pa je v poročilu prejšnjega dež. zbora kot nov razlog navedeno, da v deželni deski ni samo g. Janez Globočnik, marveč tudi njegov brat France kot solastnik dotičnega posestva vknjižen. (izkazalo se je, da kraj Mnihovice obstaja in da je v volilni imenik vpisan kot volivec Johan Globočnik)
2. Pod št. 62 vol. ime. pooblastilo društva «österr. alpine Moutangesellschaft», Gradec. Pooblaščenec gospod veleposestnik Peter Mejer. (Iz volilnega zapisnika je razvidno, da je bilo to pooblastilo zavrnjeno zaradi dveh imen pod štampljko, ki nista bili čitljivi. In tudi tisti, ki je to pooblastilo predložil, ni imel originala izkaznice, temveč le duplikat. Obe imeni sta bili čitljivi in tudi duplikat je samo drugi original!)
3. Pod št. 24 se ni zavrnilo pooblastilo Karolu Germu ml., čeprav je bil v volilni imenik na podlagi deželne deske vpisan njegov oče Karol. Ker ml. ni pravočasno obvestil pristojnih organov, ga niso vpisali v volilni imenik.

Po prvotnem številu oddanih glasov (100) je bila absolutna večina 51. Po presoji verifikacijskega odbora pa so bili štirje glasovi sporni in torej neveljavni. Zato ni bilo oddanih 100, temveč 96 glasov, kar pomeni 49 glasov za absolutno večino.

V Poročilu odseka za verifikacijo volitev v veleposestvo se zaključuje:

Prva varianta:

Če je bilo oddanih 100 glasov in se ne upoštevajo štirje glasovi, ki niso bili veljavni (Karola Germa ml., Karola grofa Lichtenberga, Vilhelmine grofinje Lichtenbergove junior in senior, Josipa Mayerja), ter se upošteva glasova Janeza Globočnika in (Mountangessellschaft), potem je bilo oddanih 98 glasov in je bila abs. več. 50 glasov.

Druga varianta:

Če se ne upošteva še teh dveh glasov, potem je večina 49 glasov.

Spričo nepravilnosti pri volitvah v veleposestvo se s strani verifikacijskega odseka predlaga,

1. da je 2. krog volitev neveljaven in so zato mandati dr. Gustava Mauerja, Karola Deschmanna in dr. Roberta pl. Schreja neveljavni.

Najprej je nastopil Janko Kersnik kot poročevalec verifikacijskega odseka in predlagal verifikacijo vseh volitev velikega posestva (Obravnave ...,1883: VIII. seja). Ostro in ognjevito mu je ugovarjal Valentin Zarnik, ki mu je očital, da je pravnik, pa vseeno predlaga verifikacijo volitev, ki niso potekale po zakonu. Poleg tega se predlog verifikacijskega odbora ni glasil tako, temveč, da se mandati ne potrdijo. Trdil je, da kot član verifikacijskega odbora o takem sklepu ni vedel ničesar in je predlagal, da se v celoti prebere poročilo, ki zavrača mandate. Njegov predlog ni bil sprejet. Nato je Josip Vošnjak protestiral, da je s tem kršen poslovnik, ki zahteva, da so poslanci 48 ur prej pisno seznanjeni s predlogi. Z galerije je požel odobravanje. Za njim je dobil besedo Šuklje. Njegove besede prenašam v dobrednem prepisu: "S teškim čustvom danes poprimem za besedo, ker, gospoda moja, bodi preverjeni, da mi je težko pobijati nazore svojih političnih prijateljev, onih mož, katere sem od nekdanj spoštoval kot proboritelje v borbi za našo narodno reč. Ako pa danes stojim na drugi strani iz prepričanja, imam pravico zahtevati tudi spoštovanje za-se, temveč, ker se nikdar nisem izneveril svojemu prepričanju in sem to vedno naglašal pri delu zta narodno stvar, ne oziraje se na posledice...(Klici: Ni res!)"

Predsedujoči zboru, Peter Grasselli, je prosil poslance, da Šukljeta ne motijo. Ta je nadaljeval: "V bolj žalostnih časih nego so zdaj sem vedno stal na narodni strani, in ravno za voljo tega, ker nisem mogel zatajevati svojega narodnega čustva, sem bil pregan iz domovine in prestavljen med Nemce. Danes gre tukaj za neko zadevo, katera našo politično čast in našo plitično poštenje engažira. (Klici: Oho!). Moja gospoda! Nikdar nisem zatajeval svojega političnega prepričanja in zmiraj sem govoril, kakor mi je srce nalagalo. Da nisem politični prijatelj one gospode, katerih verifikacija stoji danes na dnevnem redu, ni mi menda treba dokazovati. Berite nemško časopisje, berite stereotipne napade na mojo

-
2. Volitev Otona barona Apfalterna, Ljudevita grofa Blagaya, Karola Luckmanna, Ljudevita viteza Gutmannsthala, Bena barona Tauffererja, Josipa barona Schwegla, Alfonza barona Zoisa, Gustava grofa Thurna in dr. Josipa viteza Savinscheggia za poslanca velikega posestva.
 3. Gospod Gustav g. Thurn in dr. J. v. Savinschegg se pozoveta v deželni zbor kot poslanca veleposestva.
 4. Slavna c. kr. vlada se prosi, da naj razpiše novo volitev za enega poslanca veleposestva.

osebo, berite njihove organe, kako se igrajo s «fanatičnim profesorjem», in videli boste, da o političnej in osebnej simpatiji s temi gospodi nasprotniki ne morem govoriti.

Vse pa je drugače, če se ozrem na volitev samo. Pri samej volitvi niso se godile nikakršne materialne nepostavnosti, niso se vršile take napake, na katerih podlagi bi morali to volitev ovreči. Sploh se očitajo tem volitvam samo formalne pomankljivosti, a tacih formalnih pomankljivosti je več ali manj, kakor znate, pri vseh volitvah.

V podrobnosti se ne bom spuščal, le toliko moram omeniti, da moja vest ni tako elastična, da bi rekel danes, da je volitev nepostavna, jutri pa, da bi rekel za isto volitev, da je popolnoma veljavna.

Priznavam, gospoda, da sem v zbornici še mlad in da sem mlad politikar; prepričan sem, da bi žalilo javno moralo, ko bi se pri volitvah nepostavno postopalo, in ker se pri teh volitvah ni nič takega zgodilo, ker one nikakor ne nasprotujejo pravnemu čutu našega naroda, zaradi tega bom s popolnim prepričanjem glasoval, da se te volitve verificirajo.

Pri tem mojem prepričanju vodijo me pa še drugi oziri, oziri namreč na blagor naše dežele. Mi vsi v tej slavni zbornici smo strankarji, ali vendar, če v mirnih trenutkih, kadar strankam strast ne moti jasnega pogleda, si ogledamo razmere v naši domovini, videli bomo, da politični razkol, da strastni prepir, ki med nami že razsaja 25 let, je le kvar našemu narodu in naši deželi. (Prav dobro! Na desnej!)

Moja gospoda! Ozrite se za 90 let na naš kranjski narod ... (Velik nemir, klici: Kakšen kranjski narod? Dr. Zarnik: Mi poznamo samo slovenski narod!)”

Nadaljuje, da se pri nas težko kaj premakne na znanstvenem področje, ker “pri nas politični prepiri absorbirajo vse sile in se ni moči v teh prepirih baviti z znanstvenimi strokami”.

Pravi, da ni optimist, vendar upa, da bo nasprotna stranka, ko bo videla, kako postopajo, sklenila vsaj premirje. Zato morajo glasovati za verifikacijo (Obravnave ...,1883: VIII. seja). To je odobral tudi predstavnik Nemcev v deželnem zboru baron Apfaltern, ko je izražal svoje zadovoljstvo nad potrditvijo mandatov. Zarnik mu je glasno ugovarjal, da se ne spoštuje § 29 poslovnika, ki govori, da morajo imeti tiskano poročilo 48 ur pred zasedanjem (Obravnave ...,1883: VIII. seja).

Na predlog Kluna so ustno glasovali, ali bodo razpravljali o poročilu. Rezultat glasovanja je bil: glasovalo jih je 31, od tega 24 za in 7 proti, 6 jih je bilo odsotnih. K besedi so se priglasili »novi« radikalci Vošnjak, Zarnik in Svetec. Prvi v daljšem govoru pravi, da se ne strinja z verifikacijo in nadaljuje: »Nikakor ne pritrditi, da bi se verifivirala volitev, o kateri pred nami leži poročilo in o kateri je jasno dokazano, da je nepostavna. Pravi se, da so tukaj politični razlogi odločilni. Jaz sem pa mislil, da pri verifikaciji gre le za postavne, a nikakor ne za politične razloge« (Obravnave ...,1883: VIII. seja).

Nadaljeval je v odgovor Šukljetu: "Gospod Šuklje naj tudi ve, da nas ni mogla nobena vlada tako daleč vpogniti, da bi kaj tacega sklepali, kar se nam je zdelo narodni časti nasprotno" (prav tam).

Nato je poudaril, da on in njegovi somišljeniki stojijo na starem narodnem programu. Poudaril je tudi, da je na verifikacijo vezana sprememba volilne zakonodaje, ki pa je na takšen način glasovanja vprašljiva. Tudi Zarnik je poudaril, da je za potrditev mandatov potrebna neka »kompenzacija«, česar pa on ne vidi. Opozarja poslance, da on v tem ne vidi nobene koristi za slovenski narod, da si delajo poslanci sramoto in da se nasprotna stran lepo zabava.

Nato so govorili še drugi poslanci, ki so ali zagovarjali verifikacijo ali ji nasprotovali. Poslanec Poklukar je nastopil s svojim govorom, v katerem je spregovoril o poteku debate. Mnenja je, da dejstva niso tako jasna, kot so jih predstavili govorniki pred njim. Namiguje

na višje vzroke, ki so nekatere poslance napeljali, da bodo kljub dvomom v pravilnost volitev glasovali za. Pravi: "Ako je pa vendar večina naše stranke odločila milejše soditi o tem vprašanji, in ako po mojem mišljenji nekateri gospodje še danes niso popolnoma prepričani o veljavnosti volitev, pa so se vendarle odločili te volitve potrditi, moram reči, da so te gospode pri tem vodili neki višji oziri." Nato je obrazložil svojo namero, da glasuje za z besedami: "Za potrditev volitev, sem to storil iz ozira na to, da je pomirljivost želja sedanje vlade, pa tudi presvetlega našega cesarja, da smo pomirljivi." (prav tam). Deležen je bil burne reakcije, naj cesarja ne mešo v to! Nato je še omenil, da bo pomirljivejše delovanje tudi nasprotno stranko prisililo v drugačno, bolj spravljivo delovanje.

Po končanih debatah je predsedujoči zboru, Peter Grasselli, dal besedo Kersniku kot poročevalcu. Njegovo govor je zapisan v dobessednem prepisu. «Jaz sem v začetku povdarjal in priporočal z gorko željo, da je treba enkrat složnega dela lotiti se, s hujskanjem ne bomo nič opravili. Oni častiti godpodje, kateri se danes takovstrajno vstavljajo verifikaciji, vzrastli so v svojem političnem delovanji na Kranjskem in Štajerskem v vednej hudej opoziciji, v vedno naravnem negiranji, -no jaz menim, da je treba tu nekaj *mladostne elasticitete*, da se pokorimo težavnemu položaju, da bode mogoče tudi kaj dobrega storiti slabim tradicijam nasproti.» Kot pravilno usmeritev te politike omenja »starosto« slovenske narodne politike, sicer že pokojnega, Josipa Jurčiča, ki je rekel: „Z betom naprej, kadar smo v manjšini, ali kadar pridemo v večino, bodimo pametni.“

Nato je nadaljeval z željo, da spor ne bi vnesel razdora v narodno stranko: „Obžaloval pa bi jako, ko bi videl zaradi te zadeve kak razdor v naši sredini. Trdno se nadejam, da tega razdora ne bo, saj nas vodi vse le jedina vroča želja, dasi sta danes naši poti različni, da delamo v korist dežele naše, v prid celega slovenskega naroda.“

Nato so glasovali o poročilu in ga sprejeli s 24 glasovi za in 6 proti. S tem je bilo »ustno« poročilo verifikacijskega odseka sprejeto in volitve v veleposestvo potrjene. Pričel se je tudi spor med elastiki in radikalci.

Odmevi so bili v začetku kar nekako zmedeni, kot da ne bi še popolnoma dojeli, kaj se je v deželnem zboru zgodilo. Kljub temu je Slovenski narod že dva dni kasneje prinesel obširno

poročilo o dogajanju na prelomni seji deželnega zbora. Pričel je z ugotovitvijo, da večina kranjskega deželnega zbora (slovenska) opušča tiste zahteve iz narodnega programa, na podlagi katerega so Slovenci dosegli vse dosedanje svoje pridobitve (Slovenski narod, 8. oktober 1883: št. 230). Posebej je bilo poudarjeno, da je delovanje kranjskega deželnega zbora zgled vsem ostalim zborom in Slovencem v njih. Nato je komentator nadaljeval z ugotovitvijo, da žal večletna izkušnja ni izučila poslancev, da je paktiranje z nasprotno stranjo škodljivo in da se narodna stranka v opoziciji ni ničesar naučila. Na koncu tega obširnega poročila pa se je komentator hrabil, da ta verifikacija ne bo vplivala na politično delitev na Kranjskem (prav tam).

SLOVENSKA VLADNA STRANKA IN VIŠEK SPORA

Njen nesporni vodja in organizator je bil Fran Šuklje, njen pokrovitelj pa je bil deželni predsednik Andrej Winkler. Njeno dejansko in javno rojstvo sega, kot smo že govorili, v čas znamenite VIII. seje 6. oktobra 1883, ko se je vršila verifikacija volitev v veleposestvo. S tega zasedanja je odnesla tudi etiketo »elastikarjev«. Kal spora je bila zasajena. Pričele so se slovenske vladne »reptilije«, kot je poročal Slovenski narod (Slovenski narod, 16. oktober 1883: št. 237). Svoje glasilo je dobila stranka v Ljubljanskem listu, pod katerega se je, kot urednik, podpisoval Šuklje. Ta je pričel izhajati 28. aprila 1884. Izhajal je kot priloga uradni Laibacher Tagblatt v slovenskem jeziku. Vendar je imel Šuklje kar precejšnje težave, saj mu je svojimi prispevki pomagalo le malo piscev.

Kot smo že omenili, se je razcep v narodni stranki javno pokazal ob verifikacijski debati jeseni 1883, nadaljeval pa na zadnji seji deželnega zbora v oktobru, ko je bilo na dnevnem redu glasovanje o 600 gld. za nagrade učiteljem, ki zunaj obveznosti poučujejo nemški jezik. V prejšnjih letih so to »kost« vedno vrgli narodnim poslancem, da so si le-ti »lomili« zobe. Tokrat, ko so imeli narodnjaki večino, pa je deželni predsednik Winkler zahteval, da se ta vsota sprejme. Zakaj je Winkler vztrajal pri tem, nam pove dejstvo, da je bil Winkler prepričan idealist, ki je verjel, da je s strpnim delovanjem do Nemcev in nemškutarjev možno doseči spravo med Nemci in Slovenci. Torej lahko verjamemo, da je deželni predsednik verjel Taaffeju, ko je ta delovanje svoje vlade orientiral nadnacionalno. Podprli so ga Šuklje in njegova frakcija. Zarnik, Vošnjak in še nekateri so se glasovanja vzdržali. Zarnik je zaradi rezultata glasovanja tudi odložil svoj mandat, kar je v Narodu utemeljil: »Pretečeno soboto sem bil v boju zoper tistih 600 gld., zoper katere sem se boril 6 let, osamljen. Niti govoriti nisem smel zoper to postavko, ker so mi rekli, da bo v tem primeru padla postava o mitnicah, ki jo zahtevajo moji volivci. Zategadelj sem odložil mandat.« (Slovenski narod, 16. oktober 1883, št. 237).

Šuklje je svoj pristanek opravičeval na shodu v Mengšu, češ da je šolski odbor v slovenskih rokah, da se denar ne bo rabil strankarsko, da je tudi cesar izrazil željo, da se otroci učijo nemško in da imajo učenci težave pri sprejemnih izpitih. Opozoril je, da je deželni predsednik zagrozil, da bo odstopil, če ta denar ne bo sprejet, kar bi imelo neslutene posledice. (Slovenski narod, 19. novembra 1883: št. 265). Spor je dobival vedno večje razsežnosti in ni kazalo, da bo kmalu končan. Šuklje je dosti kasneje v svojih spominih resignirano zapisal: "Boj nam je bil vsiljen ..."

Šuklje, podprt od Winklerja, si ni delal utvar, da je sprava med Nemci in Slovenci možna, je pa bil kljub svoji razboritosti toliko premeten, da je uvidel, da je dosedanje brezkompromisno stališče narodne stranke prineslo bore malo dejanskih rezultatov. Nastal je spor med vladno in radikalno-narodno stranko, katere gonilna sila je bil že omenjeni Ivan Tavčar. Slednji v svojih obsodbah ni izbiral besed, zato so ga kaj kmalu predstavniki zmernejše struje, predvsem Vošnjak in Zarnik, potisnili stran od Slovenskega naroda in tudi na splošno sta ta dva politika delovala v smeri pomiritve. Vendar pa se boj med elastiki in radikalci ni umiril. Videč, da jih v »Narodu« pod Vošnjakovim vodstvom ne bodo »dolgo gledali«, so najprej radikalci, pod vodstvom Ivana Hribarja, ustanovili nov političnopoučni list Slovan (Slovenski narod, 10. december 1883: št. 283). Najbrž je bila ta odločitev posledica dejstva, da je Šuklje preko Levca že kupoval delnice Naroda, javna skrivnost pa je bila tudi, da bo Šuklje s pomočjo Winklerja ustanovil svoje uradno glasilo. Kot Hribar pravi v svojih spominih, se je za izdajanje Slovana odločil, potem ko mu je Zarnik zagotovil, da če bo izhajal kot tednik in če se bo držal svojega programa, ne le da bo konkurent "Slovenskemu narodu", temveč bo le-tega v njegovem stremljenju celo podpiral" (Ivan Hribar, 1983: 36). Že prej ne preveč dobro mnenje o Hribarju se je s tem pri »elastikih« še bolj poglobilo. Zanj Šuklje v svojih spominih pravi: "Hribar je bil v početkih svoje politične dobe, zarukan radikalec ter je pobijal in preklinjal slehernega, kdor se ni, uverjen o nemogočnosti radikalne zmage v tedanji Avstriji, slepo pokoraval njegovemu diktatu." (Šuklje, 1988: 140). Če je Šuklje do Tavčarja še gojil določeno simpatijo in

spoštovanje, četudi samo kot do pisatelja, pa lahko zagotovo trdimo, da je bil spor med Šukljatom in Hribarjem predvsem spor, izvirajoč iz osebne antipatije. Ob tem lahko ugotovimo, da so osebna nasprotja in osebne povezave (Melik, 1975: 115) na Slovenskem igrale pomembno, včasih tudi ključno vlogo, v političnem življenju.

Vzorčni primer takšnih osebnih nasprotij lahko opazimo pri komentarjih Tavčarjevih zbadljivk na račun Šukljeta in »elastikov«, zlasti tistih, objavljenih v Slovenskem narodu. Torej smo priča klasičnemu obračunavanju med različnimi političnimi prepričanji.

Še zadnji poskus sprave je bila ustanovitev Kluba deželnozborskih poslancev pod vodstvom Grassellija, ki je v izjavi, ki jo je podpisalo vseh 23 poslancev, na Taaffeja naslovil apel z naslednjo vsebino. Glede na to, da so slovenski poslanci vedno podpirali vlado, pričakujejo, da bo vlada zagotovila enakopravnost vsem Slovencem, tudi tistim izven Kranjske. Druga zahteva je bila glede gospodarskih potreb Kranjske. (Slovenski narod, 31. december 1883: št. 298). Pomenljivo je, da tudi časnike, ki so sodelovali v sporu, poziva, naj se vzdržijo napadov na njihove člane, kajti le "V slogi je moč!" (prav tam). Kaj dosti ni pomagalo, saj je nasprotni tabor le cinično odgovoril.

Na to je »Slovan« odgovoril²⁸. Slovan se je v začetku ogibal napadov na elastikarje, pa čeprav ga je Šuklje obtožil nelojalnosti zaradi njegovega vseslovanstva. Je pa tržaški profesor Janez Jesenko v Narodovem podlistku pod naslovom "Časnikarstvo in naši časniki" krepko obdeloval elastikarje in njim naklonjene časnike. Spričo že dokazane Šukljetove razboritosti in vzkipljivosti jim le-ta ni ostal dolžan in je v »Edinosti« v seriji podlistkov obračunal z Jesenkom.²⁹ Svojo popolno ofenzivo je Šuklje nadaljeval v mestnem svetu ljubljanskem, ko je nasprotoval Hribarjevemu predlogu o uvedbi

²⁸ »Mi vsi se pač še spominjamo, s kakim eklatom je klub slovenskih poslancev deželnega zbora poslal konec leta 1883 med strmeči slovenski svet dvoje izjav /.../ Pretekla sta že od tedaj že dva meseca in tretjega pol, a vendar doslej še nismo čuli, niti čitali da bi se bili ti spomenici izročili na dotičnem mestu. Menda si niso naši gospodje državni poslanci vzeli za uzor oni narodni pregovor ki pravi: naglost ni prida!« (Slovan, 13. marec 1884: št. 11).

²⁹ »Otresel sem se nadležneža s tem, da sem v Edinosti objavil vrsto podlistkov, v katerih sem v enem predelu postavil Wuttkejevo besedilo, poleg njega pa Jesenkovo skropucalo. In mož je utihnil!« (Šuklje; 1988: 141).

slovenščine kot učnega jezika v šolskem letu 1884/85. Hribarjev časopis Slovan mu ni ostal dolžan. O Šukljetu je zapisal³⁰, da mu v časopisu Slovenec dajejo prostor, da razlaga svojo politiko. In tako je Šuklje pisal nazaj in prerekanje ter medsebojno obtoževanje se je nadaljevalo. Še okrepilo se je in ker je vsaka stranka rabila svoje glasilo in so radikalci svojega Slovana imeli, je Šuklje 28. februarja 1884 pričel izdajati večerno prilogo uradnega vladnega glasila »Leibacher Zeitung« pod naslovom »Ljubljanski list«. V svoji prvi številki na prvi strani pod naslovom »Naš program« je »Ljubljanski list« na kratko utremeljl potrebo po listu. Poglavitna točka naj bi bila ta, da bo izhajal v slovenščini, ker mnogi ne razumejo nemško. Zato najbrž tudi poudarek za posebno skrb za poročanje s sodišč in predvsem o zadevah občinske narave (Ljubljanski list, 28. februar 1884: št. 1). Kaj kmalu pa je list postal sredstvo, da je Šuklje, ki mu je pridno asistiral Kersnik, v seriji podlistkov napadal Ivan Tavčarja in Valentina Zarnika. Šuklje je radikalce napadel, kjer je le mogel. S tem si je pri volilcih zapravil še zadnje simpatije. Šuklje je v »Ljubljanskem listu« objavil na prvi strani, da se mu zdi čudno, da je med kandidati toliko obrtnikov in skoraj nobenega c. kr. uradnika. Le-ti naj bi imeli prav tako velike zasluga za narod kot vsi doktorji in odvetniki (Ljubljanski list, 19. april 1884: št. 42). Tavčar je bil kljub vsemu potrjen.

Sedaj je v Ljubljani zmagal radikalizem, pa čeprav je iz tega boja najmočnejši izšel deželni predsednik Winkler, ki pa je bil v bistvu boter nastanka vladne stranke. Vsekakor je v tem trenutku osebni poraz doživljal Šuklje. Nov boj pa ni bil daleč. Začel se je, ko so v avgustu prišle na vrsto volitve v t. i. »notranjski mandat«, ki ga je Zarnik odložil zaradi že znanih 600 gld., izglasovanih v deželnem zboru jeseni prejšnjega leta. Mandat ni bil tako zagotovo zopet Zarnikov, saj si ga je želel Šuklje odstraniti iz deželnega zbora.

Šuklje je pričel borbo v sebi lastnih manirah. S pomočjo klerikalcev, Kluna in Poklukarja, in ob odsotnosti Vošnjaka in Svetca je dosegel, da je izvršni odbor kluba deželnozborskih

³⁰ »... ponižen kotichek, kjer drobi sedaj ovsenjak pravniške svoje modrosti. Ali kot pravnik je gospod profesor samouk, in zategadelj se nismo prav nič čudili, da veje iz najnovejše njegove juridične razprave velikanska pravniška samozavest: zakon narave je tak, da je vsak samouk na svoje znanje ponosen in ponižen »zakotni

poslancev priporočil kandidata notranjskih lokalnih patriotov Adolfa Obrezo. Proti njemu so nekateri volivci postavili Hinka Kavčiča, videč, da z Zarnikom ne bodo zmagali. Zarniku ni preostalo drugega, da se je s tem strinjal in tako, kot se je cinično izrazil Šuklje, ni imel sijajnega odhoda iz politične kariere (Fran Šuklje, 1988: 146). Svoje zavzemanje za Obrezo je utemeljeval, da ni čas za načelno politiko, za katero se je bolj ali manj zavzemal Zarnik, temveč da je čas za gospodarsko politiko, za kar naj bi bil najbolj primeren ravno Obreza. In res je Obreza na volitvah 25. avgusta 1884 zmagal. Šuklje je triumviral in je svoje občutke zapisal Kersniku v pismu: "Trebalo je bombardirati sovražno opozicijo, in sijajni uspeh notranjske volitve je dokazal, da je bila moja taktika skozi in skozi pametna in preudarjena. Sedaj smo na konji, le delati je treba, da ne izgubimo, kar smo si priborili po trdovratnem boji." (Priatelj, 1966: 169). Politični boj se je tako prepletal z vprašanjem jezika in nadzora nad šolstvom na Kranjskem, saj so konzervativci grajali Šukljetovo popustljivost proti Nemcem pri vprašanju nemščine v osnovnih šolah. Najbolj se je Šukljetu zameril ravno Karel Klun, ki je pri šolskemu ministru Conradu, v imenu vse duhovščine, nasprotoval njegovemu imenovanju za deželnega šolskega nadzornika, kamor ga je predlagal Winkler. Vendar Šukljetu to mesto ni bilo usojeno, saj je bil na to mesto imenovan Jaka Smolej. Dejstvo je, da je tudi sam Šuklje spoznal, da se mu je politični položaj krepko zamajal. Zato je skupaj z Winklerjem odšel naravnost do Taaffeja, ki mu je sprva ponudil mesto ravnatelja na kranjski gimnaziji, s katerim pa se Šuklje ni strinjal. Zato je dobil mesto na dunajski akademski gimnaziji. Sam pravi: »In v tem blaženem miru na akad. gimnaziji je nastalo v meni resno vprašanje, ali ne bi sploh bolj kazalo, da dam slovo nehvaležni razburljivi politiki ter se posvetim zgodovinski vedi? (Šuklje, 1988: 148).« Pa vendar je bil to poraz za Šukljeta, ki je hkrati pomenil moralni poraz vladne stranke oz. «elastikarjev». Da bi sodu izbilo dno, so Šukljeta obtoževali, da je šel moledovat šolskega ministra (Priatelj, 1966: 169), ki mu je, kot obliž na prizadejane rane, podelil mesto profesorja na dunajski gimnaziji. Zaradi vsega dogajanja je Slovenski narod pisal: "Toliko

pisač« (tako se namreč imenujejo v življenji juristi – samouki) bil bi na svetu brez dvojbe bela vrana!« (Slovan, 31. januarja 1884: št. 5).

razcepljenosti še ni bilo v Slovencih, posebno na Kranjskem ne, odkar je pričelo naše narodno delovanje ... Porodile so se nove stranke, novi listi. V prvi vrsti se gleda na osebno korist.” (Slovenski narod, 17. december 1884: št. 290).

Tako je Šuklje drugič v svojem poklicnem življenju odšel iz Ljubljane. S tem je bil vsaj fizično ločen od sporov, ki jih je tudi sam delno povzročil, predvsem pa vseskozi aktivno generiral. Urednikovanje Ljubljanskega lista je prevzel uradnik dr. Fran Zbašnik. Po prihodu na Dunaj konec januarja 1885 se je Šuklje povezal z dunajsko «Presse», za katero je pisal razne članke o slovenski politični sceni. Z izgubo alfe in omege bi bila vladna stranka na Kranjskem namenjena gotovi smrti, če ne bi bile v juniju 1885 na vrsti državnozborske volitve, pri katerih se je Šuklje namenil kandidirati v dolenjskih mestih in trgih. Ker pa je bil Šuklje daleč stran od domačega dogajanja, je zopet aktivneje začel pisati v Ljubljanski list.

Vsi časopisi, razen Ljubljanskega lista, so agitirali proti Šukljetu, tudi v Centralnem volilnem odboru je bil Šuklje nezaželen. V odboru je glavno vlogo igral Karel Klun in ta odbor je pred volilce prišel s predlogom, da predlaga dosedanje kandidate. Posebej za dolenjska mesta in trge predlaga grofa Margherija, ki je bil leta 1877 še poslanec nemškega veleposestva, sedaj pa se je prelevil v največjega slovenskega rodoljuba in je brez zadržkov v svojem volilnem oklicu izjavil: “Jaz ne bom nikdar pozabil, da ostanem, kar sem do zdaj bil, zvest sin svoje slovenske domovine.” (Slovenski narod, 25. maj 1885: št. 116). Poleg Šukljeta in Margherija je v dolenjskih mestih kandidiral tudi kandidat nemškutarjev Wurzbach.

Kljub temu da je bil Margheri uradni slovenski kandidat, podprt tudi s strani takšnih narodnjakov, kot so bili radikalci okoli »Slovenskega naroda« in »Slovana«, je Šukljetu uspevala dobra predvolilna agitacija. Ko je uvidel, da je njegov glavni sovražnik dr. Slanc,

je potegnil značilno politično potezo in si ga je prizadeval pridobiti na svojo stran. Slanc mu je svetoval, naj se poveže s Tavčarjem, češ da jima je usojeno, da bosta vodila slovensko narodno politiko. Šuklje tega ni storil, saj je še vedno igral na karto, ki se je imenovala deželni predsednik Andrej Winkler. Poleg domačega »mecena« je Šuklje iskal politično zaslombo tudi pri Hohenwartu. A ta ga je zavrnil in rekel, da raje vidi stanovskega kolega, da zmaga. To beganje za zaslombo je »Slovenec« komentiral z besedami: "Cela njegova preteklost ni družega nego dolga vrsta nedoslednosti, za katere vsi drugi dobro vedo, samo g. profesor nič vedeti noče." (Slovenec, 26. maja 1885: št. 117). S tem je namignil, da je Šuklje v kratkem iz strastnega liberalca postal strasten katolik. Šuklje je na volitvah 2. junija 1885 kar močno zmagal. Nasprotniki iz konservativnih logov so to zmago pripisovali dejstvu, da je vlada (Winkler) pritiskala na volivce (uradnike), naj volijo Šukljeta. To se je dejansko dogajalo. K mestu Metlika na bi pritegnili tudi tri vasi, ki so mu dale 30 glasov. Ta očitek je kasneje povzročil, da je Šuklje odložil svoj mandat in se ponovno potegoval zanj, vendar pod drugačnimi pogoji.

Ko je Šuklje imel zmago v roki, trdno ali ne, je dr. Slanc, ki ga Šukljetu ni uspelo prepričati, moral kar na trdo požirati, ko je uvidel, da Šuklje, od katerega je pričakoval, da bo razdrl Klunovo diktaturo, na to niti ne pomisli. Nasprotno. V svojih zahvalah volivcem je kar neposredno pihal na dušo konservativcem, saj je pisal, da bo skrbel, da se mladina vzgaja na versko-duhovni podlagi v krščanskem duhu. Tu se je pokazalo, da je Šuklje kljub svoji pregovorni zaletavosti mislil vsaj dve potezi naprej. Torej je bil pravi politik, ki ga nobena okoliščina ne preseneti in vedno najde odgovor na vsakršno situacijo. Poglavitna je bila ta, da se je bal, da bi Klun v državnem zboru oporekal legitimnosti njegovega mandata. Vsekakor pa je privatno Šuklje kazal drug obraz, saj je pisal Kersniku: "Vsak misleč narodnjak menda čuti, da se mora zdaj kaj zgoditi. Stranka naša je neizmerno pridobila vsled moje in Hrenove zmage, na Dolenjskem imamo mi vrhovno povelje /.../ glejmo, da se organiziramo in farju Kl. iz rok izpulimo krmilo ..." (Priatelj; 1966: 180).

Kot se je kmalu izkazalo, je bil to zadnji ostri spopad med »elastiki« in »radikalci« na Kranjskem.

POMIRITEV MED “ELASTIKI” IN “RADIKALCI”

Šuklje je na Dunaju, kot vsi slovenski poslanci, vstopil v Hohenwartov klub³¹ in bil vanj tudi sprejet. To pa za klerikalce še ni pomenilo, da bo tu tudi ostal, saj lahko v Novicah beremo, da “veljavnost dolenjske volitve po vstopu Šukljejevem vkljub temu ni postala ne bolj, pa tudi ne manj gotova, kakor je bila prej” (Novice, 7. oktober 1885: št. 40). Šuklje se je, kot lahko beremo v njegovih spominih, še preden je dobil besedo v državnem zboru, odločil, da bo odložil svoj mandat. To je po svojih besedah storil v dogovoru s Taaffejem. Le-ta mu je zagotovil, da bo razpisal nove volitve. S to potezo se je Šuklje zavaroval pred poskusom klerikalcev, da bi bil njegov mandat neveljaven, kar bi avtomatsko pomenilo, da bi bil namesto Šukljeta v državnem zboru Margherija. Torej je še enkrat dokazal, da je bil mojster političnih potez. Se pa je potrdilo, da so, predvsem klerikalci, kljub zaklinjanju na slovenstvo, ko je šlo za ideologiji, hitro na to slovenstvo pozabili. Če k temu dodamo še čisto osebne antipatije, dobimo vpogled v bistvo slovenske politike vse do danes.

Naposled so tudi radikalci spoznali, kako nezdravo je prepiranje med njimi in med »elastičnimi«. Spoznali so, da je bolje imeti na Dunaju politika Šukljetovega kova, Slovenca, narodnjaka, kot pa Nemca ali nemškutarja. Ker so se slovenski klerikalci očitno naslanjali na nemške, so zaradi ponovnih volitev v dolenjskih mestih, kjer je Šuklje, iz že prej omenjenih razlogov, odložil mandat, ponovno nastopal kot kandidat proti Marhieriju.

³¹ Grof Karl Sigmund Hohenwart (1824–1899) je bil konservativni politik. Bil je vodja političnega kluba, ki je združeval različne poslance iz različnih držav in različnih narodnosti. Hohenwartov klub je nosil uradno ime klub desnega centra in je v začetku združeval nemške konservativne in klerikalne poslance, Slovence, istrske in dalmatinske Hrvate in Srbe ter del bukovinskih Romunov in tudi staročehe. Znan je bil po svoji strogi disciplini in je zato dobil naziv železni obroč. Po državnoborskih volitvah 1891 se je položaj v parlamentu močno spremenil, predvsem zaradi zmage mladočehov nad staročehi. Železnega obroča in njegove večine je bilo konec. Hohenwartov klub se je precej preuredil: dobil je ime konservativni klub in je povezoval večino nemških klerikalcev, Slovence, Hrvate, del bukovinskih Romunov in konservativno češko veleposestvo. Vendar so člani kmalu začeli odpadati. Ob padcu Taaffejeve vlade so se razcepili tudi Slovenci: šest jih je izstopilo iz Hohenwartovega kluba, sedem jih je ostalo v njem.

Pobuda dr. Vošnjaka, naj se njemu zaupa posredovati pri Winklerju, da bi ta opustil izdajanje Ljubljanskega lista, v zameno pa bi se Slovenski narod vzdržal vskršne agitacije proti Šukljetu, je bila sprejeta. To se je tudi zgodilo.

Ob ponovnem zasedanju deželnega zbora Kranjske je Klub narodnih poslancev sprejel tudi Šukljeta, ki je obljubil "podvreči se klubovim sklepom" (Novice, 2. december 1885: št. 48). Očiten obrat radikalcev je bil namenjen zaustavitvi rasti Klunovih konservativcev, ki so tudi edini glasovali proti sprejetju Šukljeta v klub. 12. december je bil dan volitev in Šuklje je prepričljivo dobil volitve v dolenskih mestih in trgih. Vendar politika ne bi bila politika, če ne bi vedno imela vsaj dveh možnosti. Tako so tudi narodni poslanci oz. radikalci čakali do volitev in ko je bila zmaga Šukljeta potrjena, so že naslednji dan 13. decembra 1885 pri poslancu Moschetu formalno potrdili "združitevno pomiritveni« pakt." (Priatelj, 1966: 187). To ni moglo ostati skrito, zato je že naslednji dan Slovenski narod objavil vest, da je med radikalci in elastiki želja po pomiritvi (Slovenski narod, 14. december 1885: št. 285). Seveda takšna sprememba politične orientiranosti ni ostala skrita Klunu in njegovim klerikalcem, ki se do sedaj stali bolj ob strani. Da se z elastiki in radikalci nekaj dogaja, je bilo vsem jasno po tem, ko je Winkler s koncem leta 1885 ukinil izdajanje Ljubljanskega lista. Javno so spravo objavili na občnem zboru Narodne tiskarne 25. februarja 1886, na katerem je Ivan Tavčar predlagal, da bi se Slovenski narod urejal kot neodvisno glasilo. Tako je Slovenski narod prešel popolnoma v roke radikalcem Zarniku, Hribarju in Tavčarju. S tem se ni strinjal dr. Vošnjak in je izstopil iz upravnega odbora. Kmalu nato pa je v dogovoru s Tavčarjem vstopil v nov nadzorni odbor tudi Kersnik, ki je zopet postal dopisnik. Z Dunaja pa je pričel poročati Šuklje. Torej sprtih radikalcev in elastikov ni združila ali pomirila neka trezna, kompromisna politika, ampak vse močnejši »notranji sovražnik«, ki so ga predstavljali na katoliško cerkev naslonjeni konservativci pod Klunovim vodstvom.

SKLEP

Kaj torej reči slovenski politiki ob vseh teh sporih okoli elastikov in radikalcev? S stališča današnjega gledalca, ko je Slovenija nenazadnje svobodna in samostojna država, se vsi ti spori zdijo malenkostni, kar je ugotovil že Ivan Tavčar leta 1914 (Priatelj, 1966: 166). Vendar lahko ugotovimo, da so bili tisti časi vse prej kot lahki za Slovence. Tudi Slovenci so se mukoma in v majhnih korakih izvijali iz primeža nemške narodnostne in gospodarske nadvlade. Zato je bilo vsako paktiranje z njimi malodane zločin. In ravno paktirati so začeli »elastiki«, ko so v zameno za spremembo volilne zakonodaje potrdili sporne mandate. Zakaj so to storili, danes ni težko doumeti. V tedanjih časih pa je bilo to skoraj nemogoče. Ko človek tako prebira tedanje časopisje, opazi, da bi se vsi borili za narodno stvar, kot profesorji, pravniki ali časniki. Pa vendarle postane vse njihovo »šopirjenje« pred cesarjem, deželnim predsednikom, ministrom ali pa pred nemškim c. kr. uradnikom zelo ponižno in pripravljeno na kompromise. Še enkrat se pokaže, da je pri Slovencih jasno pomanjkanje državniške tradicije in tudi narodne samozvesti. Kompromisi pa v končni fazi še največ dobička prinesejo politikim osebno. In tu tiči tista, vseskozi prisotna, pa nikoli izrečena, končna beseda, ko bi se tedanji slovenski politiki jasno opredelili ob nekem vprašanju. V čeških poslancih so velikokrat videli vzor, kako postopati proti nemški hegemoniji, a so vendarle sodelovali pri vseh vladah. Vedno čakajoč, da bo z »bogatinove« mizice padla kakšna drobtinica.

Po letih ostrih bojov, polnih bridkih porazov, so na sceno stopili novi, izobraženi obrazi. Ti obrazi imajo v začetku že kar naivno predstavo, da imajo njihovi pogledi na politiko avtomatično podporo. Kaj hitro spoznajo, da temu ni tako, in da zna biti dosedanje dobrohotno trepljanje po rami kaj krepka zaušnica.

Iz spora so prišli Slovenci razdeljeni, a bogatejši za spoznanje, da morajo navzven delati enotno. Kot oddaljeni opazovalci dogajanja si ne smemo dovoliti, da bi merili dejanja in dogajanje tistega časa skozi današnje oči. So bila dejanja posameznih politikov pravilna ali

ne? Gledano s časovne distance se zdi, da so nekatere poteze v slovenskem človeku zakoreninjene od nekdanj. Od teh časov je minilo precej časa, tudi slovenski narod je v tem času doživel marsikatero preizkušnjo, ki si je tedanji politiki niti v sanjah niso predstavljali.

Prav časovna distanca nam omogoča objektivnejšo analizo dogajanja. Za izhodišče si bomo postavili vprašanja o parlamentarnih pravilih, kot smo jih definirali v uvodu (str. 10).

Tako, kot se je v Habsburški monarhiji razvijal parlamentarizem, se je tudi način vključevanja ljudi v procese odločanja spreminjal. Gotovo je prelom v tem pogledu pomenila francoska revolucija in večanje vpliva meščanstva na družbeno dogajanje. Prehod iz fevdalizma, kjer je bilo vključevanje ljudi v procese odločanja praktično zreducirano le na fevdalce (Lešnik, 2000: 31), v prve oblike parlamentarizma je po Evropi potekal različno. Kot sem že v uvodu omenil, je prednjačila Anglija, ostale države po so ji sledile z različno dinamiko. Revolucije konec 18. stoletja in prve polovice 19. stoletja so prinesle formalno participacijo širše množice ljudi z eno pomembno izjemo. Razen v redkih primerih (veleposestniška kurija) so bile iz formalne participacije izločene ženske. Splošna volilna pravica je bila dejansko moška volilna pravica. Četudi so formalno imeli vsi polnoletni moški volilno pravico, je bila ta (ne)formalno močno omejena z raznimi omejitvami, ki so bile, kot po pravilu, premoženjske narave. Ne gre zanemariti tudi nacionalne komponente, ki je v veliki meri definirala participacijo, predvsem nenemških in nemadžarskih narodov v monarhiji. Seveda ne smemo izključiti niti vloge cesarja in katoliške cerkve, ki sta bila absolutno privilegirana pri procesu odločanja, tako formalno kot neformalno.

V primeru deželnega zbora na Kranjskem je bilo politično združevanje in oblikovanje političnih programov neločljivo povezano z oblikovanjem narodnih programov. Če se ozremo na program Zedinjene Slovenije, ki je bil utemeljen na etničnem, naravnem in ne na zgodovinskem pravu (Lešnik, 2000: 88), kot so bili programi npr. Nemcev, Madžarov in Čehov v monarhiji, vidimo, da so bile zahteve dokaj neambiciozne in si niso drznile posegati v nesporno avtoriteto cesarja in državne ureditve nasploh. To potrjujeta tudi

temeljni zahtevi po združitvi vseh Slovencev (ne teritorialno!) v en narod, z enim predstavniškim zborom, in seveda želja po priznanju slovenskega jezika (Lešnik, 2000: 86). Čeprav uradno to ni bilo politično gibanje, pa je ravno za izpolnitev »želja« iz programa Zedinjene Slovenije izšlo t. i. čitalniško gibanje, ki je bilo pravzaprav protipolitično gibanje, ki je omogočilo Slovencem, razdeljenim po različnih političnih tvorbah, oblikovati politični program na skupnih točkah. Participacijo pri odločitvah, ki jo je formalno (ne)dovoljevala nastajajoča konstitucionalna ureditev, so kompenzirali s kulturnim življenjem, ki je bilo prežeto z domoljubjem in sramežljivimi, a vedno močnejšimi, zahtevami po političnem priznanju in enakopravnostjo (Zgodovina Slovencev, 1979: 474). Lok od »nezgodovinskega« programa Zedinjene Slovenije pa do samozavestnejšega programa na »zgodovinskih« osnovah zaključí t. i. Mariborski program. V njem so Slovenci, opogumljeni s češkim zgledom, že odkrito zahtevali teritorialno združitev na narodnostni osnovi, lastno predstavniško telo na osnovi narodnostnih kurij (ne stanovskih!), kar je seveda velik korak naprej pri razvoju parlamentarizma (Zgodovina Slovencev, 1979: 475).

Ob uveljavitvi dualizma so volitve v deželne zbore 1967 prinesle Slovencem prvo volilno zmago, saj so tudi prvič organizirano nastopili kot politični tabor. Predvsem podeželje je jasno izkazalo svojo narodno pripadnost, v mestih pa je, zaradi postavitve volilnih okrajev, ki je bila posledica Schmerlingove politike, politično še vedno prevladoval neslovenski dejavnik. Kot glavni medij politične in narodno buditeljske promocije se je uveljavilo časopisje in velika zborovanja oz. tabori. Le-te lahko štejemo k neformalnim oblikam politične agitacije.

Oblikovanje predstavniških organov in njihovo razmerje je pri Slovencih odvisno od zakonske regulative, na katero sami praktično niso imeli vpliva, od človeških resursov (intelektualne in delno gospodarske elite) in seveda od tradicije, na katero pa je imela glavni vpliv katoliška cerkev, iz katere je izvirala levji delež intelektualne elite. Predstavniški organi, v katerih so Slovenci lahko izrazili svojo voljo, so bili deželni zbori.

Predvsem na Kranjskem so bili po letu 1883 v večini in so lahko »izvajali« svojo politiko, kar pa ni bilo vedno lahko, kot smo lahko videli po dogodkih, opisanih v tem delu. V državnem zboru so predstavljali le neznaten del poslancev, zato so bili vseskozi del vladajoče koalicije. Na splošno pa je imel deželni zbor precejšen vpliv na politične zadeve, ki so bile deželne narave. Državne zadeve pa so bile v končni instanci, vsaj v času, ki ga zajema to delo, domena državnega zbora, kjer pa je dokončno besedo imel cesar.

Zakonodajni okvir parlamentarnega delovanja Slovencev, tako na deželni kot na državni ravni, so določali cesarski patentni (zakoni) in ustave, kot so bile predstavljene v tem tekstu. Skozi proučevanje dogodkov pa se je izkazalo, da je med politiki veljala visoka etična zavezanost volivcem, saj se je kar nekajkrat zgodilo, da so politiki odložili svoj mandat zaradi obljube ali zaveze (str. 71). Zaplet zaradi kršenja postopka pa je bil povod za razdor v narodni stranki (str. 70). Lahko smo torej spremljali dosledne postopke, kot jih je predvidela zakonodaja, ali pa značilne politične kompromise, ki so ob (tihem) strinjanju odločujočih akterjev lahko obšli predpisano proceduro.

Nadzorna funkcija je skozi razvoj parlamentarizma v monarhiji pridobivala na veljavi. Sprva je zajemala le čisto vsakodnevne nadzorne funkcije, kot so nadzor nad deželnim denarjem, deželno infrastrukturo in šolstvom. Z vsakim novim sklopom zakonodaje pa se je širila nadzorna funkcija parlamenta nad vlado, v manjši meri nad cesarjem in vojsko. Le-ta je do konca monarhije ostala pod popolnim nadzorom cesarja. Podobno je bilo z zunanjo politiko, do katere ne državni ne deželni zbor nista imela nobene kompetence, razen preko nadzora državnih financ, ki so po letu 1867 prešle v pristojnost državnega in hierarhično tudi deželnega zbora. Tudi vlada je bila formalno podrejena parlamentu na Dunaju, pa vendar je bila dejansko podrejena cesarju, saj je ta imel možnost vlado imenovati oz. razrešiti tudi mimo parlamenta.

Obravnavano obdobje pokaže, da se je tudi pri Slovencih parlamentarizem razvijal po vzoru drugih »razvijajočih« se narodov. Zaradi svojega zgodovinskega razvoja se ni mogel opreti na »zgodovinsko« osnovo, se je pa zato toliko bolj oklepal naravnega prava pri iskanju svojega političnega obstoja. Svojo narodno identiteto je gradil predvsem okoli slovenskega jezika in kulture. Kot osrednja os tega prizadevanja je bila dežela Kranjska in njen deželni zbor, kjer so Slovenci edino bili v večini in so jim to, sicer tiho, priznavali tudi Nemci. V vseh ostalih deželah, kjer so živeli Slovenci, so bili jezikovni in narodni boji veliko ostrejši in neizprosni. Za to obdobje so značilne že omenjene deklaracije, ki so zahtevale predvsem varstvo osebnostnih in političnih pravic ter svoboščin (Lešnik, 2000: 88). Iz tega lahko naredimo sklep, da so bile te pravice dosežene v tolikšni meri, da je nekaj kasneje vstop že formiranih socialdemokratskih strank na politično prizorišče pomenil pomik k zahtevam po socialnih in ekonomskih pravicah (prav tam). Parlamentarizem v Taaffejevi dobi torej pomeni popolno sprejetje parlamentarizma kot načina urejanja družbene realnosti, vse značilnosti konstitucionalizma so bile med Slovenci sprejete. Toda kljub relativno razvitemu sistemu, mu je manjkalo nekaj prvin. Med njimi vsekakor izstopa volilna pravica, ki je bila formalno in tudi dejansko omejena na moške, kar je ženske izključevalo iz političnega življenja. Zastopstvo ekonomsko najšibkejših slojev je bilo formalno dovoljeno, a je v realnosti naletelo na mnogo ovir. In navsezadnje je, kljub formalni delitvi oblasti med predstavniškim organom in cesarjem, slednji imel absolutno zadnjo besedo. Če si v zaključku lahko dovolim vzporednico z moderno državo Slovenijo, lahko ugotovim, da so se izpolnile vse želje in sanje politikov od deklaracije o Zedinjeni Sloveniji naprej, a so slovenski politiki prav tako sprti, kot so bili v času Taaffejeve vlade.

BIBLIOGRAFIJA

1. CVIRN, Janez. 1999. *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
2. CVIRN, Janez. 2015. *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje.
3. GESTRIN, Ferdo. 1950. *Slovenska zgodovina : 1813–1914*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
4. Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice, Trst, 1883–1884.
5. FINK-HAFNER, Danica. 2001. *Politične stranke*. Ljubljana: FDV.
6. HRIBAR, Ivan. 1983. *Moji spomini I*. Ljubljana: Slovenska matica.
7. KERMAVNER, Dušan. 1966. Slovenska politika v letih 1879–1895. V: *Kulturna in politična zgodovina Slovencev: 1848–1895*, Ivan Prijatelj, Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 9–10.
8. KERSNIK, Janko. 1914. *Janka Kersnika zbrani spisi*, 6. zv., Ljubljana: L. Schwentner.
9. LEŠNIK, Avgust. 2000. *Od despotizma k demokraciji*. Ljubljana: Modrijan.
10. Ljubljanski list: večerna priloga deželnemu uradnemu časniku, Ljubljana, 1884, 1885.
11. MATIČ, Dragan. 2002. *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
12. MELIK, Vasilij. 1975. Slovenska politika v Taaffejevi dobi. *Zgodovinski časopis*, XXIX (1–2): 109–118.
13. MELIK, Vasilij. 1970. O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861–1918. *Zgodovinski časopis*, XXIV (1–2): 39–51.
14. MELIK, Vasilij. 1972. Razcep med staroslovenci in mladoslovenci. *Zgodovinski časopis*, XXVI (1–2): 85–98.
15. MELIK, Vasilij. 1965. *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
16. Novice gospodarske, obertnijske in narodske, Ljubljana, 1885.

17. Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani ... = Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach ..., Ljubljana, 1883–1884.
18. PANČUR, Andrej. 2006. Slovenski pogled na skupni srednjeevropski gospodarski prostor v drugi polovici 19. stoletja. *Kresalov zbornik*, XLVI (1): 23–35.
19. PITAMIC, Leonid. 1996. *Država*. Ljubljana: Družba Sv. Mohorja (ponatis Cankarjeva založba, Ljubljana).
20. PRIJATELJ, Ivan. 1966. *Kulturna in politična zgodovina Slovencev: 1848–1895*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
21. RIZMAN, Rudi. 1997. Konsolidacija demokracije in njeni sovražniki, V: *Izzivi odprte družbe: sociološki komentarji (1989–1996)*, B. Flajšman. Ljubljana: Liberalna akademija, str. 107.
22. Slovan: političen in leposloven list, Ljubljana, 1884, 1885.
23. Slovenec: političen list za slovenski narod, Ljubljana, 1883, 1884, 1885.
24. Slovenski narod, Ljubljana, 1879–1886.
25. ŠUKLJE, Fran. 1985. *Iz mojih spominov I, II*. Ljubljana: Slovenska matica.
26. TAYLOR, A. J. P. 1956. *Habsburška monarhija 1809–1918: zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
27. VILFAN, Sergij. 1996. *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica.
28. ČEPIČ, Zdenko et al. 1979. *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
29. TRDINA, Janez. 1948. *Spomini. Zbrano delo, knjiga 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
30. ZAJC, Drago. 2004. Razvoj parlamentarizma, V: *Globalizacija in vloga malih držav: Slovenija v procesih globalizacije*, Milan Brglez in Drago Zajc, ur. Ljubljana: FDV, str. 15–41.
31. ŽONTAR, Jože. 2009. Od neoabsolutizma do razpada monarhije, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 57 (izredna št.): 483–506.

POVZETEK

Razvoj in uveljavljanje parlamentarizma v Habsburški monarhiji je bil proces. Kot je za vsak proces značilno, ni nastal naenkrat, ampak postopoma. Lahko ga opišemo kot valovanje. Od začetkov, spodbujenih s francosko revolucijo, preko neoabsolutističnih teženj po njenem zatrtju, do nacionalnih bojev pod krinko političnih bojev. Navsezadnje lahko ta proces opišemo kot hojo k končnemu cilju, ki pa ne bo nikoli dosežen. Na tej poti smo se Slovenci srečali z vsemi značilnostmi parlamentarizma. Pri oblikovanju le-tega smo aktivno sodelovali ali pa bili le sopotniki, pa vendarle spoznali temelje. Razvili smo strankarsko življenje. Osnovnim zahtevam po političnih in narodnostnih pravicah smo priključili tudi zahteve po socialnih pravicah. Že v 19. stoletju nam niso bile tuje politične razprtije, pa tudi možnost sodelovanja, kjer se je to zdelo nemogoče. Mnogokrat velika mera političnega pragmatizma, ki pa se je pogosto mešala z naivnostjo in pomanjkanjem politične modrosti. Do popolne afirmacije pa je Slovincem zagotovo manjkala komponenta narodne in teritorialne enotnosti, boljši ekonomski položaj in mednarodno priznanje. Zdi se, da smo vse to dosegli s samostojno državo 1991, vendarle pa je bila cena, ki smo jo plačali za to, precej visoka.

Ključne besede: parlamentarizem, politične stranke, volitve, volilna pravica, državni zbor, deželni zbor, Avstro-Ogrska, zgodovina

ABSTRACT

The development and enforcement of parliamentarism in the Hapsburg Empire was the process. As per the typical process, it isn't formed at once, but gradually. It can be described as waves. From its beginnings, stimulated by the French revolution, through neo-absolutistic aspirations in its repression, to the national struggles under the guise of political battles. Ultimately, this process can be described as walking to the ultimate goal, but it will

never be reached. On this path we Slovenes met with all the features of parliamentarism, actively participated in designing it or were just companions, but they still recognized its foundations. We have developed a political parties. The basic requirements for political and national rights were upgraded to incorporating the demands for social rights. Already in the 19th century there were known many foreign political divisions to us, as well as the possibility of cooperation, where it seemed impossible. A great deal of pragmatism, which is often mixed with naivety and deficiency of political wisdom. To complete affirmation, the Slovenes were definitely missing component of national and territorial unity, better economic situation and international recognition. It seems that we achieved all this with an independent state in 1991, but the price, which has been paid for this, was quite high.

Key words: parliamentarism, political parties, elections, the right to vote, the National Assembly, Provincial Assembly, the Austro-Hungarian Empire, History